

Innhald

Artiklar

ERIC PAPAZIAN

Løse apposisjoner i norsk 149

KRISTIN NORDBØ HAUG

«Det er meir sånn at du blir litt sett ned på viss du snakke oslomål eller bergensk» – ein studie av kva faktorane tilhøyrse og kontakt har å seia for genusbortfall 187

ELDAR HEIDE OG JOAKIM VEA

Trykklett kvantitetsmotsetnad i norsk? 223

Løse apposisjoner i norsk

Eric Papazian

ILN, Universitetet i Oslo

Formålet er å avgrense, inndele og analysere «løse» apposisjoner i norsk, definert som syntagmer av to eller flere ledd av samme hovedtype, uttalt med intonasjonsbrudd og skrevet med skilletegn, f.eks. *Oslo, Norges hovedstad/Norges hovedstad, Oslo*. De kan være både nominale, adnominale og adverbiale, men hovedvekta legges på de nominale. Semantisk deles de i koreferente, inkluderende og attributive. Hovedvekta legges på koreferente nominaler, som deles videre etter leddenes type: pronomener, bisetninger eller infinitivfraser, og substantivfraser, med vekt på substantivfraser. Den semantiske relasjonen mellom leddene tas opp, især sisteleddets semantiske funksjon og «markørene» som kan eller må innlede sisteleddet: *nemlig, dvs., m.a.o., f.eks., bl.a.* o.l. Men artikkelen fokuserer på den grammatiske relasjonen – avhengigheten – mellom leddene. Konklusjonen er at noen løse apposisjoner er hypotaktiske, især med markør, men at koreferente substantivfraser uten markør er parataktiske. I så fall må paratagmer deles i koreferente (løse apposisjoner) og ikke koreferente, som kan være additive eller alternative.

Nøkkelord: løse apposisjoner, koreferanse, avhengighet, hypotakse, paratakse.

1 Definisjon

I en artikkel om faste apposisjoner i norsk (Papazian 2024) definerte jeg apposisjoner¹ som en syntaktisk konstruksjon eller syntagmetype bestående av to eller flere ledd *av samme syntaktiske hovedtype* (f.eks. nominaler) eller *med samme syntaktiske funksjon*, det siste for å inkludere «løse» apposisjoner bestående av

1. I nordisk grammatikk betegner *apposisjon* vanligvis *det siste leddet*, men her blir betegnelsen brukt om *hele syntagmet*. Leddene omtaler jeg som *første-* og *siste-leddet*.

et *nominalt* og et *adnominalt* ledd som predikativ, f.eks. *Per er ungkar, dvs./m.a.o./altså ugift*.² Normalt består apposisjoner liksom paratagmer av ledd av samme hovedtype, men som predikativ kan begge konstruksjonene bestå av et nominal og et adnominal: *Per er bankmann og konservativ* (paratagme)/*bankmann, dvs./m.a.o./altså konservativ* (løs apposisjon). Som vi skal se, er det mange likheter mellom løse apposisjoner og paratagmer, siden begge syntagmetypene normalt består av ledd av samme slag.

Definisjonen inkluderer både «faste» og «løse» apposisjoner (heretter: FA og LA), som er de apposisjonstypene de fleste grammatikker regner med. Som vist i den nevnte artikkelen er de to konstruksjonene langt på vei parallelle og kan bestå av de samme leddtypene, men er likevel helt ulike konstruksjoner som ikke bør analyseres likt. Problemet med de fleste analyser av apposisjoner er nettopp at de gjør nettopp det. Her oppsummerer jeg de viktigste egenskapene til LA, i både tale og skrift.

Hovedtypen av LA er nominale, og kan liksom FA bestå av både substantivfraser, pronomen, bisetninger og infinitivfraser, eller kombinasjoner av disse undertypene (derfor samme *hovedtype* i definisjonen), f.eks. *Norges hovedstad, Oslo*; *min yngste sønn, Per* (substantivfraser); *vi, studenter ved UIO* (pronomen + substantivfrase); *den idéen, at jorda er flat/å innlemme Grønland i USA* (substantivfrase + bisetning/infinitevfrase). Men LA har to egenskaper som mangler i FA, en *fonologisk/grafologisk* og en *leksikalsk*.

Det fonologiske/grafologiske kjennemerket er at LA uttales med «komma-intonasjon» eller *et intonasjonsbrudd* mellom leddene, der tonen går opp med mulighet for pause, som i asyndetiske paratagmer (*Ole, Dole, Doffen*). Jf. Diderichsens (1962, s. 226) tre «rytmisk-melodiske» typer av apposisjoner, der LA er type 1, med «en (mer eller mindre tydelig) Pause mellom Leddene». I samsvar med det skrives de med *skilletegn*: enten *komma* eller visse «store» skilletegn, nemlig *kolon*, *tankestrek* og *parentes*: I tillegg til *Norges hovedstad, Oslo* kan vi ha *Norges hovedstad: Oslo*, *Norges hovedstad – Oslo* og *Norges hovedstad (Oslo)*. I skrift er parentes nærmest obligatorisk ved synonymy og forkortelser: *oksygen (surstoff)*, *De forente stater (USA)*, *NATO (North Atlantic Treaty Organization)*. Acuña-Fariña (2009, s. 260) understreker at «...the intonational detachment that characterizes LA, but not CA [*loose/close apposition*], is not a stylistic extra but something integral to the construction». Det samme gjelder skilletegna. Om vi sløyfer kommaet i *Norges hovedstad,*

2. Alle eksempler er konstruerte, unntatt de som blir sitert fra faglitteraturen.

Oslo, får vi en *fast* apposisjon uttalt uten intonasjonsbrudd: *Norges hovedstad Oslo*.

I LA som ikke avslutter setninga, må det være intonasjonsbrudd eller skilletegn også *etter* sisteleddet, f.eks. *Norges hovedstad, Oslo, ligger innerst i Oslofjorden*. Jf. Sophers krav (1971, s. 412) om at sisteleddet i skrift må være «bounded by commas or other punctuation marks». Klassekampen 23. oktober 2019 gir et eksempel på en kommafeil i en LA (framhevet her) fra en Solstadtekst, nemlig *Denne handlingen, det å sette seg i rullestol for godt ble næret av disse bøkene [...]*, og her må man vel gi korrekturleseren rett: Syntaksen blir vanskeligere å oppfatte uten komma *etter godt* fordi slutten på apposisjonen ikke er markert, og det kommer ikke klart fram at subjektet er *hele* nominalet (*Denne...godt*), ikke bare det siste leddet (*det...godt*). Om vi sløyfer kommaet *etter* sisteleddet i et eksempel som *Per, den nye læreren, møtte ikke opp til timen*, vil *Per* oppfattes som et *ekstraponert* tiltaleledd og *den nye læreren* som et setningsledd (subjekt) i seg sjøl. Skilletegn eller intonasjonsbrudd *etter* sisteleddet skiller altså LA fra ekstraponeringer i forfeltet.

Skilletegna eller intonasjonsbruddet uttrykker et *syntaktisk og semantisk brudd* – at LA som navnet antyder er en langt *løse* forbindelse enn FA, både syntaktisk og semantisk. Syntaktisk kommer den løse forbindelsen fram ved at leddene i den sentrale typen av LA – koreferente substantivfraser uten markør (se nedafor) – kan *bytte plass*, liksom i paratagmer: Istedenfor *Norges hovedstad, Oslo* og *min yngste sønn, Per* kan vi ha *Oslo, Norges hovedstad* og *Per, min yngste sønn*, mens ombytting ikke er mulig i tilsvarende FA, som *Norges hovedstad Oslo* og *min yngste sønn Per* – her må beskrivelsen komme først og egennavnet sist. Og i slike LA kan det liksom i paratagmer være et *ubegrensa antall ledd* (Bogacki 1973, s. 27; Davidsen-Nielsen 2002, s. 77) – man kan dyngje på med betegnelser for referenten: *Norges hovedstad, Oslo, «Tigerstaden», landets største by...; forfatteren av «Peer Gynt», Henrik Ibsen, Norges mest kjente dikter...* Semantisk kommer den løse forbindelsen fram ved at leddene i de fleste LA (unntatt de attributive, pkt. 4.1) refererer *hver for seg*, som i paratagmer, og kan være helt eller delvis *koreferente*, som i eksemplene ovafor. Quirk mfl. (1985, s. 1303–1304) påpeker at leddene i LA er «separate information units» og «contribute relatively independent information», og det er nettopp dette det prosodiske bruddet og skilletegna markerer. Derimot refererer leddene i FA, f.eks. *min yngste sønn Per*, sammen eller under ett, som i andre hypotagmer (Papazian 2024, s. 39).

Det leksikalske kjennemerket er at sisteleddet i de fleste LA (igjen unntatt de attributive) kan eller må innledes av det Meyer (1992, s. 3) kaller en *apposi-*

sjonsmarkør, f.eks. *Norges hovedstad*, (**nemlig/altså/dvs.**) *Oslo*; *nordmenn*, **f.eks./bl.a.** *trøndere*. Ifølge Blakemore (1996, s. 325) regnes de gjerne som «discourse markers», dvs. uttrykk som sier noe om konteksten, som her må være det etterfølgende nominalet. Det er visse adverb, særlig *nemlig*, *altså*, *særlig*, eller faste adverbiale uttrykk: *det vil si*, *med andre ord*, *kort sagt*, *for eksempel*, *blant anna* o.l. Enkelte kan også stå *etter* substantivfrasen, gjerne utskilt med komma i skrift (og tilsvarende intonasjon i tale): *Norges hovedstad – Oslo*, **m.a.o.** Også andre slags adverbialer kan forekomme, f.eks. *Min chef, redan då kommissionens ordförande*,.. (SAG 3, s. 110); *Bergen, i dag/kanskje/som kjent/for øvrig Norges neststørste by*. Jf. tilsvarende adverbialer i paratagmer: *gjøk, sisik, trost og i tillegg/dessuten/stundom/særlig/kanskje også stær*. Også konjunksjonene *og* og *eller* forekommer i visse LA: *nordmenn, og især trøndere*; *oksygen, eller surstoff*, likeså svarordet *ja*. Men mange markører er begrensa til visse semantiske typer av LA og blir nærmere omtalt i samband med de aktuelle typene.

Markøren må regnes som *en del av sisteleddet*, siden de i motsetning til konjunksjoner i paratagmer er skilt fra førsteleddet med intonasjonsbrudd, i skrift komma eller store skilletegn, jf. *oksygen og/eller hydrogen* (paratagme) – *oksygen, dvs./altså/eller surstoff*; *nordmenn, f.eks./især trøndere* (LA). Nærmere bestemt må de regnes som *underledd* til det etterfølgende nominalet, slik at sisteleddet som helhet regnes som et nominal (i eksemplene en substantivfrase) liksom førsteleddet.³ I tale må vi bruke en markør istedenfor store skilletegn. F.eks. må *oksygen (surstoff)* uttales som *oksygen, dvs./eller surstoff* e.l. – og kan selvsagt også skrives slik. Parentes og tankestrek må altså regnes som en slags apposisjonsmarkører på linje med de leksikalske – en forkortelse for *dvs.* o.l. Men markørene er ikke sikre kjennetegn på LA: De kan også brukes som *setningsadverbialer* i for- eller midtfeltet: *Han var nemlig bortreist da drapet skjedde. Altså kan han ikke være morderen. Vi må iverksette tiltak mot smitte. For eksempel/Blant anna kan vi vaske hendene oftere.*

LA er altså syntagmer av to eller flere ledd av samme type (ev. med samme funksjon), skilt av intonasjonsbrudd i tale og visse skilletegn i skrift, og med i det minste mulighet for en apposisjonsmarkør. De regnes av alle som apposisjoner og bør derfor anses som prototypen på apposisjoner. Apposisjoner regnes

3. SAG regner *redan då kommissionens ordförande* som en «subjunktionsfras», men i så fall hadde ikke leddene vært av samme slag. Adverbfrasen fungerer ikke subjunktionsalt, men som *underledd* til den etterfølgende substantivfrasen, slik at helheten er en *substantivfrase*. Men pga. markøren kan den bare stå som sisteledd i en LA og kan ikke ha andre nominale funksjoner.

som ei grammatisk nøtt, og det gjelder særlig LA. Og nøtta er *relasjonen* mellom leddene, særlig den grammatiske, dvs. *avhengighet* (dependens), noe som skyldes at leddene er av samme type. Det er enighet om at FA er hypotaktiske (men ikke om hva som er overledd), og de fleste regner *alle* apposisjoner som hypotaktiske. Men denne analysen er langt fra like opplagt ved LA, og enkelte regner LA som parataktiske. Og de fleste som drøfter apposisjoner, uttaler seg om *apposisjoner generelt* og tar det for gitt at avhengigheten er den samme i alle apposisjoner. Trolig er det nettopp derfor det er så stor uenighet om den grammatiske relasjonen i apposisjoner. Først og fremst må vi skille mellom FA og LA, der særlig de siste er problematiske. Men vi kan heller ikke ta for gitt at avhengigheten er den samme i alle LA – det kan hende at de er *dels* hypotaktiske og *dels* parataktiske. Derfor er det nødvendig å dele dem inn i typer og drøfte hver av typene for seg.

2 Grammatiske og semantiske typer

Grammatisk er LA først og fremst *nominaler*, som eksemplene i foregående punkt. Men det fins parallelle uttrykk bestående av *adverbialer* eller *adnominaler*, f.eks. *her*, (dvs.) *på Blindern*; *anaerob*, (dvs.) *uavhengig av surstoff*, og mange regner med også adverbiale og adnominale (adjektiviske) apposisjoner, bl.a. Sopher (1971, s. 402), Molitor (1979, s. 193), Meyer (1992, s. 3), SAG (3, s. 110, merknad 1) og Bjørge (2001, s. 103). De uttales med intonasjonsbrudd og skrives med skilletegn, og Meyer påpeker at de også kan ha de samme apposisjons-markørene som nominale apposisjoner. Jeg tar derfor med adverbiale og adnominale apposisjoner, men hovedvekta legges på de nominale.⁴

Mht. betydning heter det som regel at apposisjoner er *koreferente*, f.eks. i Diderichsen (1962, s. 226) og NRG (s. 270). Crystal (2008, *apposition*) krever at appositive ledd skal ha «...an identity or similarity of REFERENCE». Men dét passer bare for LA, for koreferanse eller samme referanse forutsetter at *begge* leddene refererer (til det samme). Og dét er ikke tilfellet i FA (Papazian 2024, s. 39), og heller ikke i alle LA, som vi skal se. Men i prototypiske LA som *Norges hovedstad*, *Oslo* eller *min yngste sønn*, *Per* refererer begge leddene, og til samme sted og person. Dvs. at referenten nevnes to ganger, én gang ved klassen, hva Oslo/Per er for noe, og én gang ved navnet, slik uttale og

4. Det fins også *verbale* apposisjoner, f.eks. ved synonymer: *Adjektiver kongruerer, dvs./eller samsvarer, med sitt overledd i kjønn og tall*. Dem tar jeg ikke opp her.

tegnsetting viser. Referenten blir m.a.o. *gjentatt* med en annen betegnelse av samme hovedtype (et nominal), og dét kan sies eksplisitt med apposisjonsmarkører som *nemlig*, *altså* eller, enda tydeligere, metaspråklige uttrykk som *dvs.*, *m.a.o.*, *kort sagt* o.l. Det er nettopp fordi leddene er koreferente og semantisk likeverdige at de både kan stå alene og ombyttes når de står uten markør.

Også i paratagmer refererer leddene hver for seg og kan stå alene og ombyttes, men der betegner leddene *ulike* referenter, slik at det er like mange referenter som det er sideordna ledd. I *Norges hovedstad, Bergen (og/eller Trondheim)* er det snakk om to byer, som kan adderes eller framstilles som alternativer. Men i *Norges hovedstad, Oslo* er det tale om bare én by, som verken kan adderes eller være alternativer. Vi kan ikke si *Norges hovedstad og/eller Oslo* så lenge *Norges hovedstad er Oslo*.

Men referansen til leddene er ikke alltid nøyaktig den samme. Som Greenbaum (1996, s. 87) påpeker, er leddene «identical in reference [...] or they overlap in their reference (one appositive included in the reference of the other)». Dette kan vi kalle *inkluderende* referanse og LA (Quirk mfl. 1985, s. 1308: *inclusion* i motsetning til *equivalence*), dvs. at referenten for sisteleddet *inngår* i referenten for det første, bl.a. som et *eksempel* på den klassen førsteleddet betegner: *nordmenn, f.eks. trøndere/Ola Nordmann*. Her er sisteleddet et *hyponym* og betegner en *underklasse* om det er et fellesnavn, og et egennavn betegner et *individ* av den aktuelle klassen. I koreferente LA er en markør *valgfri*, i inkluderende LA er en markør som regel *obligatorisk*. Om vi sløyfer *f.eks.* i eksemplet ovafor, får vi et asyndetisk paratagme – *nordmenn, trøndere (og...)* – som er lite meningsfullt fordi referenten for det ene leddet inkluderer referenten for det andre; nordmenn og trøndere er ikke to ulike ting som kan legges sammen. Men vi har også LA der sisteleddet ikke kan sies å referere i det hele, men bare *beskriver* eller *klassifiserer* referenten for førsteleddet: *attributive* apposisjoner, f.eks. *NN, (en) snekker, (en) avholdsmann/en ordentlig dust*.

Grammatisk kan altså LA være enten *nominale*, *adverbiale* eller *adnominale*, og semantisk sett kan de være enten *koreferente*, *inkluderende* eller *attributive*. Jeg tar utgangspunkt i den første inndeling, med hovedvekt på de nominale. Men innledningsvis gir jeg noen eksempler på adnominale og adverbiale LA. Den siste, semantiske inndeling bruker jeg til en videreinndeling av de nominale. De blir omtalt i rekkefølgen attributive, inkluderende og koreferente, som er prototypen på løse apposisjoner og som det er mest å si om.

3 Adnominale og adverbiale løse apposisjoner

Adnominale LA består av adnominale ledd, dvs. adjektivfraser og adnominale bisetninger, f.eks. *Parkeringsplassen var enorm – (nemlig) større enn en fotballbane*; *Organismen er anaerob, (dvs.) uavhengig av surstoff*; *Han fikk kaffen slik han ønsket – (altså) glovarm*. Markørene er de samme som i nominale LA og som regel valgfrie, men kan være nærmest obligatoriske ved synonyme uttrykk: *Det fins ord som er synonyme, dvs./eller som betyr det samme*. Som adnominale LA må en regne også syntagmer av *possessiver* og *possessive substantivfraser*, som nevnes av SAG (3, s. 113), f.eks. *Min farfars, Karl Emanuel Svenssons testamente*; *våra, dvs. Svenssons och mina intressen* (i begge mangler kommaet etter sisteleddet). Vi ser at begge leddene må være *possessive*, som i *possessive paratagmer*, jf. sisteleddet i det siste eksemplet. Leddene må jo være parallelle i både LA og paratagmer. Dette gjelder ikke FA, jf. *min yngste sønns, Pers, bil* og *min yngste sønn Pers bil*.

Disse eksemplene må regnes som *koreferente* – de betegner samme egen-skap eller relasjon. Uten markør kan begge leddene som regel stå alene og ombyttes (med ev. markør i sisteleddet): *Han fikk kaffen glovarm, (altså) slik han ønsket*; *Organismen er uavhengig av surstoff (anaerob)/dvs. anaerob*; *Karl Emanuel Svenssons, min farfars, testamente*. Men vi har også inkluderende adnominale LA med obligatorisk markør, der sisteleddet betegner et eksempel på, eller et særlig aktuelt medlem av, den klassen førsteleddet betegner: *Ord kan være delvis like, f.eks./bl.a. synonyme eller homonyme*. Som inkluderende må en vel også regne det Korzen (2006, s. 125) kaller «ekko-apposisjoner», der førsteleddet blir gjentatt og utvida uten markør for å forsterke eller presisere det: *Jeg ble rystet – dypt rystet*; *Problemene er store – så store at de virker uoverkommelige*. I inkluderende LA kan ikke leddene ombyttes, siden det siste gir et eksempel på, forsterker eller presiserer det første.

Adverbiale LA består av adverbfraser og adverbiale bisetninger, og kan være av alle semantiske typer: tid, sted, måte, årsak osv. Koreferente eksempler er *Skolen sluttet i går, (dvs.) på onsdag*; *Hun oppførte seg ofte slik – (nemlig) barnslig og hensynsløst*; *Han gjorde det av én eneste grunn: (nemlig) fordi han ville bli berømt*. Med mer enn to ledd: *Det skjedde for lenge siden, (nemlig) i 1918, (dvs./altså) før du ble født*. Begge (alle) leddene kan stå alene og ombyttes: *Skolen sluttet på onsdag, (dvs.) i går*; *Det skjedde før du ble født, (altså) for lenge siden, (nemlig) i 1918*. Men når førsteleddet er et proadverb (f.eks. *slik, der, nå*) som sisteleddet avklarer referansen til, som i *Der, (nemlig) i barndomshjemmet, levde hun hele livet*; *Nå, (altså) i 2025, virker dette gammalmodig*, kan leddene ikke ombyttes. Om vi bytter rekkefølgen av

leddene, får vi et ekstraponert ledd + et setningsledd i forfeltet, uten mulighet for markører: ***I barndomshjemmet, der levde hun hele livet.***

Inkluderende adverbiale LA forekommer også: ***Det skal regne i hele uka, f.eks./bl.a./særlig på torsdag.*** Som inkluderende må vi også regne *presiseringer* av førsteleddet, valgfritt uttrykt med *nærmere bestemt* o.l.: ***Vi møtes på Blindern, (nærmere bestemt) i Wergelands hus, i seminarrom 3; Det står i kapittel 2, på siste side.*** Her betegner sisteleddet et mindre sted på Blindern og i kapittel 2. Langacker (2013, s. 195) gir et eksempel på en LA av denne typen, som han kaller «the nested locative construction», ***Your camera is upstairs, in the bedroom, in the closet, on the shelf.*** Slike uttrykk lokaliserer noe

... by successively ‘zooming in’ to smaller and smaller areas. Each locative element places the trajector within a restricted location, which the next locative takes as the immediate scope for its interpretation

slik at f.eks. *in the bedroom* tolkes som *in the bedroom (which is) upstairs*. Langacker beskriver fenomenet semantisk som “conflated profiles”, der “... the composite-structure profile is not identified with that of any component structure, taken individually, but rather with the more complex entity obtained by conflating them», og mener at ingen av leddene kan regnes som overledd.

I så fall må de være *sideordna*, jf. at det er et ubegrensa antall ledd. Sitatet antyder at vi har å gjøre med et paratagme av stadig mer presise stedsangivelser, der de seinere betegner et sted innafor det stedet det foregående betegner. Det er altså ikke snakk om ulike steder, og leddene kan derfor ikke adderes eller framstilles som alternativer. Siden alle leddene er av samme slag og derfor kan stå alene i konteksten, forutsetter de hverandre ikke grammatisk. Men semantisk er det altså slik at hvert ledd presiserer det foregående, og derfor er det ikke mulig å endre rekkefølgen uten å endre syntaksen. Om en begynner med det snevreste leddet, er et prosodisk brudd eller komma unaturlig og en markør umulig, og sisteleddet blir et klart underledd: ***Det ligger på hylla i skapet i soverommet ovenpå, Vi møtes i seminarrom 3 i Wergelands hus på Blindern, Det står på siste side i kapittel 2.***

4 Nominale løse apposisjoner

4.1 *Attributive*

I slike apposisjoner er sisteleddet en *ubestemt substantivfrase* i flertall eller entall med eller uten ubestemt artikkel, mens førsteleddet kan være et hvilket som helst nominal: et pronomen, en nominal bisetning, en infinitivfrase eller en ubestemt eller bestemt substantivfrase (inkl. et egennavn). Med pronomen som førsteledd: *Vi, studenter og lærere, krever at forbudet oppheves; Du, en språkforsker, bør interessere deg for dette; Dette skulle man ikke trodd om henne, en frigjort kvinne.* Med nominal bisetning eller infinitivfrase: *At han hadde gjeld, en hemmelighet for de fleste, ble kjent etter hans død; Han er for gammel til å gå på ski, en aktivitet som krever god balanse.* Med substantivfrase: *NN, en avholdsmann/en venn av meg/en ordentlig dust, stemte for forslaget; Her bor Per og Pål, studenter fra Oslo.* Diderichsens eksempler på slike LA (1962, s. 226–227) er *Beboerne, nogle fattige Arbejderfamilier og Værten, en ældre trivelig Herre*, og NRG sitt (s. 271) er *yndlingshesten sin, en kraftig brun hingst som han kalte Rugg*. Førsteleddet kan også være en koreferent LA, f.eks. *Jeg, NN, formann i styret; NN, hotelldirektøren, en bredskuldret mann.* SAGs eksempel på dette (3, s. 110, merknad 1) er *...ett imponerande filosofiskt-religiöst system, skolastiken, en syntes av antikt tänkande och kristna trosartiklar...* Og begge leddene kan være *paratagmer* der leddene i hvert paratagme svarer til hverandre, en relasjon som kan uttrykkes med *henholdsvis*: *Per Hansen og Pål Olsen, hhv. styrer og sekretær i laget.*

Især titler og slektskapsord som sisteledd står helst uten ubestemt artikkel: *H. Bæk, murer* (underskrift, Diderichsen 1962, s. 227), og har ofte etterstilte underledd: *NN, sønn av dikteren/professor i lingvistikk ved Universitetet i Oslo/verdensmester i spydkast/stortings-mann fra Hordaland.* Med artikkel og ev. adjektiv, f.eks. *H. Bæk, en (dyktig) murer fra Odense*, får vi en vanlig substantivfrase som sisteledd istedenfor en tittel. I engelsk, og sikkert også i norsk, er slike uttrykk vanlige i skrift, især aviser (Meyer 1992, s. 13–14). Ved titler kan vi altså enten ha en FA med tittelen først (*murer H. Bæk*) eller en attributiv LA med tittelen sist (*H. Bæk, murer*). Begge variantene er mye brukt i journalistiske tekster til å presentere personene som omtales i nyhetene.

I slike apposisjoner kan de vanlige apposisjons-markørene som regel ikke brukes: **NN, nemlig/dvs./m.a.o. en avholdsmann forlot selskapet.*⁵ Dét skyldes

5. Derimot kan sisteleddet innledes med noen adverbialer som Heringa (2012, s. 57) regner som markører: *NN, for øvrig/som kjent/trolig/vanligvis/ellers en avholdsmann, forlot selskapet.*

ifølge Meyer (1992, s. 69 f.) at sisteleddet ikke refererer, men *klassifiserer* referenten for førsteleddet. Burton-Roberts (1975, s. 411 f.) påpeker at vi ikke kan legge til *en viss* i sisteleddet – i *H. Bæk, murer* betegner sisteleddet ikke en viss murer, men slår bare fast at H. Bæk er murer. Bogacki (1973, s. 85) sier at et sisteledd uten artikkel tjener til å beskrive det førsteleddet betegner, og Hannay og Keizer (2005, s. 162) sier om en etterstilt tittel uten artikkel at den er «clearly non-referring». Men det samme gjelder når sisteleddet står *med* artikkel, som i *NN, en venn av meg/en ordentlig dust*. Jf. Lyons' (1977, s. 472) skille mellom «equative» LA som *the chairman, John Smith* (eller *John Smith, the chairman*) og «ascriptive» LA som *the chairman, a prominent local author*. I de «askriptive» eller attributive er leddene *ikke* koreferente og semantisk likeverdige, og derfor kan vi ikke bruke markører som *nemlig* eller *dvs.*

Det må derfor være det refererende førsteleddet som er overledd, og sisteleddet er et klassifiserende underledd, slik betegnelsen *attributiv* antyder. Det svarer både syntaktisk og semantisk til et klassifiserende predikativ i en ikke-restriktiv relativsetning: *NN, (en) avholdsmann = NN, som er (en) avholdsmann*, og er semantisk og syntaktisk likeverdig med en slik setning. Sisteleddet forutsetter førsteleddet og kan ikke stå alene, især når det står uten artikkel. Heller ikke når det står *med* artikkel, kan det stå alene uten semantiske endringer. Om en stryker førsteleddet i *NN, en ivrig fisker, har store ører* eller *Beveren, en gnager, har en flat hale*, må sisteleddet tolkes generisk, og setningene blir usanne. Formålet med disse eksemplene er å si noe om NN eller beveren, ikke en ivrig fisker eller en gnager. Heller ikke når førsteleddet er en bisetning eller infinitivfrase, kan sisteleddet stå alene: Om vi stryker førsteleddet i *At han hadde gjeld, en hemmelighet for de fleste, ble kjent etter hans død*, får vi ikke vite *hvilken* hemmelighet som ble kjent etter hans død. Og når førsteleddet er et pronomen, vil et refleksivt pronomen rette seg etter pronomenet og ikke sisteleddet: *Du, en språkforsker, bør interessere deg (*seg) for dette*.

Når begge leddene er substantivfraser og sisteleddet står med ubestemt artikkel, som i *NN, en språkforsker, forlot selskapet*, kan leddene bytte plass, og vi kan ha de vanlige apposisjons-markørene: *En språkforsker, (nemlig) NN, forlot selskapet*. Men da refererer *begge* leddene til *en viss* språkforsker, og vi har fått en *koreferent* apposisjon der sisteleddet *identifiserer* referenten for førsteleddet.

4.2 Inkluderende

Slike LA består som regel av to refererende substantivfraser der referenten for den siste inngår i referenten for den første. Dvs. at sisteleddet er et *hyponym*

som betegner en *underklasse* av den klassen førsteleddet betegner, og *spesifiserer* referenten for overleddet – en relasjon som ofte betegnes med *nærmere bestemt* i tillegg til *nemlig*, som oftest obligatorisk i tale – i skrift ofte bare med et stort skilletegn i stedet: ***Et strengeinstrument, nemlig/nærmere bestemt ei fele, spilte opp til dans; Han er nordmann, nærmere bestemt trønder***; Artikkelen handler om ***en setningstype – relativsetninger***. Sisteledet kan også være et *egennavn* eller et *pronomen* som betegner ett eller flere *individer* av klassen: *nordmenn, nærmere bestemt Ola nordmann/du*. Og førsteleddet kan være et nominalisert determinativ: ***Mange av oss, nemlig alle barna, ble syke***.

Førsteleddet kan også spesifiseres med «ekko-apposisjoner», der sisteledet gjentar og utvider førsteleddet: *Vi trenger et bord – (nærmere bestemt) et rundt bord med plass til åtte*. En ekko-apposisjon kan også *forsterke* førsteleddet, ev. markert med *ja* og/eller *tilmed*: *Innlegget oste av hat – reinspikka hat; Storbritannia er en del av Europa, (ja) tilmed en viktig del*. Eller den kan ha som funksjon å *bekreft*e førsteleddet – å gjøre det klart at det ikke er en forsnakkelse – markert med *ja*. Et oversatt eksempel fra Heringa (2012, s. 19) er *En av reservesheriffene i Los Angeles er en kamel – ja, en kamel!*

En spesifisering kan ha ulike funksjoner som krever ulike markører. Quirk mfl. (1985) deler *inclusion* i *exemplification* og *particularization*, som er de vanligste funksjonene. Ved eksemplifisering nevnes en underklasse eller et typisk eksemplar som skal illustrere den aktuelle overklassen, uttrykt med *for eksempel* foran eller etter substantivfrasen, i siste fall oftest skilt ut med intonasjonsbrudd eller skilletegn: *nordmenn, f.eks. trøndere/Ola Nordmann; nordmenn – trøndere/Ola Nordmann, f.eks.* Eksempler er et uunnværlig pedagogisk hjelpemiddel i lærebøker og vitenskapelige tekster, til å illustrere abstrakte kategorier og gjøre dem mer konkrete og forståelige. F.eks. er *f.eks.* brukt 73 ganger i denne artikkelen.

Ved partikularisering eller kanskje heller *fokusering* nevner sisteledet en særlig viktig eller relevant underklasse eller eksemplar av klassen til førsteleddet, markert med adverb eller faste uttrykk. Jf. NRGs eksempel (s. 271) *ein delegasjon på fem personar, blant dei statsministeren*. Markøren kan uttrykke at underklassen eller eksemplaret er *inkludert* i overklassen: *nordmenn, blant anna/inkludert/iberegna/også trøndere*, ev. mot forventning: *nordmenn, selv/tilmed trøndere*, eller med sikkerhet: *nordmenn, iallfall/i det minste trøndere*, at den/det *ikke* er inkludert: *nordmenn, unntatt/bortsett fra trøndere*, eller at referansen gjelder underklassen/eksemplaret i særlig høy grad: *nordmenn, særlig/især/spesielt/ikke minst/først og fremst trøndere*. De fleste kan

også stå *etter* substantivfrasen, enkelte uten intonasjonsbrudd eller skilletegn: *nordmenn – trøndere, bl.a./ikke minst/; nordmenn – trøndere også/unntatt.*

Et fokuserende sisteledd kan innledes med *og* eller *men* og modifiseres med adverb som *kanskje* o.l.: *Jeg vil invitere vennene mine, (og/men) (kanskje) særlig Per.* Dette kan se ut som et paratagme, men må regnes som en LA siden førsteleddet *inkluderer* referenten for sisteleddet og leddene er skilt av komma eller en tilsvarende intonasjon (jf. paratagmet *vennene mine og Per*). Her adderer ikke *og* flere ting av samme sort, men legger til en ny opplysning – en innskrenking av førsteleddet – og kan ikke forsterkes med *både*. Og et eksemplifiserende ledd kan stå som sisteledd i en fokuserende LA eller omvendt, så vi får en inkluderende LA i en annen: *nordmenn, bl.a./f.eks. trøndere, f.eks./bl.a. Johannes Høsflo Klæbo.*

I slike apposisjoner er rekkefølgen ikke fri, siden leddene ikke er semantisk likeverdige og sisteleddet som oftest inneholder en apposisjonsmarkør. Uten markør kan leddene ombyttes, men om sisteleddet er ubestemt, får vi da en *attributiv* LA med *klassifiserende* sisteledd uten markør: *Artikkelen handler om relativsetninger – en setningstype.* Pga. hyponymien kan heller ikke *substantivfrasene* alene bytte plass, iallfall ikke med de vanlige markørene: *?trøndere, f.eks./særlig/bl.a. nordmenn* gir ikke god mening fordi en overkategori ikke kan være et eksempel på en underkategori. Men med *og* som innleder kan substantivfrasene bytte plass, så vi får et *generaliserende* sisteledd som inkluderer referenten for *førsteleddet*, m.a.o. en «omvendt» inkludering: *Trøndere, og nordmenn i det hele, er gode på ski.* Heller ikke dette kan være et paratagme, siden trøndere og nordmenn ikke er ulike ting som kan adderes, og dessuten er leddene skilt av komma eller intonasjonsbrudd.

Førsteleddet kan alltid stå alene. I eksemplifiseringer som *nordmenn, f.eks. trøndere* kan også sisteleddet stå alene: *F.eks. trøndere/Trøndere, f.eks., er gode på ski.* Også de fleste fokuserende sisteledd kan stå alene: *Særlig/Også/Bl.a./Tilmed/Selv/Iallfall trøndere er gode på ski.* Slike sisteledd kan altså fungere nominalt og må regnes som selvstendige substantivfraser som ikke forutsetter førsteleddet. Inkluderende LA bør derfor kanskje regnes som *parataktiske*, sjøl om leddene ikke kan bytte plass pga. betydninga. SAG (3, s. 115–116) kaller typen for «pseudoappositioner» og sier de har trekk felles med «samordning», dvs. paratakse. Noen av eksemplene deres er da også klart parataktiske, siden nominalene ikke er inkluderende, bl.a. *stenslungor och klubbor, ja även ett och annat svärd.* Her betegner alle leddene ulike våpentyper, ikke underklasser av de foregående, og eksemplet må være et additivt paratagme med en uvanlig konjunksjon (og et adverbial) i sisteleddet.

Som «pseudoapposition» regner SAG også syntagmer der sisteleddet innledes med *som* uten skilletegn: *Greta Garbo som drottning Kristina* (3, s. 112) og *länder som Kenya och Malawi* (3, s. 115). Men uttale og tegnsetting er ikke som i LA, og sisteleddet kan ikke stå alene. Det kan m.a.o. ikke fungere nominalt og er ikke av samme slag som førsteleddet. Snarere er de *adnominale underledd* som betegner enten *rollen* til referenten for førsteleddet (*som drottning Kristina*) eller *eksempler* på referenten (*som Kenya och Malawi*). Ledd som *som drottning Kristina* kan også stå *alene*, og bør da regnes som *et eget setningsledd*, nemlig et *fritt predikativ*: ***Som formann i laget mener jeg at...*** Også (*land*) *som Kenya og Malawi* bør regnes som et adnominalt underledd som spesifiserer et nominal ved å nevne eksempler – *hva slags land* det er tale om. Vi har en tilsvarende type som *blir* skrevet og uttalt som LA, f.eks. *Vi besøkte fattige land, som (f.eks.) Kenya og Malawi*, men heller ikke slike *som*-ledd kan stå alene og fungere nominalt. Også her har vi et hypotagme av et nominal + et adnominalt ledd som spesifiserer referenten for førsteleddet med eksempler, og ingen LA med to ledd av samme hovedtype.⁶

4.3 Koreferente

Dette er den vanligste typen av LA, og omfatter flere undertyper: 1) pronomen + en bestemt substantivfrase, eller omvendt, 2) en substantivfrase + bisetning eller infinitivfrase, eller flere bisetninger/infinitivfraser, 3) flere substantivfraser, som er prototypen på koreferente LA og vil bli særlig utførlig omtalt. De vanligste markørene er *nemlig*, *altså*, *dvs.* og *m.a.o.*, men også andre kan forekomme i sisteledd med visse semantiske funksjoner og vil bli nevnt i punktet om type 3).

4.3.1 Pronomen + substantivfrase, eller omvendt

Alle pronomen kan stå med en etterstilt bestemt substantivfrase (inkl. egenavn), med en ev. apposisjonsmarkør: ***Jeg/Du/Han, (nemlig/altså/dvs.) formannen i styret/Per, har sagt dette; Vi/Dere/De, (nemlig...) studentene ved UiO/Per og Lise, støtter forslaget; Har du glemt meg, din egen mor?*** Begge leddene kan stå alene, men det er pronomenet som bestemmer referansen og er

6. Meyer (1989, s. 148) og Heringa (2012, s. 57) regner de tilsvarende engelske uttrykkene med *like* eller *such as* etter en substantivfrase (*a person like/such as Mary*) som apposisjoner. Men de samme innvendingene gjelder her: Sisteleddet kan ikke stå alene og er et adnominalt underledd som spesifiserer referenten for overleddet ved å nevne et eksempel, jf. *such a person (as Mary)*, der underleddet er splittet av overleddet.

overledd, og sisteleddet identifiserer referenten for pronomenet. Det ser en tydeligst ved 1. eller 2. persons pronomen, siden helheten er 1. eller 2. person og ikke 3. Bl.a. må et refleksivt objekt rette seg etter pronomenet: *Nå må du, Per, roe deg* (Men *Nå må Per roe seg*). I motsatt rekkefølge er det ikke naturlig med intonasjonsbrudd eller skilletegn etter pronomenet, og en apposisjonsmarkør er umulig: *Per/Formannen, du/han må roe deg/seg; Studentene, støtter de forslaget?* Her har vi et *ekstraponert* ledd som betegner enten mottakeren (tiltale) eller temaet, og et kongruerende pronomen i setninga, altså *to* ledd, som ikke nødvendigvis følger etter hverandre.

Men vi kan også ha substantivfrase + pronomen som LA, med ev. markør: *Den ene av mennene, (nemlig) han til høyre, har skjegg; Her trengs det en ekspert – (nemlig) meg.* I det første eksemplet kan sisteleddet stå alene uten markør, men det kan ikke bytte plass med førsteleddet fordi det *identifiserer* referenten for førsteleddet. Her må det være *substantivfrasen* som bestemmer referansen, med pronomenet som et identifiserende underledd, og denne analysen er vel enda mer opplagt i det siste eksemplet, der sisteleddet heller ikke kan stå alene. Disse apposisjonene er altså hypotaktiske med førsteleddet som overledd, enten det er et pronomen eller en substantivfrase.

4.3.2 Substantivfrase + nominal bisetning/infinitivfrase eller to bisetninger/infinitivfraser

Heggstad (1931, s. 183) gir eksempler på koreferente LA der sisteleddet er en bisetning eller en infinitivfrase: *...det stunda til eit tungt arbeid: køyra høy og korn i hus; Wergeland fann sjølv ei ny lov i folkevoksteren: at all yverklassekultur er laga til undergang.* Her kan en apposisjonsmarkør settes inn, iallfall *nemlig*. Her som ellers kan infinitivfrasen foregripes av *det*, som i eksemplet fra Klassekampen som ble nevnt innledningsvis: *Denne handlingen, det å sette seg i rullestol for godt [...].* Og *begge* leddene kan være bisetninger eller infinitivfraser, med eller uten markør: *Vi forsto hva dette betydde – (nemlig) at det ville bli problemer; Vi lærte å være forsiktige, (dvs.) å redusere utgiftene.*⁷

Som regel kan begge leddene stå alene, og uten markør kan leddene ofte ombyttes: *...det stunda til å køyra høy og korn i hus, eit tungt arbeid* (en attributiv LA med ubestemt sisteledd); *Vi lærte å redusere utgiftene, (dvs.) å være forsiktige.* Men stundom kan de ikke ombyttes, bl.a. i eksempler som *Vi forsto hva dette betydde – at det ville bli problemer, Har du hørt nyheten – at*

7. Jeg finner ingen omtale av slike apposisjoner i NRG. Punktet om leddsetninger i apposisjon (11.2.1.6.1, s. 1011) nevner bare leddsetninger (og infinitivfraser) i *fast*e apposisjoner, likeså punktet om apposisjon (3.3.3.4).

presidenten er død? Du tenker bare på én ting: å tjene penger. Og stundom kan sisteleddet heller ikke stå alene, bl.a. i kontekster som krever en substantivfrase, f.eks. *Vi fikk et problem: at det blåste opp til storm; Spørsmålet alle stilte seg, om partene blir enige, ble ikke besvart; Vi forsto hensikten hans – å narre oss opp i stry.* I disse tilfellene er det klart at det er *førsteleddet* som bestemmer referansen – at det er snakk om et problem, et spørsmål og en hensikt som blir nærmere beskrevet – og er overledd, mens sisteleddet identifiserer problemet osv. Det er vel grunn til å analysere også de andre tilfellene som hypotaktiske med sisteleddet som underledd, på linje med tilsvarende FA (*det problemet at det blåste opp til storm, spørsmålet om partene blir enige*).

4.3.3 To eller flere substantivfraser eller nominaliserte adnominalfraser

1) Leddene

Dette er den vanligste typen av koreferente nominale LA. Den vanligste typen av dem igjen består av en *egennavn-frase* og en *fellesnavn-frase*, som Diderichsen (1962, s. 226) kaller hhv. «benevner» og «beskriver», i begge rekkefølgene: benevner + beskriver (*Peter; hans ældste Søn*) og beskriver + benevner (*Hans Sønner; Finn og Jørgen*). Men det kan også være flere *egennavn*, f.eks. *Rottenikken – Rolf Erling Knudsen; Istanbul (Konstantinopel, Bysants)*, og flere *fellesnavn-fraser*: *min gamle venn, tannlegen; fonemet, det minste segmentet i lydsystemet; oksygen (surstoff)*.

I motsetning til FA, som alltid består av *bestemte* substantivfraser, kan substantivfraser i LA også være ubestemte: *en gammel venn, tannlegen; min gamle venn, en tannlege* (attributiv LA). Begge leddene kan være parataktiske: *Oslo og Bergen, landets to største byer; Oslo, Norges hovedstad og landets største by*. Ett av leddene kan tilmed være en FA, slik at vi får en FA i en LA, f.eks. *Norges mest kjente dikter, dramatiker **Henrik Ibsen***. Leddene kan altså være hvilke som helst substantivfraser. Dessuten kan det ene leddet være en nominalisert *adjektiv-, determinativ- eller possessivfrase*: *Alle/Mange, både menn og kvinner, ble internert; Ingen, verken studenter eller ansatte, møtte opp; Dette – det perfekte demokratiet – fins ingen steder; Vi fikk lånt en bil – (nemlig) naboens*. Og sisteleddet kan være *et metaspråklig uttrykk* som fungerer nominalt: *Dette uttrykket – «i forhold til» – blir stadig mer misbrukt*.⁸

8. Både Quirk mfl. (1985, s. 1312) og SAG (3, s. 115) tar med eksempler der sisteleddet blir *benektet*, ofte med et *og*: *Axel, (och) inte Per var det som var her; en socialist, (och) ingen liberal vill vi ha*. Norske eksempler er *Jeg skal til New York, (og) ikke til Paris, Målet er å delta, (og) ikke å vinne*. Men leddene er ikke koreferente: Som

Uten markør kan leddene ombyttes, som i paratagmer: *Norges hovedstad, Oslo/Oslo, Norges hovedstad; min nabo, Per/Per, min nabo*. Med markør (*Norges hovedstad, dvs. Oslo*) kan substantivfrasene bytte plass: *Norges hovedstad, dvs. Oslo/Oslo, dvs. Norges hovedstad*, men ikke leddene som helhet. Med markør er sisteledet *markert* som sisteledd og kan ikke stå først, og man kan heller ikke føye til nye ledd.

Som nevnt kan det være flere enn to substantivfraser i en LA. Men ifølge Lago (1991, s. 503) og Heringa (2012, s. 152–153) er alle apposisjoner *toledda*, slik at tre eller flere substantivfraser må analyseres *hierarkisk*, som en LA i en LA. Men Heringa tilføyer at det ofte er vanskelig å se hvilke to ledd som hører sammen, og i et eksempel som *forfatteren av «Peer Gynt», Henrik Ibsen, Norges mest kjente dikter* er det ingen grunn til å regne to av substantivfrasene som nærmere forbundet med hverandre enn med det tredje. Men når to *beskrivende* ledd følger etter hverandre, kan de forbindes med *og*, så vi får ett, parataktisk, beskriverledd: *Henrik Ibsen, forfatteren av «Peer Gynt» og Norges mest kjente dikter*. Dette er ikke mulig når beskriverleddene er splittet av benevnerleddet, som i den første varianten av eksemplet. Vi bør kanskje regne ett, parataktisk, beskriverledd også når vi har komma istedenfor *og* mellom beskriverleddene (som i flerledda paratagmer): *Henrik Ibsen, forfatteren av «Peer Gynt», Norges mest kjente dikter*. Altså at begge beskriverleddene beskriver Henrik Ibsen og vi har en LA som sisteledd i en LA. Hva som er sisteledd i en flerledda LA kan markeres med *store* skilletegn: *Henrik Ibsen, forfatteren av «Peer Gynt»/forfatteren av «Peer Gynt», Henrik Ibsen – Norges mest kjente dikter – ble født i 1828*. Her er det vel klart at leddet mellom tankestreker står til hele den foregående LA-en, så vi får en LA som førsteledd i en LA.

En LA i en LA har vi også når en *attributiv eller inkluderende* LA står som sisteledd til en koreferent LA, som i hhv. SAGs eksempel (3, s. 110, merknad 1) ...ett imponerende filosofiskt-religiöst system, skolastiken, *en syntes av antikt tänkande och kristna trosartiklar...* og det konstruerte eksemplet *sakprosa, dvs. tekster som ikke er skjønnlitterære, f.eks. aviser, lærebøker, reklame o.l.* Her er det tydelig at det siste nominalet beskriver eller eksemplifiserer

Bjørge (2001, s. 98) påpeker, betegner sisteledet en *motsetning* til førsteledet, (og) ikke en forklaring eller utdyping. Vi har å gjøre med en særlig type *paratagmer* der ett alternativ *bekreftes* og et annet *benektes*, jf. at vi kan sette til *og*, stundom også *men*: *Han er forsiktig, (og/men) ikke gjerrig*. Her er skilletegn (og intonasjonsbrudd) vanlig, i motsetning til i andre paratagmer: *Han er (både) forsiktig og gjerrig*. Istedenfor *A, (og/men) ikke B* kan vi snu på leddene og si *ikke B, men A (ikke gjerrig, men forsiktig)*.

referenten for de to foregående. Bjørge (2001, s. 175) gir et eksempel på en koreferent LA der også *sisteledet* er en koreferent LA: *his old foes: Jacques Chirac and Michel Rocard, the Gaullist and Socialist leaders* (i hver LA kan leddene ombyttes). Her hører de to paratagmene i sisteledet (framheva) nært sammen som benevner og beskriver, og utgjør benevneren i den overordna apposisjonen – hvem *his old foes* er. Skilletegna kan sies å markere strukturen i hele nominalet: kolon i den overordna apposisjonen og komma i den underordna. Istedenfor kolon kunne en brukt markøren *i.e.* e.l., på norsk *dvs.* eller *nemlig*, og det er eneste mulighet i tale.

2) Den semantiske relasjonen mellom leddene

Som nevnt innledningsvis er avhengighet en *grammatisk* relasjon, en relasjon mellom *ledd* (se pkt. 4). Men det er også *semantiske* relasjoner mellom ledd, dvs. relasjoner mellom *innholdet* av leddene. Når vi kombinerer *betydningsbærende* enheter (tegn) *grammatisk* på en viss måte, kombinerer vi også *betydninger* – og det er vel poenget med grammatiske relasjoner: å uttrykke semantiske relasjoner. F.eks. må vi skille mellom den grammatiske relasjonen at *tre* i *tre gutter* er *underordna* (er avhengig av, forutsetter) *gutter* og den semantiske relasjonen at ordet *kvantifiserer* referenten for overleddet – at innholdet av *tre* tillegges referenten for *gutter* fordi ordet står som underledd. Ledd i samme avhengighetsrelasjon kan stå i ulike betydningsrelasjoner. F.eks. kan *sideordna* ledd *adderer* med (*både*) og (*både rik og lykkelig*) og framstilles som *alternativer* med (*enten/verken*) eller (*enten/verken rik eller lykkelig*) eller som *motsetninger* med *men* (*rik, men ulykkelig*). Konjunksjonene sideordner ikke, men betegner den semantiske relasjonen mellom leddene, jf. at vi kan ha konjunksjonsløs (asyndetisk) sideordning, iallfall ved addering: *Vi trenger melk, egg, smør, sukker*.

Om et *underledd* sier Bogacki (1973, s. 51) at det *beriker innholdet* av overleddet, Hudson (1980, s. 181) at det «...contributes to the semantic structure» av overleddet, og Zwicky (1993, s. 296) at det «...plays a contributory role in the semantics, restricting the meaning of the Head in one way or another». Men *hvilken* relasjon et underledd betegner, avhenger av overleddet. Underleddene til en *substantivfrase* kan *beskrive*, *bestemme* (identifisere) eller *kvantifisere* referenten (*rike menn/disse mennene/tre menn*), mens underleddene til en *adjektivfrase* som regel betegner *graden* av den aktuelle egenskapen eller tilstanden: *veldig/80 år gammel*. Ifølge valensgrammatikken er verbalet overleddet i setninger, og underleddene til et transitivt verbal i aktiv (f.eks. *ser, har sett, kan se*) betegner innholds faktorer som er aktuelle ved slike verbaler, gjen-

standene obligatorisk: *agenten* (hvem som ser), betegnet av subjektet, *målet* (hva som ses), betegnet av objektet, ev. også *tid*, *sted*, *årsak* o.l., betegnet av adverbialer.

Også i LA må vi skille mellom den semantiske og den grammatiske relasjonen mellom leddene. En annen grunn til at analysene av LA spriker, i tillegg til at FA og LA omtales under ett, er at de ikke skiller mellom den semantiske og den grammatiske relasjonen. Siden leddene i denne typen av LA er koreferente, er den semantiske relasjonen mellom leddene den samme som mellom et *subjekt* og et *nominalt predikativ* med spesifikk referanse. Vi får den samme informasjonen om Oslo i ***Oslo er Norges hovedstad; Oslo, som er Norges hovedstad*** og *Oslo, Norges hovedstad*. Jf. at vi kan sette inn *setningsadverbialer* i sisteleddet i en LA liksom i setningene: *Oslo, visstnok/heldigvis/i dag Norges hovedstad*. Bogacki (1973, s. 84) påpeker at sisteleddet står med eller uten ubestemt artikkel i de samme tilfellene som predikativet, jf. *NN, (en) murer/en dyktig murer – NN (som) er (en) murer/en dyktig murer*.

Og liksom i en predikativkonstruksjon er leddene ikke semantisk likeverdige, jf. Bloomfields (1933, s. 186) utsagn om at appositive ledd er «grammatically, but not in meaning, equivalent». Liksom subjektet betegner førsteleddet *temaet*: SAG (3, s. 110) kaller det «predikationsbas», dvs. tema, og Davidsen-Nielsen (2002, s. 78) kaller det «talerens kommunikative utgangspunkt». Schindler (1990, s. 1) kaller leddene henh. base (*Basis*) og tillegg (*Zusatz*), og Quirk mfl. (1985, s. 1304) sier at førsteleddet er «the *defined* expression» mens sisteleddet har «a *defining* role». Det betyr ikke at sisteleddet er *underledd* og forutsetter førsteleddet, for det kan normalt stå alene og bytte plass med førsteleddet. Men som temaledd er det førsteleddet som bestemmer om en LA er *bestemt* eller *ubestemt* og kan stå som subjekt i en presentering, jf. *Det var en tidligere lingvist, Ed Witten, i selskapet – *Det var Ed Witten, en tidligere lingvist, i selskapet* (oversatt fra Heringa 2012, s. 158). Den første LA-en sier noe om *en tidligere lingvist*, som kan presenteres, den andre – en attributiv LA – noe om *Ed Witten*, som forutsettes kjent og ikke kan presenteres. I denne konteksten kan et sisteledd som *Ed Witten* verken stå alene eller bytte plass med førsteleddet.

3) Sisteleddets semantiske funksjon

Siden førsteleddet alltid betegner temaet mens sisteleddet kan gi *ulike typer* av ny informasjon, ev. antydnet med ulike markører, er det først og fremst *sisteleddets* semantiske funksjon som er av interesse. Ifølge Heringa (2012, s. 61) har sisteleddet som funksjon «...to provide the hearer with new information,

or at least to refresh the hearer's knowledge». Vinje (1979, s. 175) kaller sisteledet «en forklarende tilføyelse», og Acuña-Fariña (1996, s. 14) sier at det «...offers a different referential perspective» på referenten for førsteledet. Ifølge Burton-Roberts (1994, s. 184) er det siste leddet "...a parenthetical, and sometimes metalinguistic, gloss, elucidation, reformulation, translation, or even correction, of the first" (Burton-Roberts regner altså *rettelser* som LA, noe som er tvilsomt. Se pkt. d nedafor). I skrift er det ofte utskilt med *parentes* eller *tankestrek*, som ifølge Vinje (2009, s. 53, 47) brukes til å markere bl.a. «...tilføyelser (kommentarer, forklaringer, henvisninger, alternative muligheter o.l.)». Stundom er det en *sidekommentar*, markert med *for øvrig* e.l.: *NN, for øvrig formannen i styret*.

Derfor er LA, som Acuña-Fariña (1996, s. 124) påpeker, «...most necessary in those genres in which discourse participants have a very low amount of *shared knowledge*», f.eks. journalistikk og faglitteratur, der det ofte er behov for forklaringer og eksempler. Og derfor er LA mer brukt i skrift enn i tale (Meyer 1992, s. 10). Om apposisjoner i journalistikk sier Bjørge (2001, s. 284) at de «...represent a useful way of *compressing information* about proper names» (mi uth.), dvs. om de personene, stedene og institusjonene som opptrer i nyhetene. LA er altså en *komprimert* uttrykksmåte, av Schindler (1990, s. 304) beskrevet som «fortetninger» av informasjon som ellers måtte bli uttrykt med en ikke-restriktiv relativsetning: Istedenfor *oksygen, som er d.s.s. surstoff* kan vi si *oksygen, dvs. surstoff* eller skrive *oksygen (surstoff)* uten annen markør enn parentes. Både relativsetninga og sisteledet forteller at *oksygen* «vil si» eller betyr d.s.s. – er et *synonym* til – *surstoff*. Men både sisteledets semantiske funksjon og markørene avhenger av *hva slags* substantivfraser leddene består av, især forskjellen mellom *egennavn* og *fellesnavn*.

a) I LA av en egennavn-frase og en fellesnavn-frase

Dette er prototypen på koreferente nominale LA av substantivfraser, som i standard-eksemplet *Oslo, Norges hovedstad/Norges hovedstad, Oslo*. I rekkefølgen benevner + beskriver (*Oslo, Norges hovedstad*) er temaet Oslo, og den nye informasjonen er at Oslo er Norges hovedstad. Dvs. at sisteledet *klasifiserer* Oslo eller forteller hva Oslo er, og *nemlig* låter dårlig: *?Oslo, nemlig Norges hovedstad*. Ifølge SAG (3, s. 114) brukes *nemlig nämligen* i svensk bare når sisteledet har «...en klart identifierande funktion», og også GDS (s. 541) sier at *nemlig* uttrykker identifikasjon. Det samme gjelder *nemlig* som apposi-

sjonsmarkør i norsk.⁹ I rekkefølgen beskriver + benevner (*Norges hovedstad, Oslo*) er temaet Norges hovedstad, og den nye informasjonen er enten at den heter *Oslo* eller at den *er* Oslo, dvs. at sisteleddet forteller enten hva Norges hovedstad *heter* eller hvilken by som er Norges hovedstad: Det er *Oslo*, ikke f.eks. Bergen. Begge kan vel sies å *identifisere* referenten for førsteleddet, og *nemlig* er OK: *Norges hovedstad, nemlig Oslo*.

b) I LA av flere egennavn-fraser

I slike LA er enten det ene navnet referentens «egentlige» eller *offisielle* navn og det andre et *tilnavn* (ofte markert med hermetegn), f.eks. *Rolf Erling Knudsen («Rottenikken»); Tromsø, «Nordens Paris»*, eller navna er *alternative* navn på referenten, som regel et nyere og et eldre: *Istanbul (Konstantinopel, Bysants)*. Her kan vi ha markørene *alias* om personer og *også kalt/kjent som* i tillegg til *dvs., m.a.o. o.l.*, men ikke *nemlig*: *Rolf Erling Knudsen, alias (*nemlig) «Rottenikken»; Istanbul, også/før kjent som (*nemlig) Konstantinopel*. Men med et *tilnavn* som førsteledd kan vi også ha *nemlig*: «*Rottenikken*», *nemlig Rolf Erling Knudsen; «Nordens Paris», nemlig Tromsø*, for da kan sisteleddet sies å *identifisere* referenten for tilnavnet – hvem som ble kalt *Rottenikken* og hvilken by som kalles *Nordens Paris*. Ifølge Quirk mfl. (1985, s. 1309) introduserer *namely* i engelsk en *mer spesifikk* betegnelse, men to egennavn er like spesifikke. Forklaringa må være at et *egentlig* navn kan identifisere referenten for et *tilnavn*, men ikke omvendt.

c) I LA av flere fellesnavn-fraser

Også i slike LA kan sisteleddet enten klassifisere eller identifisere referenten for førsteleddet. I eksempler som *tannlegen, min gamle venn; fonemet, det minste segmentet i lydsystemet* gir sisteleddet en *ny klassifisering* av temaet – tannlegen er også min gamle venn – som kan fungere som en *definisjon* av et generelt begrep som fonemet, og *nemlig* er malplassert. I motsatt rekkefølge, altså *min gamle venn, (nemlig) tannlegen; det minste segmentet i lydsystemet, (nemlig) fonemet*, kan sisteleddet sies å identifisere referenten for førsteleddet – hvem/hva den gamle vennen eller det minste segmentet er, og *nemlig* er OK.

Sisteleddet kan også identifisere referenten ved *oppramsing*, dvs. en parataktisk liste som spesifiserer et mer generelt førsteledd, i skrift som regel markert med kolon eller tankestrek, ev. med komma + *nemlig* eller *dvs.*: *Nokre*

9. Derimot er *nemlig* OK i den tilsvarende predikativsetninga *Oslo er nemlig Norges hovedstad* om den gir en *forklaring* på en foregående ytring, f.eks. at Stortinget holder til i Oslo. I setninger er det den vanlige funksjonen.

dag etter kom **heimanfylgja: krøter og hestar, og gull og sylv...** (Heggstad 1931, s. 182). Jf. Diderichsens (1962, s. 227) eksempel med en nominalisert kvantor som førsteledd: *Han genkendte alt: Huset, Haven og de gamle Linde*. En kan også nøye seg med å ramse opp de viktigste underartene av eller eksemplene på den aktuelle kategorien og antyde resten med et *o.l.* eller *osv.*, f.eks. *setningstyper – (dvs./nemlig) spørresetninger, bydesetninger, relativsetninger osv.* Leddene kan ombyttes, så vi får et mer generelt sisteledd som *sammenfatter* ei liste, jf. Heggstads eksempel (1931, s. 182) *Austlandet, Vestlandet, Nordland og Trøndelag, heile landet stod samla*.¹⁰ En slik sammenfatning blir gjerne markert med *ja* eller *kort sagt*: *Jeg mistet passet, bagasjen, lommeboka – ja/kort sagt alt*. Ei liste kan også innvarsles med *dette, følgende* o.l. i førsteleddet: *Vi mangler dette/følgende (ting): melk, egg og smør*. Da kan ikke leddene bytte plass.

En vanlig og viktig bruk av sisteleddet er å identifisere noe med en *alternativ* betegnelse – et *synonym* – og f.eks. forklare et teknisk ord med et fra dagligtalen eller oversette et ord fra et anna språk. I tale er en markør da *obligatorisk*, enten de vanlige (*dvs., m.a.o., altså* o.l.) eller konjunksjonen *eller*, ofte etterfulgt av metaspråklige kommentarer: *oksygen, dvs./m.a.o./altså surstoff; jihad, eller hellig krig; diabetes, eller sukkersyke på godt norsk; snørø, eller snott, som de sier i Bergen; et problem, eller en utfordring, som det heter nå/for å si det som det er/for å sette det på spissen*. Omvendt kan vi gi den tekniske termen for dagligtalens ord: *gange, eller multiplisere; surstoff, eller oksygen på fagspråket*. Men *nemlig* kan ikke brukes ved synonymer (**oksygen, nemlig surstoff*) fordi det ikke dreier seg om å identifisere referenten for førsteleddet, men om å gi en alternativ betegnelse.

Eller forbinder vanligvis *referensielle* alternativer i paratagmer (*oksygen eller hydrogen*), men i LA som *oksygen, eller surstoff* forbinder konjunksjonen *språklige* (leksikalske) alternativer, dvs. synonymer og koreferente uttrykk som *2 miles, eller 3.2 km*. Burton-Roberts (1994, s. 186) kaller dette «a special metalinguistic use» av det ellers «disjunktive» *eller*. Da er *eller* skilt fra førsteleddet ved et intonasjonsbrudd, gjengitt med komma i skrift, og kan, liksom når ordet innleder hovedsetninger, ikke forsterkes med *enten* eller *verken*, siden leddene betegner det samme.

I skrift brukes som regel parentes i stedet: *oksygen (surstoff), jihad (hellig krig)*. Ifølge Bjørge (2001, s. 164 f) blir parenteser i engelsk særlig brukt til å

10. Her skulle det vært komma etter *landet*, ellers ser førsteleddet ut som et *ekstraponert* ledd. Men det må være en del av subjektet – førsteleddet i en LA – for en kan sette inn *altså, m.a.o.* o.l.

forklare tekniske eller utenlandske uttrykk, f.eks. *alumina (aluminium oxide)*, utenlandsk valuta, f.eks. *927 million guilders (£ 324 million)*, og forkortelser, f.eks. *LPG (liquified petroleum gas)*. Men parentes kan også brukes til å gi forkortelser, f.eks. *the European Bank for Reconstruction and Development (EBRD)*. Her gir man ikke en forklaring og kan ikke bruke *dvs.*, men opplyser om forkortelsen til seinere bruk, ev. markert med *forkorta* e.l. Også betegnelser for mål og vekt trenger ofte en forklaring, f.eks. *2 miles (ca. 3.2 km)*, *32 grader Fahrenheit (0 grader Celsius)*. Enheter fra ulike målesystemer som tilsvarer hverandre, må sies å være generelt koreferente eller synonyme.¹¹

d) Rettelser som sisteledd i LA?

En sekvens av to substantivfraser kan også være en *rettelse*, der det siste leddet har som funksjon å *erstatte* det første med et mer passende uttrykk for å rette opp et uheldig ordvalg eller en forsnakkelse – noe som er særlig aktuelt i tale – ofte med rettingsmarkører som *eller (snarere/rettere sagt)*, *nei/jeg mener* o.l.: *Vi har kjøpt ei hytte, eller (rettere sagt) et landsted; Jeg traff fru Hansen... (nei/jeg mener) fru Olsen*. SAG (3, s. 115) gir eksemplet *Sverige, ja/nej hela Norden har mycket att vinna på detta* (med *ja* er det vel snarere en *forsterking* av førsteleddet enn en *rettelse*). I det foregående så vi at Burton-Roberts (1994, s. 184) regner *correction* som (løse) apposisjoner, og også Schindler (1990, s. 253) regner rettelser som apposisjoner, med sisteleddet på linje med andre «appositive tillegg».

Men leddene er ikke koreferente – ei hytte og et landsted er ikke samme ting, og Sverige og Norden ikke samme sted. Derfor regner ikke Heringa (2012, s. 17–18) rettelser som (løse) apposisjoner. F.eks. er (i oversettelse) *Piet visste at bak ham, i den mørke skogen, lurte en fiende* en (spesifiserende) adverbial apposisjon, mens *Piet visste at bak ham, nei/eller i nærheten av ham, lurte en fiende* er en korreksjon. Også Noailly (2000, s. 54) skiller mellom apposisjoner og «omformuleringer». Rettelser bør ikke regnes som *syntagmer*, siden det siste leddet skal *erstatte* det første og ikke *forbindes* med det, og de gir heller ikke

11. En særlig journalistisk bruk av parentes etter person- og stedsnavn har vi i eksempler som *NN (65)/(UiO)*, *James Bond (Sean Connery)* og *Bærum (Akershus)*, der sisteleddet angir henh. personens alder eller institusjonen hen tilhører, skuespilleren som har den aktuelle rollen og fylket der det førstnevnte stedet ligger. Her er leddene ikke koreferente, og komma kan som regel ikke brukes. Sisteleddet er et klart underledd med betydninga 'som er 65 år/fra UiO', 'spilt av Sean Connery' og 'i Akershus', og slik må det uttales.

en ny opplysning om det første leddet. Det er et syntaktisk og semantisk *brudd*, som vi ofte har i tale. Derfor bør ikke rettelser regnes som sisteledd i en LA.

4) Den grammatiske relasjonen mellom leddene

a) Ingen grammatisk relasjon?

Vi har sett at LA er en relativt løs forbindelse som har mange likheter med paratakse. Enkelte mener det ikke er en syntaktisk forbindelse eller et syntagme overhodet, jf. at sisteleddet ofte omtales som «parentetisk» eller tilmed som et *innskudd*, dvs. et *grammatisk selvstendig* ledd. Bl.a. viser de til at leddene kan skilles med «store» skilletegn – kolon, tankestrek og parentes. Burton-Roberts (1994, s. 184) sier at (løs) apposisjon er «...an extremely loose relation (and arguably not a genuine syntactic relation at all)», og GDS beskriver flere steder (s. 516 og 541) sisteleddet i LA som selvstendige språkhandling og innskudd. NRG omtaler eksemplet *På østsida av Lågen, oppe i åssida anla man langstrakte gater* under punktet «Fleire adverbial i forfeltet» (9.4.4), og *Glomma, Norges lengste elv* under punktet (ledd i) «ekstraposisjon inne i setninga», også kalt «innskott» (9.7.3). Hannay og Keizer (2005, s. 165) regner sisteleddet eksplisitt som «...independent discourse units; i.e. not as part of the matrix clause, though obviously linked to some element in the matrix clause». Acuña-Fariña (2009, s. 458, 460) sier at sisteleddet bør ses som “...pragmatic ‘insertions’ which do not belong to the syntactic structure of the sentence”, og at det uttrykker en egen “interpolated speech act”. Den samme beskrivelsen gir Koktová (1985, s. 39) og Blakemore (1996, s. 341).

Nå kan parenteser, kolon og tankestrek brukes til å skille mellom ytringer, bl.a. en innskutt hovedsetning. Men de kan også brukes til å vise at et ledd er en *tilleggsopplysning* eller *kommentar* til det foregående leddet, og det er dét vi har ved LA, og likeså i ikke-restriktive relativsetninger, som også kan skilles ut med tankestrek (eller parentes) istedenfor komma: *Per – som hadde forsovet seg – kom for seint til timen*. LA er «parentetisk» – en *tilføyelse* – men det er likevel en syntaktisk forbindelse til resten av setninga. Dét ser vi bl.a. av at sisteleddet kan inneholde *sin*, med henvisning til subjektet, som i Knudsens eksempel (2002, s. 184) *Han besøkte Jon, sin nabo*. Sisteleddet er ikke syntaktisk selvstendig – et innskudd – og uttrykker ingen egen språkhandling, men bare gjentar referenten for førsteleddet med andre ord. Jf. at i tysk står leddene som regel i samme kasus, liksom sideordna ledd. Med et eksempel fra Raabe (1979,

s. 153): ...*fragt man nach dem Unterschied zwischen Substituierbarkeit (dem Nachweis syntaktischer Äquivalenz)*...¹²

Som enhver omtale, med eller uten apposisjon, innebærer sisteledet en *implisitt* påstand om at referenten er slik leddet beskriver. F.eks. forteller *Glomma, Norges lengste elv* at Glomma er Norges lengste elv, jf. at leddene tilsvarer hverandre semantisk som subjekt og predikativ. Men den implisitte påstanden inngår i den eksplisitte, som uttrykkes av den *setninga* en LA normalt er en del av. Dét ser vi av Koktovás eksempel (1985, s. 39) **Ronald Reagan, the US president/the president of France, is a former actor**. Med sisteledd nr. 1 er setninga sann, med sisteledd nr. 2 er sannhetsverdien uviss ifølge Koktová, fordi den eksplisitte påstanden, at Reagan er (eller var) en tidligere skuespiller, er sann mens den implisitte påstanden, at han var president i Frankrike, er usann – en gal beskrivelse av Reagan.

Eksemplet viser at sisteledet hører til setninga, nærmere bestemt subjektet, og at vi har å gjøre med én ytring og én språkhandling, nemlig en hovedsetning med *et komplekst nominal* som er en kompakt (riktig eller feil) beskrivelse av referenten i form av to eller flere nominaler. Leddene utgjør *et syntagme* og *ett ledd* som står på de vanlige nominalplassene (*F, n* og *N* i setningsskjemaet) og flyttes og utbrytes sammen, jf. **Oslo, Norges hovedstad, ligger innerst i Oslofjorden – Innerst i Oslofjorden ligger Oslo, Norges hovedstad – Det er Oslo, Norges hovedstad, som ligger innerst i Oslofjorden**. Og som andre ledd kan LA gjentas eller erstattes med en *proform*: I eksemplet **På østsida av Lågen, oppe i åssida, anla man langstrakte gater** er det bare ett adverbial i forfeltet, som kan gjentas eller erstattes med *der*. Det er ikke snakk om to steder, men om ett, og vi har en inkluderende adverbial LA der det siste adverbialet spesifiserer det første: Det er snakk om åssida på østsida av Lågen, altså en del av østsida.

b) En særegen eller gradert grammatisk relasjon?

Andre mener det er en *særegen* grammatisk relasjon i apposisjoner. F.eks. sier Lago (1993) at apposisjoner representerer en tredje relasjon i tillegg til endo- og eksosentriske konstruksjoner. Men definisjonen hans av avhengigheten i apposisjoner (s. 429, her oversatt og forkorta) passer på *paratakse*, en endosentrisk relasjon, nemlig at «Begge leddene kan ha den samme syntaktiske funksjonen som syntagmet». Også Schindler (1990, s. 50) regner med en egen

12. Men i visse fall kan sisteledet stå i nominativ uavhengig av førsteleddets kasus (Schindler 1990, s. 29).

relasjon «adordinasjon» (i tillegg til subordinasjon og koordinasjon) i apposisjoner, mellom ledd som ikke er likeverdige uten å være under-/overordna – nærmest en sjølmotsigelse. Ifølge Venås (1990, s. 137) er relasjonen verken paratakse, hypotakse eller katatakse, og flere, bl.a. Sopher (1971, s. 401), sier at relasjonen er verken hypotaktisk eller parataktisk.

Men det er bare tre muligheter mht. avhengighet, også kalt forutsetning, jf. Allertons (1979, s. 128) inndeling *independence, dependence, interdependence*. Hjelmlev (1963, s. 94–95) skiller mellom *forudsætningsfri forbindelser* og *forudsætningsforbindelser*, som kan være *ensidige* eller *gjensidige* og der «...den ene størrelses tilstedeværelse i kæden er en nødvendig forudsætning for den anden størrelses tilstedeværelse» (likeså Matthews 2007, s. 32).¹³ De tre mulighetene er:

- 1) *Ingen* avhengighet (uavhengighet) eller *paratakse*, der *alle* leddene er av samme type som syntagmet (og hverandre) og derfor kan stå alene med samme funksjon som syntagmet. Det er et ubegrensa antall ledd, normalt forbundet av konjunksjoner som betegner den semantiske relasjonen, og rekkefølgen er fri (med unntak av faste uttrykk som *heder* og *ære*).
- 2) *Ensidi*g avhengighet eller *hypotakse*, der bare *ett* av leddene er av samme type som syntagmet og kan stå alene med samme funksjon som syntagmet, nemlig *overleddet* (kjernen) – det forutsatte eller grammatisk nødvendige leddet, som bestemmer både referansen og syntagmets grammatiske type og derfor ikke kan strykes.¹⁴ De andre, *underleddene* (adleddene), er normalt av en annen type, med andre funksjonsmuligheter, enn overleddet og syntagmet,¹⁵ og står i en viss semantisk relasjon til overleddet. De kan

13. Avhengighet blir ikke presentert i NRG, som omtaler hypotakse i samband med fraser (s. 31) og har et eget kapittel om paratakse. Katatakse nevnes ikke.

14. Men det kan *utelates* av senderen og *underforstås* av mottakeren, f.eks. *Ikke ta det røde skrinet, ta det blå (skrinet)*. Jf. Zwicky (1985, s. 13) skille mellom ledd som er «elliptical» og «...must be interpreted from the context (linguistic or otherwise)», og ledd som er «optionally present», dvs. grammatisk unødvendige. Senderen kan altså utelate et grammatisk nødvendig ledd om det kan underforstås fra kontekst eller situasjon. F.eks. er det normalt unødvendig å nevne subjektet for en imperativ fordi det er identisk med *mottakeren*, som kan nevnes med et ekstraponert tiltaleledd om nødvendig: *Kom hit, dere to!* Men et *emfatisert* subjekt må nevnes: *Ver du eit bål, strål varme i frå deg (fra Tung tids tale* av Halldis Moren Vesaas).

15. Apposisjoner er et unntak, for de kan være hypotaktiske trass i at de består av ledd av *samme* hovedtype, f.eks. *dikteren Ibsen* (FA, overleddet framhevet) eller *Ibsen, en kjent dikter* (attributiv LA). Leddene har ulik funksjon (som over- og underledd) sjøl om de er av samme hovedtype. Det er nettopp dette som gjør det vanskelig å bestemme avhengighetsrelasjonen.

normalt strykes uten å endre funksjonen og referansen til syntagmet – med enkelte unntak, f.eks. ubestemt artikkel ved tellelige substantiv i ub. ent., et objekt ved transitive verb og et subjekt ved de fleste verb. Vi må altså regne med *obligatoriske underledd* (gjørne kalt «utfyllinger», f.eks. i NRG s. 31). Rekkefølgen er bundet – noen underledd kommer foran overleddet, andre etter, med unntak som *mitt hus/huset mitt* og *nok mat/mat nok*.

- 3) *gjensidig* avhengighet eller *katatakse*, der *ingen* av leddene er av samme type og har samme funksjonsmulighet som syntagmet. Et eksempel kan være preposisjonsuttrykk: Det ene leddet er *preposisjonalt*, det andre er *nominalt*, men syntagmet er *adverbialt*. Derfor er begge leddene grammatisk nødvendige, og ingen av dem kan strykes.¹⁶

Siden det må være enten *ingen* avhengighet, *ensidig* avhengighet eller *gjensidig* avhengighet mellom ledd, der hhv. *alle* leddene, *ett* av leddene eller *ingen* av leddene kan ha samme funksjon som syntagmet, er det ingen fjerde mulighet. Dermed er det utelukket at apposisjon kan være en særegen grammatisk relasjon. Og katatakse kan vi se bort fra, siden det alltid er mulig å stryke ett av leddene, og ofte begge (selvsagt ett om gangen). Da kan ikke begge leddene være forutsatte. Vi må altså velge mellom *hypo-* eller *paratakse*.

Andre, f.eks. Quirk mfl. (1985) og Meyer (1989, 1992), regner apposisjon som en *gradert* relasjon, der konstruksjoner kan være mer eller mindre apposisjonelle og en mellomting mellom para- og hypotaktiske. Men avhengighet er en motsetning mellom absolutte kategorier: Enten er *ingen* av leddene forutsatte eller *ett av dem* er det, sjøl om det kan være vanskelig å avgjøre hvilket det er. Det er ingen mellomting mellom ‘ingen’ og ‘én’. Heringa (2012, s. 217) mener relasjonen er *både* parataktisk og hypotaktisk, men én og samme syntagmetype må være *enten* parataktisk *eller* hypotaktisk, siden alternativene utelukker hverandre: Leddene kan ikke være samtidig uavhengige og ensidig avhengige. Derimot kan de være *stundom* det ene og *stundom* det andre, i *ulike* undertyper. Når Meyer (1989, s. 159) sier at «Appositions can be either coordinative or subordinative», må vi underforstå ‘i hver sine apposisjonstyper’, og Molitor (1979) deler dem eksplisitt i hypotaktiske (*subordinerte*) og parataktiske (*nebengeordnete*).

16. Men styringa kan *utelates*: *Skuddet gikk over (målet), Vi kom etter (de andre), Han falt av (lasset), Ta med (deg) sekk/på (deg) jakka*. Dvs. at preposisjonen brukes adverbialt eller som «partikkel» i ei verbalgruppe.

c) Hypotaktisk eller parataktisk?

Den vanligste analysen av avhengighet i LA og apposisjoner i det hele, bl.a. i NRG (s. 271) og SAG (3, s. 110), er som *hypotagmer* med det siste leddet – «apposisjonen» – som underledd. Diderichsen (1962, s. 226) sier at det ikke kan avgjøres hva som er overledd i apposisjoner, og regner dermed med at det er et overledd, dvs. at de er hypotaktiske. Hockett (1955, s. 101) stiller to krav til apposisjoner som gjelder avhengighet: 1) De skal være *endosentriske*, og 2) *begge* leddene skal kunne regnes som overledd. Endosentrisk er en fellesbetegnelse på hypo- og paratakse og deles i *coordinative* og *subordinative* (Bloomfield 1933, s. 195) eller *doubleheaded* og *attributive* (Hockett 1955, s. 100). Også Langacker (2013, s. 194) sier at man kan si enten at begge leddene er overledd eller at ingen av dem er det. Dersom *begge* leddene kan regnes som overledd, kan det enten bety at det ikke kan avgjøres hva som er overledd (jf. Diderichsen), eller at leddene har *samme funksjon* og syntagmet er «doubleheaded», dvs. *parataktisk*. Og denne tolkninga er vel obligatorisk dersom *ingen* av leddene er overledd, for da *må* leddene være syntaktisk likeverdige eller parataktiske.

Som vi har sett i det foregående, kan både sideordna og overordna ledd stå alene med samme funksjon som syntagmet, mens et underledd ikke kan det. I LA kan førsteleddet alltid stå alene, men ikke alltid sisteleddet. Det gjelder især når det står med en *markør*, som i *Hun har diabetes, dvs./m.a.o./altså/eller sukkersyke*. Med markør kan leddene heller ikke bytte plass, sjøl om *substantivfrasene* kan ombyttes: *Hun har sukkersyke, dvs./m.a.o./altså/eller diabetes*. Et sisteledd med markør kan altså ikke ha andre funksjoner enn som sisteledd i en LA og er *ikke* syntaktisk likeverdig med førsteleddet. Her må en si at sisteleddet forutsetter førsteleddet og må regnes som et underledd som forklarer eller identifiserer referenten for førsteleddet, i eksemplet med et synonym. Markøren markerer m.a.o. sisteleddet som et underledd til førsteleddet istedenfor et selvstendig refererende nominal.

Men når sisteleddet står *uten* markør, som i *Hun har diabetes – sukkersyke*, er begge (alle) leddene både grammatisk og semantisk likeverdige og kan stå alene som refererende nominaler. Sisteleddet forutsetter m.a.o. ikke førsteleddet. Og da kan også leddene normalt ombyttes, som vi har sett i det foregående. Verken at begge leddene kan stå alene med samme funksjon som syntagmet eller at de kan bytte plass, er forenlig med at relasjonen er hypotaktisk – begge forholdene er kriterier på *paratakse*.

Et vanlig argument (f.eks. i NRG s. 271) for at sisteleddet er underledd, er at det kan erstattes med en *ikke-restriktiv relativsetning* og betraktes som en

forkortelse av en slik setning, altså *Oslo, Norges hovedstad = som er Norges hovedstad*; *Norges hovedstad, Oslo = som er/heter Oslo*. Men da har man skiftet ut et *nominal* med et *adnominal* (og dessuten lagt til et verb), og kan verken stryke førsteleddet eller bytte om leddene. Da forutsetter sisteleddet førsteleddet, noe det ikke gjør i apposisjonen. Dvs. at vi har fått en *annen konstruksjon*, sjøl om sisteleddet har samme *semantiske* funksjon som en beskrivende relativsetning, nemlig å gi en tilleggsopplysning. Jf. Quirk mfl. (1985, s. 1301): «apposition differs from relative clauses in that it involves the linking of units of the same rank». Acuña-Fariña (1996, s. 85–86) påpeker at en apposisjon kan bestå av mer enn to ledd mens en relativkonstruksjon bare kan bestå av to, og at et appositivt sisteledd bare svarer semantisk til en ikke-restriktiv relativsetning med *predikativ*. F.eks. kan relativsetninga i *He came with a present from John, who insists on staying in the back* ikke reduseres til sisteledd i en LA. Også muligheten for å sette inn en *apposisjonsmarkør* viser at sisteleddet i en LA ikke er en forkorta relativsetning. Dét viste alt Knudsen (2002, s. 184) med disse eksemplene: *Han besøkte Jon, som var hans nabo – Han besøkte Jon, sin nabo*, som også kan hete *...sin nabo, Jon* (og *sin nabo Jon* med FA).

Et anna vanlig argument for at sisteleddet er underledd, er at et predikativ helst vil kongruere med førsteleddet når substantivfrasene har forskjellig kjønn eller tall, f.eks. *Jotunheimen, fjellpartiet øst for Sognefjorden er vakker* (NRG s. 271), «*Kanarifuglene*», *Lillestrøms stolthet, er favoritter* (Vinje 1979, s. 175). Men ifølge SAG (3, s. 113) er det «inte ovanligt» at predikativet retter seg etter det siste leddet, og SAG gir flere eksempler. Også personlige pronomen retter seg som regel etter førsteleddet. Davidsen-Nielsens eksempler (2002, s. 79) er *Sommerhuset, min kæreste ejendom, er helt nyt. Det ligger i Rågeleje. Min kæreste ejendom, sommerhuset, er helt ny. Den ligger i Rågeleje*. I språk der finittet kongruerer i tall og ev. person med subjektet, kongruerer finittet normalt med førsteleddet. Vinje (1979, s. 175, merknad 3) gir et eksempel fra engelsk: *One factor, prices, was decisive*, og Davidsen-Nielsen (2002, s. 78) også et fra fransk: *Le public, mes parents et amis, est toujours de mon côté*. Molitor (1979, s. 33) gir eksempler på det samme fra tysk, også med personkongruens: *Ich, der Schiedsrichter, bestimme...*

Men heller ikke kongruens er et avgjørende argument for hypotakse. Sjøl om kongruens viser hva som er over- og underledd *attributivt*, er det ikke tilfellet *predikativt* og ved *pronomen* eller *finite verbaler*. Verken predikativer, pronomen eller finitter er underledd til det nominalet de kongruerer med. I finitter viser kongruensbøyinga *hva som er subjekt*, og i predikativer viser den

hvilket ledd (subjektet eller objektet) predikativet står til semantisk – beskriver, bestemmer eller kvantifiserer. Dette har ingenting med avhengighet å gjøre.

Dessuten kan både predikativer og pronomen kongruere med *subjekt-referenten* og ikke subjektet, såkalt «semantisk kongruens». Et eksempel er når subjektet består av et substantiv som betegner et kollektiv, som *politi, regjering* o.l.: Da står pronomen og predikativ gjerne i *flertall* sjøl om subjektet står i entall, stundom vsa. leksikalsk kongruens: *Politiet, de er sikre på...*, *Regjeringa, den/de er sikker/sikre på...* Et anna eksempel er subjekter som består av et substantiv i ubestemt form med generell betydning – da står pronomen og predikativ i *intetkjønn* (entall) uansett subjektets eller antesedentens kjønn og tall: *Sild/Poteter, det er godt*.

Etter mitt syn er det en form for semantisk kongruens vi har å gjøre med ved LA. At bøyning og pronomen normalt retter seg etter førsteleddet, kan forklares med at det betegner *temaet* og er den semantisk primære betegnelsen for referenten, mens sisteleddet er «et forklarende tillegg». Dèt betyr ikke at førsteleddet også er *grammatisk* overordna. Ellers blir det vanskelig å forklare at sisteleddet som regel kan *stå alene*, som er typisk for både *sideordna ledd* og *overledd*, og at leddene som regel kan *bytte plass*, som er typisk for *sideordna ledd*. Når hypotakse er definert ved at bare *overleddet* kan ha samme syntaktiske funksjon som syntagmet, kan et underledd per definisjon ikke ha samme syntaktiske funksjon som syntagmet, om vi ser bort fra utelatelse av overleddet. Men i koreferente LA uten markør, som *Vi skal til Oslo, Norges hovedstad*, kan sisteleddet stå alene uten at noe er utelatt og underforstått.

Ved koreferente LA av substantivfraser uten markør er det altså slående likheter med paratakse: Leddene er av samme type, det er et prosodisk brudd eller skilletegn mellom dem, de refererer hver for seg, hvert ledd kan stå alene, rekkefølgen er fri, det kan være et ubegrensa antall ledd, og possessiv-*s* settes til hvert av leddene (*Min farfars, Karl Emanuel Svenssons testamente*, jf. *Svenssons och mina intressen*). Flere grammatikere påpeker likheten mellom LA og paratagmer, f.eks. Quirk mfl. (1985, s. 1301–1302), Venås (1990, s. 137) og Heringa (2012, s. 219). Andre regner rett og slett LA som parataktiske, bl.a. Bloomfield (1933, s. 186), Hockett (1958, s. 185), Jespersen (1969, s. 13), Borgstrøm (1973, s. 80) og Allerton (1979, s. 127–129), som deler paratagmer i additive, alternative og appositive.

Det betyr vel også at LA er parataktiske når Sopher (1971, s. 412) og Greenbaum (1996, s. 87) kaller dem *grammatisk likeverdige* og når Norwood (1954, s. 270) sier at «The appositive and its first noun are not a modifier head construction. [...] The appositive is *parallel to its first noun* in the sentence

structure» (mi uth.). Eller når Bokmålsordboka definerer apposisjon som «tillegg til et setningsledd slik at de er syntaktisk sidestilt», med en LA som eksempel. Likeså når Burton-Roberts (1994, s. 185) sier at «...in a canonical [dvs. løs] apposition, neither of the elements is taken to be subordinate to the other» og at slike apposisjoner har «multiple heads» liksom paratagmer. Som Burton-Roberts (1994, s. 186) påpeker, følger dette av kravet enkelte stiller til apposisjoner, nemlig at leddene skal ha *samme syntaktiske funksjon* (istedenfor at de skal være av *samme syntaktiske type*), som «...imposes a functional parallelism (and independence) on elements in apposition». Også når Hockett (1958, s. 186) sier at begge leddene kan ses som både overledd og underledd og Langacker (2013, s. 194) at enten er begge leddene overledd eller ingen av dem er det, kan det tolkes som paratakse, jf. at paratagmer stundom blir omtalt som «doubleheaded». Og når Diderichsen (1962, s. 226) sier at «Hvert af disse Led kan fungere paa samme Maade som Helheden», er det nærmest en definisjon av paratakse.

Enkelte har et mer nyansert syn og regner bare *visse* LA som parataktiske. F.eks. regner Molitor (1979, s. 156) leddene som parataktiske (*nebengeordnete*) når sisteledet kan stå alene, og Meyer (1992, s. 41) sier at leddene i LA er «...structurally independent of each other (i.e. coordinative)» når begge leddene kan stå alene og bytte plass. Og det er altså tilfellet i koreferente LA av substantivfraser uten markør, der leddene er både semantisk og grammatisk av samme type. Skal vi følge våre egne definisjoner, må vi regne slike LA som parataktiske.

Bjørge (2001, s. 104) argumenterer mot å regne LA som hypotaktiske, men de er heller ikke «...a straightforward instance of parataxis, since the two noun phrases are coreferential» (s. 108). Både Sopher (1971, s. 401) og Burton-Roberts (1975, s. 392) sier at paratakse er utelukket fordi leddene er koreferente, men dét er ikke tilfellet. Også sideordna ledd kan være koreferente. Matthews (1981, s. 226) gir eksemplet *His friend and colleague has finished it*. Her er det snakk om bare én person, så *His friend* og (*his*) *colleague* må regnes som koreferente – to klassifiseringer av samme person, som blir addert. Dessuten er koreferanse en *semantisk* relasjon, paratakse en *grammatisk*, og det sies vanligvis ingenting om betydning når man definerer paratakse, ut over at leddene må være semantisk og som regel også grammatisk parallelle – og dét er leddene i LA. Paratakse er definert ved at leddene er innbyrdes *uavhengige* eller *ikke forutsetter* hverandre, ikke ved at de har ulik referanse. Derfor skulle det ikke være noe i veien for at også koreferente ledd kan være innbyrdes uavhengige eller fritt kombinert. Men siden de betegner én ting og ikke flere, kan de verken

summeres med *både* – og eller framstilles som alternativer med *enten/verken* – eller.

d) Appositive og tradisjonelle paratagmer

Om koreferente LA av substantivfraser uten markør er parataktiske, skiller de seg fra «vanlige» eller tradisjonelle paratagmer bare semantisk, ved at leddene er *koreferente*. I så fall må vi skille mellom koreferente eller appositive paratagmer og ikke koreferente paratagmer, som kan være additive eller alternative, og dele paratagmer i *additive*, *alternative* og *appositive*, som Allerton. I de additive og alternative nevner man *flere* ting, og leddene kan forbindes med komplekse konjunksjonaler som *både* – og og *enten/verken* – eller, som understreker at det er tale om flere. I de appositive nevner man *én* ting, og leddene kan forbindes med apposisjonsmarkører, inkl. og uten *både* og *eller* uten *enten/verken* (*nordmenn, og især trøndere; oksygen, eller surstoff*).

Men mange eksempler er tvetydige, siden både appositive og andre paratagmer kan være *uten bindeledd* (asyndetiske). Burton-Roberts (1994, s. 185) illustrerer dette med eksemplet *Olsen, the First Mate, and Mona were keeping quiet*. De to første nominalene kan enten betegne ulike personer, slik at subjektet er et tre-ledda paratagme som betegner tre personer, eller de kan være appositive og betegne samme person, slik at det er snakk om to i alt. Da har vi et *to-ledda* paratagme der også det ene leddet (*Olsen, the First Mate*) er et paratagme (en LA), jf. tradisjonelle paratagmer av typen $[[A + B] + C]$, f.eks. *Vil du ha kaffe og fløte, eller te?* Om Heringas (2012, s. 13) eksempel *To treat her as a person, to offer her civilised manners...* er ment som to ulike handlinger, kan de sideordnes med *and* eller *or*, men om meninga er at å behandle folk som personer *vil si* (er d.s.s.) å behandle dem sivilisert, har man å gjøre med en utdyping av førsteleddet som kan markeres med *that is, i.e.* e.l. Eksemplet kan gjøres entydig ved å utbygge det til enten *Both to treat her as a person and to offer her civilised manners...* eller *To treat her as a person, that is to offer her civilised manners...* Derimot må eksemplet *They sent him to Coventry, refused to speak to him*, som regnes som apposisjon i Burton-Roberts (1975, s. 410) og Acuña-Fariña (1996, s. 69), være et additivt paratagme, siden leddene ikke er koreferente, men betegner to ulike handlinger og kan forbindes med *and* – *that is* o.l. er malplassert her.

Siden et appositivt paratagme (en LA) betegner en og samme ting, blir det gjentatt med et *entallspronomen*: *Den nye læreren, Per, han...*, mens et additivt paratagme blir gjentatt med et *flertallspronomen*. Og Noailly (2000, s. 53 f) påpeker at en LA som subjekt krever *entallsform* av finittet i fransk, mens et

additivt paratagme krever flertallsform. Når verbalet står i (pret. 3. p.) flertall i Noaillys eksempel ...*le bizarre, le baroque la laisaient* (det bisarre, det barokke forlot henne), betyr det at skribenten har betraktet det bisarre og det barokke som to ulike ting og ikke en og samme. Med verbalet i (pres. 3. p.) entall, som i *Cette boucle, ce bras du Mékong, s'appelle la Rivière...* (Denne slyngen, denne armen av Mekong, kalles Elva), har vi en koreferent LA eller et appositivt paratagme – to beskrivelser av Mekong.

Liksom LA kan additive paratagmer forbindes asyndetisk, med intonasjonsbrudd eller komma istedenfor *og* (*Per, Pål...*). Men som vi ser av eksemplene til Noailly, har de vanligvis komma bare *mellom leddene* (*le bizarre, le baroque...*) mens en LA som regel blir markert med komma også *etter sisteledet* (*Cette boucle, ce bras du Mékong,...*) og en tilsvarende intonasjon i tale. I mange tilfeller kan vi altså se eller høre en forskjell. En kan kanskje si at kommaet/intonasjonsbruddet etter sisteledet markerer at sisteledet er en *gjentakelse* – en ny beskrivelse – av referenten for førsteledet og ikke innfører en ny referent.

Også ledd som er forbundet med *eller* kan være både appositive og alternative paratagmer (Matthews 1981, s. 225, Meyer 1992, s. 43–44), men som vi har sett, vil de appositive normalt ha komma eller intonasjonsbrudd *etter førsteledet* mens de alternative ikke har det. Med eksempler fra Meyer: *Taxpayers should write **their senators or their congressmen*** er «simple coordination» fordi leddene ikke er koreferente, mens *They have a thing called **First University Examination, or FUE*** er «coordinative apposition» fordi leddene er koreferente (det siste er en forkortelse av det første). Inne i setninga vil vi også her få komma (eller andre skilletegn) også *etter sisteledet* i et appositivt paratagme, men ikke etter et alternativt: *They have a thing called **First University Examination, or FUE, at this university.***

Med andre skilletegn enn komma blir forskjellen klarere. Bjørge (2001, s. 157) påpeker at parenteser, tankestrek og kolon «...have the advantage of disambiguating between apposition and asyndetic coordination, since none of them can function as a marker of coordination». Det kan illustreres med de konstruerte eksemplene *Hun var (både) sjarmerende, vakker og veltalende* andsynes *Hun var sjarmerende – (både) vakker og veltalende*. Det første predikativet er det mest naturlig å tolke som tre sideordna adjektiver og egenskaper som kan markeres med *både*, det andre med de to siste adjektivene som en appositiv presisering av det første, som kan klargjøres med *nemlig* o.l. Bjørge (2001, s. 226) påpeker at også *markørene* kan være nødvendige for å skille mellom apposisjon og asyndetisk paratakse. I Bjørges eksempel *We see it as*

polarising between those with a captive customer base, namely the bank-assurance operations, and those with a direct selling force gjør markøren det klart at vi har å gjøre med *to* sideordna ledd, ikke tre, der det første er en LA. Om det siste leddet er ment som en utdyping eller forkortelse av det første, har vi et appositivt paratagme (en LA) og kan sette inn en passende apposisjonsmarkør; om det bringer inn en ny referent, har vi et tradisjonelt paratagme, og kan bruke forsterkerne *både* eller *enten/verken*.

5 Konklusjon

Konklusjonen må altså være at LA kan være både hypotaktiske og parataktiske, avhengig dels av typen og dels av nærvær/fravær av markør. Av nominale LA er de attributive, med en ubestemt substantivfrase uten markør som sisteledd (*H. Bæk, (en dyktig) murer; vi, studenter og lærere ved UiO*), hypotaktiske med sisteleddet som et klassifiserende underledd, slik *attributiv* antyder. Det er førsteleddet som refererer, og det kan ikke strykes uten at nominalet blir ugrammatisk eller endrer referanse. Inkluderende nominale LA (*Nordmenn, f.eks./især trøndere, er gode på ski*), der en markør som regel er obligatorisk, må kanskje regnes som parataktiske, siden sisteleddet iallfall etter mitt språkbare kan stå alene og ikke forutsetter førsteleddet. Det kan m.a.o. fungere nominalt og er grammatisk likeverdige med førsteleddet, sjøl om det ikke kan bytte plass med førsteleddet fordi det betegner en *underklasse* (eller et individ) av referenten for førsteleddet.

Hovedtypen av nominale LA, de koreferente, med valgfri markør, er mer variable. *Med* markør er de alle hypotaktiske med førsteleddet som overledd, siden markøren markerer sisteleddet som et underledd. Da kan sisteleddet verken stå alene eller bytte plass med førsteleddet. *Uten* markør er de som består av et pronomen + en substantivfrase (*Jeg/Du/Han, Per/formannen i styret, har sagt dette*) hypotaktiske med pronomenet som overledd og substantivfrasen som et identifiserende underledd. Sjøl om sisteleddet som regel kan stå alene, er det pronomenet som bestemmer referansen, hvilken person (1./2./3.) syntagmet teller som.

Også de som består av en substantivfrase og en bisetning eller en infinitivfrase (*Har du hørt nyheten – at presidenten er død? Vi fikk et problem: at det blåste opp til storm*) eller to bisetninger eller infinitivfraser (*Vi forsto hva dette betydde – at det ville bli problemer*), er hypotaktiske også uten markør, med sisteleddet som et identifiserende underledd. Det er førsteleddet som bestemmer

referansen, og derfor kan ikke leddene alltid ombyttes og sisteleddet ikke alltid stå alene, som i *Vi fikk et problem – at det blåste opp til storm*.

Hovedtypen av koreferente LA, de som består av to (eller flere) substantivfraser (*Innerst i Oslofjorden ligger Oslo, Norges hovedstad*) er derimot parataktiske uten markør. Leddene er både semantisk og syntaktisk likeverdige, og begge kan både stå alene og bytte plass. De skiller seg fra tradisjonelle paratagmer bare semantisk, ved at de er koreferente og derfor ikke kan forbindes med *både* og *enten*. I så fall må vi skille mellom koreferente eller appositive paratagmer, som kan markeres med apposisjonsmarkører, og ikke-koreferente eller tradisjonelle paratagmer, som kan være enten additive, markert med *både* – og (eller *både* – men også i nytale), eller alternative, markert med *enten/verken* – eller. Og paratagmer kan deles i tre semantiske typer: appositive, additive og alternative.

Litteratur

- Acuña-Fariña, J. C. (1996). *The Puzzle of Apposition. On So-called Appositive Structures in English*. Universidade de Santiago de Compostela.
- . (2009). Aspects of the grammar of close apposition and the structure of the noun phrase. *English Language and Linguistics* 13/3, 453–481.
- Allerton, D. J. (1979). *Essentials of grammatical theory. A concensus view of syntax and morphology*. Routledge & Kegan Paul.
- Bjørge, A. K. (2001). *Appositions in British journalism. A corpus-based study of appositions in The Times and the Financial Times*. Doktoravhandling ved NHH, Universitetet i Bergen.
- Blakemore, D. (1996). Are apposition markers discourse markers? *Journal of Linguistics* 32/2, 325–347.
- Bloomfield, L. (1933). *Language*. Holt.
- Bogacki, B. K. (1973). *Types de constructions appositives en français*. Wrocław: Polska Akademia Nauk.
- Borgstrøm, C. H. (1973). *Innføring i sprogvidenskap*. Universitetsforlaget.
- Burton-Roberts, N. (1975). Nominal apposition. *Foundations of Language* 13/3, 391–419.
- . (1994). Apposition. R. E. Asher (Red.): *The Encyclopedia of Language and Linguistics*. Pergamon Press.
- Crystal, D. (2008). *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. Blackwell.

- Davidsen-Nielsen, N. (2002). Hvad er apposition? I. Baron, M. Herslund og H. H. Müller (Red.): *Lingvistiske essays til minde om Finn Sørensen*, 73–84. Samfundslitteratur.
- Diderichsen, P. (1962). *Elementær Dansk Grammatik* (3. udgave). Gyldendal.
- Faarlund, J. T., S. Lie og K. I. Vannebo. (1997). *Norsk referansegrammatikk*. Universitetsforlaget.
- GDS: Se Hansen og Heltoft (2011).
- Greenbaum, S. (1996). *The Oxford English Grammar*. Oxford UP.
- Hannay, M., og E. Keizer. (2005). A discourse treatment of English non-restrictive Nominal Appositions in Functional Discourse Grammar. J. Lachlan Mackenzie og Maria de los Ángeles Gómez-Gonzales (Red.): *Studies in Functional Discourse Grammar*, 159–194. Peter Lang AG, European Academic Publishers.
- Hansen, E., og L. Heltoft. (2011). *Grammatik over det Danske Sprog*. Det Danske Sprog- og Litteraturselskab.
- Heggstad, L. (1931). *Norsk grammatikk. Større utgåve*. Olaf Norlis Forlag.
- Heringa, Hs. (2012). *Appositional Constructions*. LOT.
- Hjelmslev, L. (1963). *Sproget. En introduktion*. Berlingske Forlag.
- Hockett, C. F. (1955). Attribution and apposition. *American Speech* 30/2, 99–102.
- . (1958). *A Course in Modern Linguistics*. MacMillan.
- Hudson, R. (1980). Constituency and dependency. *Linguistics* 18 (3–4), 179–198.
- Jespersen, O. (1969). *Analytic Syntax*. Holt, Rinehart and Winston, Inc.
- Knudsen, K. (2002) [1856]. *Haandbog i dansk-norsk Sproglære*. Det Norske Samlaget.
- Koktová, E. (1985). Apposition as a pragmatic phenomenon in a functional description. *UEA Papers in Linguistics* 23, 39–79.
- Korzen, I. (2006). Appositions (and similar constructions) in Italian. Peter Colliander (Red.): *Appositions in Selected European Languages*, 93–140. Samfundslitteratur.
- Lago, J. (1991). Un type special de modification non restrictive: l'apposition. *Verba* 18, 487–520.
- . (1993). Construction endocentrique, construction exocentrique, construction appositive. *Revue de Linguistique Romane* 57/227–228, 421–432.
- Langacker, R. W. (2013). *Essentials of Cognitive Grammar*. Oxford UP.
- Lyons, J. (1977). *Semantics 1–2*. Cambridge UP.
- Matthews, P. H. (1981). *Syntax*. Cambridge UP.

- . (2007). *Syntactic Relations. A Critical Survey*. Cambridge UP.
- Meyer, C. F. (1989). Restrictive apposition: an indeterminate category. *English Studies* 70, 147–166.
- . (1992). *Apposition in Contemporary English*. Cambridge: Cambridge UP.
- Molitor, F. (1979). *Zur Apposition im heutigen Deutsch. Eine Vorstudie*. Doktoravhandling, Universitetet i Köln.
- Noailly, M. (2000). Apposition, coordination, reformulation dans les suites de deux GN juxtaposés. *Langue Française* 125, 46–59.
- Norwood, J. E. (1954). The loose appositive in present-day English. *American Speech* 29, 267–271.
- NRG: Se Faarlund mfl. (1997).
- Papazian, E. (2024). Faste apposisjoner i norsk. *Norsk lingvistisk tidsskrift* 1, 33–66.
- Quirk, R., S. Greenbaum, G. Leech og J. Svartvik. (1985). *A Comprehensive Grammar of the English Language*. Longman.
- Raabe, H. (1979). *Apposition. Untersuchungen zu Begriff und Struktur*. Gunter Narr Verlag.
- SAG: Se Teleman mfl. (1999).
- Schindler, W. (1990). *Untersuchungen zur Grammatik appositionsverdächtiger Einheiten im Deutschen*. Max Niemeyer Verlag.
- Sopher, H. (1971). Apposition. *English Studies* 52, 401–412.
- Teleman, U., S. Hellberg og E. Andersson. (1999). *Svenska Akademiens Grammatik*. Svenska Akademien.
- Venås, K. (1990). *Norsk grammatikk. Nynorsk*. Universitetsforlaget.
- Vinje, F.-E. (1979). *Kompendium i grammatisk analyse* (7. utg.). Universitetsforlaget.
- . (2009). *Skriveregler*. Aschehoug.
- Zwicky, A. M. (1985). Heads. *Journal of Linguistics* 21/1, 1–29.
- . (1993). Heads, bases and functors. Corbett, G. G., N. M. Fraser og S. McGlashan (Red): *Heads in Grammatical Theory*, 292–315. Cambridge UP.

Summary

The purpose of the article is to delimit, classify and analyze “loose appositions” in Norwegian, defined as syntagms of two or more constituents of the same type bounded by intonation breaks or punctuation marks, e.g. *Oslo, Norges hovedstad/Norges hovedstad, Oslo*. They are divided grammatically in nominals, adnominals and adverbials, semantically in coreferent, inclusive and

attributive, with focus on coreferent nominals. The constituents are divided in pronouns, clauses and infinitive phrases, and noun phrases, with emphasis on noun phrases. The article discusses the semantic relation between the constituents, especially the function of the last constituent and the “apposition markers” that may or must introduce it, e.g. *nemlig*, *dvs.*, *m.a.o.*, *f.eks.*, *bl.a.*, and the grammatical relation between the constituents. The conclusion is that some loose appositions are hypotactic, especially with a marker, but that coreferential noun phrases without marker are paratactic. Accordingly, coordinations should be divided in coreferential (loose appositions) and non-coreferential (traditional coordinations).

Key words: loose apposition, coreference, dependency, subordination, coordination.

Eric Papazian,
pensjonist ved ILN, UiO
eric.papazian@iln.uio.no

«Det er meir sann at du blir litt sett ned på viss du snakke oslomål eller bergensk»

– ein studie av kva faktorane tilhøyrslø og kontakt har å
seia for genusbortfall

Kristin Nordbø Haug
ILN, Universitetet i Oslo

Ein eksperimentell studie gjort i 2022 med deltakarar som snakkar vossamål, viser reduksjon av hokjønn blant barn og ungdom på Voss, medan dei vaksne har det tradisjonelle tregenussystemet. Denne artikkelen diskuterer om sosiale faktorar som tilhøyrslø og språkidentitet påverkar bortfall av grammatisk hokjønn i vossamålet. Språklege data vert samanlikna med svar på spørjeskjema når det gjeld språk og identitet, og utdrag frå ein semistrukturert samtale mellom ungdommar illustrerer temaet. Artikkelen tek utgangspunkt i deltakarane sine medvitne og opne haldningar om språk og identitet. Det er ein tendens til at deltakarar med det mest positive synet på staden og dialekta er dei med det mest tradisjonelle genussystemet, men resultata viser at sjølv om yngre vossingar har eit positivt syn på dialekta og staden, vert bruken av hokjønnsformer redusert. Tendensen ser ikkje ut til å vera driven av eit bevisst språkleg skifte mot eit prestisjespråk, men er ein del av ei breiare nasjonal utvikling.

Nøkkelord: grammatisk kjønn, norske dialekter, språkendring, identitet og tilhøyrslø, Voss

1 Introduksjon

Grammatisk hokjønn er på veg bort eller har vorte redusert i fleire norske dialekter. Utviklinga er rapportert bl.a. frå studiar av byspråka i Oslo (Lødrup 2011; Lundquist & Vangsnes 2018), Tromsø (Westergaard & Rodina, 2016) og Trondheim (Busterud, Lohndal, Rodina & Westergaard, 2020), og i ein større

studie av fleire norske dialekter (Stavanger, Bodø, Mo i Rana, Egersund, Lyngdal, Kristiansand og Trondheim (van Baal, Eik, Solbakken og Lohndal, 2024)). Utviklinga ser ut til å gå fort, og mønstera for endringa har både fellestrekk med kvarandre og særtrekk for dei ulike stadane. Nokre av dei tidlegare studiane spekulerer på om det i tillegg til synkretisme og tileigning kan vera at faktorar som t.d. status og prestisje er pådrivarar for endringa (t.d. Busterud et al., 2019, s.164; Busterud et al., 2020, s. 29), men dette har ikkje vorte undersøkt empirisk. Eit anna viktig spørsmål er om bortfall av hokjønnsformer skuldast skriftspråkspåverknad. Spørsmåla har til no vore lite kopla til bortfallet av hokjønnsformer, og begge desse spørsmåla vert diskuterte i denne artikkelen.

Denne artikkelen baserer seg på data frå vossamål, ei vestnorsk dialekt kjent for å vera tradisjonell når det gjeld språklege trekk (Vidsteen, 1884; Heggstad, 1932; Akselberg, 1995, 2003). Tre genus har vore eit tradisjonelt trekk i norsk talemål, med eit par unntak, bergensk og Oslo vest (som begge har to genus, felleskjønn og inkjekjønn). Bergen ligg ein times tid unna Voss med tog eller bil, og er den næraste byen for vossingar. Fråvære av grammatisk hokjønn har vore eit særtrekk ved bergensk, og har vore eit tydeleg språktrekk som skil vossamål frå dialekta i Bergen. Nettopp bruk av hokjønn er eit av fleire ikkje-bergenske trekk som Akselberg (2003) rapporterer at heldt seg godt i vossamålet til vidaregåande elevar på Voss på 2000-talet (Akselberg, 2003, s. 209).¹

Datamaterialet som eg samla inn i 2022, viser at grammatisk hokjønn no står svakt hjå mange born og ungdommar som snakkar vossamål, men at dei vaksne i studien min (som er fødte om lag på same tid som dei som var ungdommar i Akselberg si undersøking, altså 40–50 år no), har eit fullstendig tradisjonelt tregenussystem (Haug, 2025). Denne artikkelen legg til grunn Hockett si forståing av at genus viser seg i kongruens. Hockett formulerer det slik: «Genders are classes of nouns reflected in the behavior of associated words» (Hockett, 1958, s. 231; Corbett, 1991, s.1). At hokjønn no står svakt, betyr i denne artikkelen at ubunden artikkel, possessiv og hokjønnsbøying av adjektiv er ustabil, og det betyr at desse hokjønnsmarkørane delvis vert bytta ut med hankjønnsmarkørar. Ingen deltakarar har eit to-genussystem, og det er stor variasjon i graden av hankjønnsmarkørar. For enkelheits skuld har eg her definert alle med mindre enn 95 % bruk av hokjønnsmarkøren ubunden artikkel, /ai/, som «ustabile». Pronomenbruk er ikkje inkludert i dataa som eg rapporterer

1. Akselberg viser også til nokre unntak, tradisjonelle hokjønnsstadvord som endar på *-ing* får i materialet hans suffiks både assosiert med hankjønn og hokjønn. (Akselberg 2003, s. 214).

frå her. Denne artikkelen presenterer resultat frå ei spørjeundersøking om sosiale faktorar som vart gjennomført med dei same deltakarane som deltok i den eksperimentelle produksjonsstudien, samtalar med deltakarane under utfyllinga av spørjeskjemaet, og opptak av semistrukturert samtale mellom tre av ungdommane som er med i studien.

Tidlegare studiar av norske dialekter har vist at tilhøyrsløse til staden heng saman med bruk av tradisjonell dialekt (t.d. Skjekkeland, 2009, for Kvinesdal; Røynealand, 2005, s. 486, for Røros og Tynset), og andre europeiske studiar har også vist samband mellom sterk lokal identitet og dialektbruk (t.d. Sundgren, 2007; Cornips og de Rooij, 2018; Monka, 2019). Me kan difor forventa at det vil vera eit samband mellom grad av tilhøyrsløse og bruk av tradisjonelt språk også på Voss, men spørsmålet er *om* og eventuelt *korleis* dette heng saman med endringa me no ser i det grammatiske kjønssystemet.

I denne artikkelen undersøker eg samanhengen mellom tap av hokjønns- og sosiale faktorar som kontakt og prestisje. Forskingsspørsmåla i denne artikkelen er:

Er tap av hokjønns drive av eit ynskje om prestisje?

Motverkar eit positivt syn på eiga dialekt og heimstad tap av hokjønns?

Kan me sjå korrelasjonar mellom tap av hokjønnsformer og sjølvrapportert bruk av konservative og radikale former i bokmål og nynorsk?

Artikkelen er bygd opp på fylgjande måte: Del 2 gjer greie for faktorane tilhøyrsløse og språkkontakt, og presenterer deretter språksamfunnet på Voss. Del 3 forklarar kort metoden som er brukt. Spørsmåla i spørjeundersøkinga, utdrag frå samtalar med deltakarar og resultata vert presenterte i del 4, analysert og diskutert i del 5, og til slutt konkluderer eg i del 6.

2 Bakgrunn

2.1 Tilhøyrsløse

Det språklege repertoaret til individet er rikt, og ein kan gjennom både umedvitne og medvitne haldningar visa tilhøyrsløse. I denne artikkelen skal me sjå på dei medvitne haldningane, dei som er opne, og den identiteten ein konstruerer i møte med andre, og i møtet med temaet språk. Tilhøyrsløse kan forståast som noko ein konstruerer t.d. gjennom valet av språklege former. Sollid (2008) skriv at

Faktorer som språklig sosialisering i språklig heterogene miljø og variasjonen på det lokale, regionale og nasjonale språkmarkedet bidrar til at den enkelte språkbruker har til dels stor språklig variasjon tilgjengelig. Dermed er det gode grunner til å tenke på språklig identitet som noe som konstrueres, som noe vi kan ha flere av, og vi velger den ene eller den andre språklige identiteten i tråd med blant annet sjanger, situasjon, samtalepartner og -tema (Sollid, 2008, s. 75).

Å snakke den lokale dialekta kan vera ein viktig faktor som byggjer fellesskap og tilhøyrslø i eit lokalsamfunn. Språkbruken kan både bidra til «autentisitet» for individet, og til å skapa og halda ved like eit «me», og på den måten vil den lokale dialekta vera ein faktor som symboliserer tilhøyrslø, både med sambygdingar i notid, og for å visa at ein er ein del av ein lokal tradisjon. Solheim (2006) skriv at «Det lokale talemålet er ein av fleire berarar av denne historiske kontinuiteten – og av den lokale identiteten» (Solheim, 2006, s. 102). Eg legg her til grunn at språket er dynamisk og at ein kan velja former etter kor ein er, korleis ein vil framstå, og at ein kan tilpassa språket sitt ut frå kven ein snakkar med. Ideen er at dersom ein vil framstå som ein «autentisk» vossing, då snakkar ein tradisjonelt vossamål. Hårstad og Mæhlum (2018) formulerer sambandet mellom vidareføring av talemålet og identiteten slik:

For at det lokale talemålet skal bli vidareført, må det på et eller annet plan finnes et ønske hos språkbrukerne om å uttrykke en stedsspesifikk identitet, og dét forutsetter i sin tur at det aktuelle stedet har en viss status som medfører den nødvendige positive identitetsfølelsen (Hårstad & Mæhlum, 2018, s. 323).

Vidareføring av talemålet inneber altså også at det må gje positive assosiasjonar til språkbrukarane. Det å kjenna tilhøyrslø til staden viser seg ofte i eit positivt syn på dialekta, og ei stoltheit over å koma frå den aktuelle staden. Dersom ho-kjønnskongruens er ein viktig del av det å uttrykka tilhøyrslø til Voss, kan me forventa å sjå korrelasjonar mellom eit positivt syn på dialekt og stad, og bruken av ho-kjønnskongruens.

I ein studie av talemålet i søre Østfold vert det vist til at det lokale talemålet er «heimespråk», medan ei nivellert og regional dialekt er språket ein til dømes nyttar i studiesamanheng og på arbeid (Stjernholm & Søfteland, 2019, s. 106). Når det gjeld dei vestnorske målføra, har det tidlegare vorte argumentert for at talemålet vert nivellert til ein slags regional standard ved at talemåla vert på-

verka av nabodialektar heller enn at talemålet vert påverka av «standard-språket», eller austnorsk talemål (t.d. Akselberg, 2009; Sandøy, 2009). Det same har ein sett på Agder (Skjekkeland, 2009; sjå Røstad, 2008, for ein fyldig diskusjon av regionalisering og «normal-norsk»). Eit trekk som tidlegare ikkje er rapportert at har spreidd seg frå bergensk til omkringliggjande talemål, er systemet med to genus.²

2.2 *Språkkontakt*

Dei fleste språkendringar har eit sosialt aspekt ved seg (sjå til dømes Weinreich, Labov og Herzog, 1968; Labov, 1972; Milroy & Milroy, 1985; Trudgill, 2000; Eckert, 2018). Medan nokre sosiale faktorar kan vera pådrivarar for endring, finst det også sosiale faktorar som kan verka konserverande på eit språk. Mange, om ikkje alle, språkendringar spreier seg via språkkontakt. Endringane me har sett i bortfall av hokjønn i norsk, har til dels også vist eit mønster i tråd med teorien om «urban jumping» (Trudgill, 1983), som betyr at endringar fyrst hoppar frå by til by før dei spreier seg derifrå til mindre byar og til områda rundt byane. Denne teorien vert også brukt som forklaring av Busterud et al. (2019, s. 161) som finn at tap av hokjønn har kome lengre hjå dei vaksne språkbrukarane i Trondheim enn i Tromsø, og konkluderer med at spreingsmønsteret er i tråd med teorien om «urban jumping», eller byhopping. Samstundes har van Baal et al. (2024) vist at tapet av hokjønn ikkje berre skjer i byane, men også på mindre stader. Resultata deira viser at utviklinga til dømes har gått lengre på dei mindre stadane Egersund og Lyngdal enn i Mo i Rana, som er ein større stad.

For Trudgill (1986) er språkkontakt som oppstår i møte mellom menneske avgjerande for språkleg påverknad. Trudgill skriv «we can assume that face-to-face interaction is necessary before diffusion takes place, precisely because it is only during face-to-face interaction that accommodation occurs» (Trudgill, 1986, s. 40). Mykje av den sosiale kommunikasjonen som før fann stad ansikt til ansikt, er no flytt til digitale medium og skjer både munnleg og skriftleg på ulike plattformer. Ein grunn til at skriving er vorte meir aktuelt for sosiolingvistikken er også at skrivinga ofte vert nytta til sosial kommunikasjon. Digitaliseringa av skrivinga som me har sett dei siste par tiåra, har ført til auka mengd tekst i alle delar av samfunnet (sjå t.d. Hårstad, 2021, s. 24). I dag bør

2. Det finst derimot studiar som viser at endingane i både bunden og ubunden form har spreidd seg til bl.a. Os (Hernes, 2006) og Øygarden (Villanger, 2010), men dei skriv ikkje om genusmarkørar som ubunden artikkel, determinativ m.m. og substantivet sine suffiks vert ikkje rekna som genus i denne artikkelen.

språkkontakt difor også inkludera digital kommunikasjon, både skriftleg og munnleg, og både produksjon og lesing.

Den skriftlege kommunikasjonen på norsk skjer i stor grad på majoritets-skriftspråket bokmål. Sjølv om det er store individuelle skilnader, er det rimeleg å anta at for den minoriteten av språkbrukarar som skriv nynorsk, er det skilnad mellom input, som truleg har overvekt av skriftleg bokmål, og output som hovudsakleg vil vera nynorsk. Lundquist et al. (2022) undersøker språkend-ringsprosessen ved bortfall av hokjønn i norsk, og argumenterer for at skriftleg input kan vera ein faktor som påverkar genussystemet. Artikkelen konkluderer slik:

I denne artikkelen har vi (...) argumentert for at variasjonen i skriftlig input kan spille en rolle i genussystemets instabilitet, og vi forventer oss da at både språkinnlærerenes første skriftspråk (bokmål eller nynorsk), og hvor mye ethvert individ faktisk leser, påvirker genussystemet. Slike spørsmål må vi overlate til fremtidig forskning (Lundquist et al., 2022, s. 52).

Jamvel om det er vanskeleg å svara empirisk på denne utfordringa, vil studien frå Voss kunna gje relevante perspektiv. Medan ein kan tenkja seg at påverknad frå bokmål med to genus kan vera ein pådrivar for bortfallet av hokjønn, kan bruken av nynorsk (med tre obligatoriske genus) ha ein konserverande effekt på bruk av hokjønnskongruens.

Bokmål er det klart mest brukte skriftspråket i Noreg, og det er nok ikkje mogleg å vera ein del av det norske språksamfunnet i dag utan å lesa bokmål og høyra bokmålsnært talemål jamleg, men det er stor skilnad på kor mykje input frå nynorsk ein opplever. Voss vert av mange sett på som eit av kjerne-områda for nynorsk, og er nok ein av stadane i landet der ein vert eksponert for relativt mykje nynorsk samanlikna med andre stader. Det er difor viktig å under-søkja språkutviklinga på ein stad som nettopp Voss.

2.3 Språksamfunnet på Voss

Voss er ein kommune på Vestlandet med vel 16000 innbyggjarar. Voss ligg ein times tid unna Bergen, og sidan toglinja *Vossabana* kom i 1883, har det vore mykje kontakt mellom Voss og Bergen. Nokre pendlar mellom Voss og Bergen, vossingar reiser til Bergen for å handla, mange for å studera og mange bergensarar har hytte på Voss, eller kjem til Voss på dagstur for å gå på ski t.d.

Vossamål er ei dialekt der hokjønnsparadigmet har fleire former som er dis-tinkte frå hankjønnsparadigmet (sjå pkt. 2.4 *Tidlegare funn*). Resultat frå ei

undersøking av genusproduksjonen til 64 språkbrukarar på Voss, samla inn ved hjelp av elisiteringstestar i 2022, viser at hokjønn no er ustabil hjå om lag 70 % av born og ungdommar i studien, og at dei samla sett brukar hankjønnsartikkel framfor tradisjonelle hokjønnsstaktiv i om lag 30 % av tilfella (meir om dette i 2.4).

Voss er geografisk plassert i det sentrale området for nynorsk skriftspråk, og Voss har vore ein stabil nynorskkommune i fleire tiår. Kommunen fekk Kulturrådet sin pris for «årets nynorskkommune» i 2020.³ Dialektbruk er viktig i bygda, og dette finn ein att til dømes i Voss Herad sin språkprofil, der ein kan lesa fylgjande:

Dialekt er ein vesentleg del av den lokale kulturarven. Me ser det som ei sentral oppgåve å verna om dialekta vår gjennom levande bruk og medviten utvikling. Der det finst valfrie skriftformer, bør me velja den forma som ligg nærast talemålet, og såleis nytta a-infinitiv og former som skule, verta, me og då.⁴

Voss har si eiga lokalavis på nynorsk, *Hordaland*, som i tillegg til å verta publisert på nett, kjem ut to gonger i veka som papiravis. Avisa hadde i 2018 «husstandsdekning på over 93 prosent i Voss kommune».⁵ Alt journalistisk stoff vert skrive på nynorsk, og bokmål finn ein brukt i maks 1–2 lesarinnlegg i veka.⁶ For mange vossingar er lokalavisa kanskje den viktigaste regelmessige tilgangen på nynorsk skriftspråk.

Eit anna døme på at nynorsken står sterkt på Voss, er bruken av skilt i sentrumsområdet. Det lokale preget og bruk av nynorsk ser ut til å vera noko ein vil profilera seg med. Ei undersøking av lingvistisk landskap på Voss i 2014 viste også at nynorsk var tydeleg i sentrumsbiletet på butikkskilt og plakatar (Stjernholm, 2014). Ei vandring gjennom den sentrale handlegata *Vangsgata* i Voss sentrum i 2024, ti år seinare, gjev inntrykk av at norsk, nynorsk og dialekt framleis er viktig på butikkskilt. Mange butikknamn inneheld namnet til innehavaren (t.d. *fotograf Senderud*) eller ei kjede (t.d. *Norli bokhandel*), men me finn også t.d. *Blomehjørna* (dialektal bøyingsending av inkjekjønn), *Kringlo* (dialektal bøyingsending av hokjønn i bunden form), *Flor* (fjøs), (ord med his-

3. <https://framtida.no/2020/10/29/voss-herad-er-arets-nynorskkommune>

4. <https://voss.herad.no/politikk-og-administrasjon/for-tilsette/klart-sprak/sprakprofil-kortversjon/>

5. [https://no.wikipedia.org/wiki/Hordaland_\(avis\)](https://no.wikipedia.org/wiki/Hordaland_(avis)), dei nyaste tala eg har funne

6. Personleg kommunikasjon med redaktøren

toriske røter) og *Vossabakst* (med dialektal a-fuge). Eit søk på medlemmer i handelsforeininga i sentrum gav 5/43 dømme på butikknamn som inneheld engelske ord, og ingen treff på bokmål (men mange er skriftspråksnøytrale).⁷

Tidlegare undersøkingar av ungdom frå Voss sine haldningar til talemålet og skriftspråket nynorsk gjort rundt tusenårsskiftet, viser at ungdommane er positive til talemålet sitt. Avgangselevar på Voss gymnas fekk i 2002 blant anna spørsmål om vossamålet var fint. Då svarte 78,5 % (49/62) ja (Akselberg, 2002, s. 100). Akselberg ser desse haldningane i samband med at den lokale identiteten og kulturen er temmeleg sterk (Akselberg, 2002, s. 89).

Eit positivt syn på både dialekta og heimstaden burde verka konserverande på alle språktrekk, også hokjønnskongruens. Denne gjennomgangen av språksamfunnet på Voss viser at føresetnadane, forventningane og aksepten for å snakka tradisjonell dialekt ligg godt til rette, og det same gjeld bruk av nynorsk skriftspråk.

2.4 Tidlegare funn

Vossamålet markerer genus på ubundne artiklar, pronomen, possessiv og svake adjektiv i eintal, og tradisjonelt også i fleirtal. Systemet er illustrert i Tabell 1, med unnatak av pronomen, som ikkje er med i datagrunnlaget for denne artikkelen. Heggstad (1932) er det nyaste publiserte fullstendige paradigmet eg har funne. Genus er markert i feit skrift. Dialektorda er skrivne med nynorsk ortografi, men med dialektal uttale av vokalane i diftongane i *ain*, *ai*, og *ait*, o-endinga i *såpo*, a-endinga i *fin*a og a-en i orda *dan* og *da*.

Tabell 1: Grammatisk kjønn i vossamål, etter Heggstad 1932

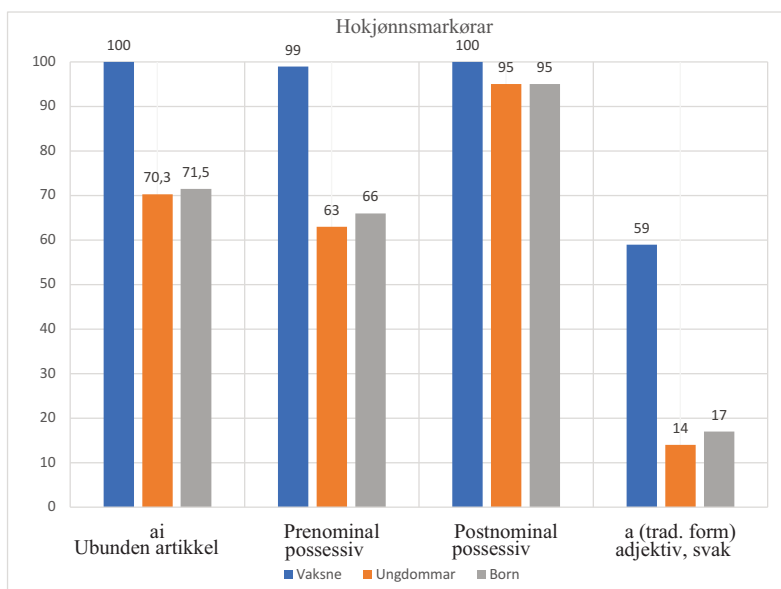
	Hankjønn	Hokjønn	Inkjekjønn
Ubunden artikkel	ain fisk	ai såpa	ait fly
Førestilt possessiv	min fisk	mi såpa	mitt fly
Etterstilt possessiv	fisken min	såpo mi	flyet mitt
Svake adjektiv	dan fine fisken min	dan fin a såpo mi	da fin a flyet mitt

I Tabell 1 ser me tre genus i ubunden artikkel og possessiv, medan svake adjektiv har ei form føre substantiv i bunden form av hankjønnsord, *fine*, og ei anna form føre substantiv i bunden form av hokjønn og inkjekjønn, *fin*a. Dei same formene er også dokumenterte i lydopptak av vossamål gjort mellom 1987 og 1989 (Fildepot for LIA). Men i desse lydopptaka kan ein også høyra dømme

7. <https://www.voss-sentrum.no/medlemmer>, lese 18.06.25

på adjektiv med *-e* føre bundne substantiv i hokjønns og inkjekjønns, altså ikkje berre *-a* som i Tabell 1.

I 2022 gjennomførte eg ei datainnsamling av genusproduksjon hjå 64 deltakarar som snakka vossamål, 24 born (10–12 år), 20 ungdommar (15–19 år) og 20 vaksne (25–53 år) (Haug, 2025). Dei språklege dataa er samla inn ved hjelp av eit eksperiment som fekk fram produksjon av substantiv og adjektiv i eintal og fleirtal, bunden og ubunden form, og både førestilt og etterstilt possessiv. Alle deltakarane bidrog med like mange datapunkt, og i denne delen av artikkelen viser eg resultatata som gjennomsnitt på gruppenivå, og når eg skriv om tradisjonelt og ustabil hokjønns, tek eg resultatata for bruk av ubunden artikkel. Eg har rekna ut den relative frekvensen per informant fyrst, deretter gjennomsnittet for alle informantane i kvar aldersgruppe. Funna viser at hokjønns er ein ustabil kategori hjå borna og ungdommane i studien, medan dei vaksne har eit tradisjonelt system med tre genus. Datamaterialet viste at hankjønns og inkjekjønns er stabile kategoriar i alle tre aldersgruppene. Produksjonen av hokjønnsmarkørane ubunden artikkel, førestilt og etterstilt possessiv og svake adjektiv, er illustrert i *Figur 1*.

Figur 1: Prosentvis bruk av hokjønnsmarkørar i vossamålet, inndelt etter alder på informantane

Av samla tal ubundne artiklar føre hokjønnsord er det 27,8 % (380/1365) bruk av hankjønnsartikkel i staden for hokjønnsartikkel. Informantane vekslar mellom å bruka den dialektale uttalen *ain* i 72 % av desse tilfella (273/380) og den bokmålsnære *en* i 28 % av tilfella (107/380). På individnivå er det slik at 29 av 44 born og unge varierer mellom å bruka hokjønns- og hankjønnsartikkel føre tradisjonelle hokjønnsst substantiv. Den individuelle variasjonen er stor og går frå 3 % bruk til 100 % bruk av hokjønnsartikkel føre hokjønnsord. Totaltalet hjå borna som gruppe er 71,5 % bruk av *ai*, og hjå ungdommar 70,3 % bruk av *ai* føre hokjønnsord, i dei resterande tilfella brukar dei *ain* eller *en*. Fire individ hadde 1–2 førekomstar av hankjønnsartikkel føre tradisjonelle hokjønnsord. Så få førekomstar kan skuldast «glipp» eller såkalla naturleg variasjon, og desse deltakarane er ikkje kategoriserte som deltakarar med «ustabilt hokjønnsord».

Når det gjeld possessiv, er det klar skilnad mellom prenominal og postnominal bruk. I prenominal posisjon finn ein høvesvis 63 % (ungdommar) og 66 % (born) bruk av hokjønnspossessiva *mi* og *di* føre hokjønnsord (og i dei resterande prosentane er *mi* og *di* bytta ut med hankjønnspossessiva *min* og *din*). I postnominal posisjon er derimot prosenttala 95 % bruk av hokjønnspossessiva *mi* og *di* hjå dei same språkbrukarane. Dette er i tråd med mønster me har sett frå andre genusstudiar, som alle har vist at det postnominale possessivet, t.d. *klokka mi*, er meir stabilt enn det prenominalt, t.d. *mi klokke* (t.d. van Baal et al., 2024; Busterud et al., 2025). Born og ungdommar har relativt like resultat i studien min, og dei skil seg klart frå dei vaksne. Figur 1 viser at det er mest bortfall av hokjønnsmarkering på svake adjektiv. Der er det markant nedgang i alle aldersgruppene, og mest hjå born og unge.

2.5 Forskingsspørsmål og hypotesar

Nokre har som tidlegare nemnd peika på at sosiale faktorar som prestisje truleg spelar ei rolle i utviklinga me ser med tap av hokjønns i norsk (sjå del I og referansane der). I denne artikkelen diskuterer eg tap av hokjønnskongruens i lys av språkbrukarane si haldning til dialekt, heimstad og eigenrapportert bruk av konservative og radikale former i bokmål og nynorsk. Eg repeterer her forskingsspørsmåla for denne artikkelen:

- 1) Er tap av hokjønns drive av eit ynskje om prestisje?
- 2) Motverkar eit positivt syn på eiga dialekt og heimstad tap av hokjønns?
- 3) Kan me sjå korrelasjonar mellom tap av hokjønnsformer og sjølvrapportert bruk av konservative og radikale former i bokmål og nynorsk?

Dersom identitet spelar ei rolle for bruken av hokjønnskongruens i dagens vossamål, kan ein tenkja seg at ein vil sjå ein sterkare tendens til bortfall av hokjønnskongruens hjå folk som søker seg bort. På den andre sida kan ein sjå føre seg at dersom ein set talemålet sitt og heimstaden sin høgt, vil ein visa dette ved å t.d. bruka tradisjonell hokjønnsbøying for å markera språkleg avstand frå t.d. bergensk eller bokmålsnært austnorsk.

3 Metode

Datagrunnlaget for denne artikkelen er resultata frå ei spørjeundersøking eg gjorde i samband med datainnsamling av vossamål i 2022, og eit taleopptak med tre av ungdommane som er med i studien. Spørjeskjemaet er utvikla av GenVAC: Grammatical Gender in Norwegian Dialects: Variation, Acquisition & Change, ved NTNU. Eg vurderte det slik at føremonene med eit generelt spørjeskjema som ville gje samanliknbare data med andre norske dialekter, var betre enn å bruka eit som var spesialtilpassa dialekta og språksituasjonen på Voss. Men eg gjorde ei lita tilpassing og la til eit spørsmål der deltakarane vart bedne om å vurdere dialekta til eldre og yngre vossingar. Dette opnar også opp for samanlikning med Akselberg (2002) som også spør kva deltakarane tykkjer om dialekta si, vossamål. Spørjegranskinga mi gjev svar på både direkte spørsmål, opne og lukka spørsmål og svar på hypotetiske spørsmål om språkbruk. Denne artikkelen diskuterer svar på spørsmål om haldningar til og bruk av det lokale talemålet og skriftspråk. Eg går nærare inn på spørsmåla i del 4. Skjemaet inneheld svar frå dei same informantane som gjennomførte testane med resultata som er attgjevne i Tabell 2.

Nokre av spørsmåla eg refererer til i del 4 og 5, er ein type spørsmål som gjev oss svar på språkbrukarane sine medvitne haldningar til språk, og ikkje faktisk språkbruk. I undersøkinga av tilhøyrslø og identitet meiner eg at det nettopp er dei medvitne haldningane som er interessante, og kanskje også dei me lettast kan måla. Målet med denne undersøkinga er ikkje å «avsløra» deltakarane sin eventuelle diskrepans mellom kva dei seier at dei gjer og faktisk språkbruk, men derimot å få innsikt å kva opne og medvitne haldningar og kva syn på dialekta og heimstaden som er viktige for desse språkbrukarane, og kanskje også kva faktorar som er viktige i forståinga av kva som skapar ein felles språkleg identitet i språksamfunnet.

3.1 Deltakarar

Til saman 65 personar fordelte på tre aldersgrupper tok del i datainnsamlinga: 25 born i alderen 10–12 (20 jenter, 5 gutar), 20 ungdommar i alderen 15–19 (10 kvinner, 10 menn) og 20 vaksne (10 kvinner, 10 menn) mellom 25 og 53 år. I den yngste gruppa er det overvekt av jenter, og dette skuldast klasse-samansetjingane på dei aktuelle skulane. I og med at kjønn ikkje har vist seg å vera ein sentral faktor i tidlegare rapporterte genusstudiar i norsk, og heller ikkje blir oppfatta som ein sentral faktor i nyare sosiolingvistiske studiar i Noreg, og spesielt ikkje når det gjeld barn, valde eg å ikkje retta opp kjønnsbalansen ved å inkludera born frå endå fleire område i kommunen, men det er derimot kjønnsbalanse hjå ungdommar og vaksne. Alle deltakarane hadde norsk som morsmål, alle budde på Voss då eksperimentet vart gjennomført, og alle hadde budd mesteparten av livet sitt på Voss. Ungdommar og vaksne var alle oppvaksne på Voss, bortsett frå to av ungdommane som kom til Voss som små born. For born og unge hadde eg ikkje som kriterium at foreldra skulle vera frå Voss (jf. t.d. Mæhlum, 2020 om at born og unge snakkar som jamaldringar). Fleire av dei vaksne deltakarane har budd andre stader, t.d. i studieåra, før dei valde å etablera seg på Voss. Deltakarane vart rekrutterte via skular og nettverk til vener av meg, Facebook-innlegg (1 person) og oppslag på biblioteket (1 person). Dei vaksne informantane har eit vidt spekter av utdanningsbakgrunn, yrke og fritidsinteresser, og ingen arbeider med norsk språk eller driv aktivt målarbeid på fritida. Eg kjende åtte av dei tjue vaksne deltakarane frå før, men ingen av dei visste at det var genusproduksjon eg var ute etter.⁸ Halvparten av deltakarane i kvar gruppe var oppvaksne i sentrumsområdet, og halvparten i periferien i kommunen. I inndelinga av sentrum og periferi tek eg utgangspunkt i kor dei vaksne deltakarane budde i oppveksten og fram til dei var 16 år, og ikkje kor på Voss dei bur no.

3.2 Spørjeskjema

Spørjeskjemaet inkluderte spørsmål om bruk av talemål, skriftlege former på hovudmål og sidemål, og to opne spørsmål som kunne avdekka om ustabil ho-

8. Det vil alltid vera ein fare for at informantar vil rapportere medvitne eller umedvitne data som dei trur at forskaren vil høyra. Dette vert kanskje forsterka av at nokre av dei kjenner meg. Informantane fekk informasjon om at prosjektet skulle undersøka språkutvikling på Voss, og ikkje genus spesielt. For å redusera den opplagte faren ved at informantane seier det dei trur at eg ville høyra, meiner eg at nettopp eit eksperiment er godt eigna. Resultata frå både eksperimentet og spørjeskjemaet viser at dei vaksne svarer veldig likt, uavhengig av om dei kjende meg frå før eller ikkje.

kjønn hjå born og unge er noko dei har eit bevisst forhold til. Deltakarane fekk spørsmål om å skildra si eiga dialekt i høve til andre dialekter, og eit spørsmål om språket mellom yngre og eldre er ulikt, og eit spørsmål om å gradera talemålet til yngre og eldre vossingar på ein skala frå 1 til 5 der 1 er stygt og 5 er vakkert.⁹ Ungdommar og vaksne fekk sjå ein kort nynorsktekst og ein kort bokmålstekst der dei vart bedne om å velja mellom alternative former. Dei fekk opplyst at alle formene var godkjente i skriftspråksnorma. Borna, som ikkje har starta med sidemålsundervisning, fekk berre sjå ein nynorsktekst og svarte på preferansar der. Svara baserer seg altså på eigenrapportering av hypotetisk skriftleg produksjon, og kan seia noko om dei medvitne haldningane deira til skriftspråksformer. I oppteljinga har eg valt å dela kvart val inn i enten konservative eller radikale former utifrå skriftnormer. Konservative former er her tradisjonelle former frå tidlegare rettskrivingar, og radikale former er nyare former eller bokmålsnære former (sjå Helset, 2016, for ein diskusjon av omgrepa). Talemålsnære former på Voss er ofte rekna som konservative andre stader i landet. Eg har valt å kalla dei konservative sjølv om dei nok heller vert oppfatta som moderate blant deltakarane. Oversynet over radikale og konservative former er lista opp i tabell 2.

Tabell 2: Oversikt over inndelinga i konservative og radikale former¹⁰

	Konservative former	Radikale former
Nynorsk	sumar, me, hjå, plar, bada, vert, solbrende, diverre, gamal, åleine, de, komma/koma	sommar, vi, hos, pleier, bade, blir, solbrente, dessverre, gammal, aleine, dokker, komme/kome
Bokmål	bestemoren, selv, en, ble, oppfordret, kortene, drev, fritiden sin	bestemora, sjøl, ei, blei, oppfordra, korta, dreiv, fritida si

-
9. Ein anonym fagfelle gjer merksam på at det kanskje heller er *fin* som er det umarkerte antonymet til *stygg*, og at eg burde ha brukt *fin*, noko som også ville ha vore i tråd med tidlegare studiar av status og prestisje (t.d. Sandøy, 2013). Dette har fagfellen rett i, men ved å bruka det endå sterkare antonymet *vakker* viser resultatane kanskje at deltakarane rangerer talemålet endå høgare.
 10. Spørjeskjemaet hadde også med nokre ord med fire alternativ (t.d. *byggja*, *byggja*, *bygge*, *bygga*), men desse er her tekne ut, fordi det ikkje vart transparent å dela dei inn i konservative versus radikale former.

3.3 Semistrukturert samtale

I tillegg til spørjeskjemaet rapporterer denne artikkelen frå eit opptak av ein semistrukturert samtale mellom tre av ungdommane i studien.¹¹ Ungdommane gjekk i same klasse og kjente kvarandre godt. Gruppa fekk utdelt ein boks som inneheldt papirlappar med ulike påstandar til diskusjon, t.d. «Voss er verdas beste plass å bu», «barn og unge under 13 år bør ikkje ha eigen smarttelefon» og «os-lomål er den finaste dialekta». Det var eit poeng at det skulle vera påstandar om både språk og andre emne, og at ingen av emna skulle lokka fram private, sensible emne eller snakk om tredjepersonar. Instruksjonen var at ein av deltakarane trekte ein lapp, las påstanden høgt, og så diskuterte dei innhaldet eller assosiasjonar dei fekk. Dei fekk beskjed om at her var ingenting rett eller gale, det viktigaste var at samtalen flaut fritt, ikkje at dei nødvendigvis heldt seg til emnet på papirlappen. Når dei ikkje hadde meir å seia om emnet, trekte ein av deltakarane ein ny lapp. Eg sat i rommet, og sette i gang samtalen, men var taus og utanfor synsvinkelen til deltakarane under resten av opptaket. Målet var at samtalen skulle få fram det språket ungdommane brukar seg i mellom. Etter om lag fem minutt, avslutta eg samtalen.¹² I denne artikkelen vert utsegner refererte til med hermeteikn og nokre gonger med tidspunkt i opptaket, og eg har lagt meg opp mot nynorsk ortografi i den skriftlege attgjevinga. Dei tre ulike deltakarane er refererte til med nr. 1, 2 og 3. Utdraga frå samtalen er illustrasjonar, og dei er naturlegvis ikkje meint som ei generalisering av heile aldersgruppa.

3.4 Framgangsmåte

Etter at deltakarane hadde gjennomført fire ulike elisiteringstestar (der dei produserte substantivfraser i eintal og fleirtal, førestilt og etterstilt possessiv og anaforisk pronomen), svarte dei på spørsmål om språk og identitet.¹³ Åtte av ungdommane fylte ut skjemaet på eiga hand, og for resten av deltakarane vart skjemaet fylt ut av meg i ein samtale med deltakaren. Erfaringa mi etter å ha gjennomført nokre samtalar og innsamling av nokre skriftlege svar frå

11. I utgangspunktet gjorde eg opptaket fordi eg også ville samla inn eit kort døme på spontan tale, og desse tre er valde fordi dei takka ja til det, og fordi dei kjenner kvarandre godt. Eg har tatt med eit par utdrag i artikkelen der dei diskuterer språk og identitet. Data er ikkje meint som ein illustrasjon på kva aldersgruppa generelt meiner, men kva desse tre ungdommane sa.

12. Dette er naturlegvis veldig kort tid, men det var det som var praktisk der og då. Samtalen er ikkje transkribert, men er tilgjengeleg her: <https://osf.io/ryzd7/>

13. Med unntak av to ungdommar som fylte ut skjemaet før elisiteringstestane medan dei venta på tur.

deltakarar, var at ein samtale gav fylldigare svar. Eg kunne også stilla oppfølgingsspørsmål som gav utdjuping og oppklaring. Nokre av desse utdjupingane vert det referert til i del 4 og 5. På denne måten introduserer eg for så vidt ein ny metode, ved at dataa kan verta ulike når dei er samla inn på to litt ulike måtar. Eg har likevel valt å inkludera også desse åtte ungdommane i den vidare analysen.

Ei føremon med at eg sjølv er frå Voss og har same dialekt som talarane, er at dei ikkje treng å tilpassa språket for at eg skal forstå. Derimot kan det vera ei utfordring med samtale heller enn utfylling av skjema på eiga hand at deltakarane kan bli farga av at eg er på alder med den vaksne deltakargruppa og språkforskar. Deltakarane kan umedvite bli påverka til å uttrykkja seg ekstra positivt til dialekt og språk generelt. Eg la vekt på å vera open og nysgjerrig, og snakka minst mogleg for å ikkje påverka deltakarane. I presentering av resultata skriv eg også om utsegner som deltakarane kom med under utfylling av skjemaet. Tre deltakarar gjennomførte heilt til sist ein gruppesamtale (sjå pkt. 3.3).

4 Resultat

I denne delen går eg gjennom svara til deltakarane når det gjeld dialektbruk og synet på talemålet (4.1), tilhøyrslø til staden (4.2) og skriftspråkspreferansar (4.3). I og med at alder er ein viktig faktor når det gjeld endringa i bruken av hokjønn, er også svara på dei sosiale faktorane delt inn etter alder. På nokre av spørsmåla har eg svar frå alle tre aldersgruppene, men nokre av spørsmåla vart berre stilte til ungdommar og vaksne, og nokre gonger er deltakarane delte inn etter om dei har tradisjonelt eller ustabilt hokjønn. Dette vert oppgjeve undervegs.

4.1 Dialektbruk og status

Spørsmåla har som mål å gje innsikt i den språklege identiteten, synet på eiga dialekt og tilhøyrslø til språket. Spørsmåla som vart stilte var a) *Brukar du dialekta di i fylgjande situasjonar?* Og b) *Finst det samanhengar der du unngår å bruke dialekta di?* Ei mengd alternativ var oppgjevne som svaralternativ, og eit av dei var *eg snakkar alltid dialekt*. Dette var det alternativet alle svarte, som vist i Tabell 2. Eit anna spørsmål deltakarane fekk, var *Har du opplevd å bli misforstått når du snakkar dialekta di?* Her var svaralternativa *ja* og *nei*. I tredje kolonne i tabell 3 ser me resultata av kor mange det var som svarte «ja» på det spørsmålet.

Tabell 3: *Dialektbruk*

	Snakkar alltid dialekt	Har opplevd å bli misforstått når ein snakkar dialekta
Born	100 % (21/21)	28 % (8/21)
Ungdommar	100 % (20/20)	80 % (16/20)
Vaksne	100 % (20/20)	75 % (15/20)
Totalt	100 % (61/61)	64 % (39/61)

Tala i parentes viser til talet på deltakarar.

Alle deltakarane seier at dei alltid snakkar dialekt. Me ser av tabell 3 at borna i mykje mindre grad enn dei eldre opplever å bli misforstått. Ungdommar og vaksne har i større grad opplevd å bli misforstått (75 og 80 %), men dei svarar likevel at dei alltid snakkar dialekta si. Nokre seier i samtalen med meg under utfyllinga av skjemaet at dei startar kommunikasjonen på talemålet sitt, og så tilpassar dei etter kvart dersom den dei snakkar med, ikkje forstår. Det er altså ingen som seier at dei bevisst snakkar ei anna dialekt enn vossamål.

Eit anna spørsmål til vaksne og ungdommar i spørjeskjemaet var om det å snakka vossamål gjev høg status. Dette var eit spørsmål berre til vaksne og ungdommar, og ved ein feil var det ikkje alle som fekk riktig skjema, og det er difor berre 35 deltakarar som svarar på dette spørsmålet. Svara er attgjevne i Tabell 4, der talet i kolonnane viser til talet på deltakarar.

Tabell 4: *Gjev det høg status å snakka vossamål?*

	Ja	Nei	Veit ikkje
Ungdommar	41 % (7/17)	29 % (5/17)	41 % (7/17)
Vaksne	56 % (10/18)	5 % (1/18)	39 % (7/18)
Totalt	49 % (17/35)	17 % (6/35)	34 % (12/35)

Dette er eit vanskeleg spørsmål å svara på, og dei fleste deltakarane nølte før dei svarte (i og med at dei aller fleste fylte ut skjemaet i samtale med meg, kunne eg gjera slike observasjonar). Status er eit vanskeleg omgrep å definera, og spørsmålet presiserer ikkje om det er snakk om status i heimbygda eller elles i landet. Nokre svarte ved å snakka om status på Voss, og nokre snakka om status i landet generelt. Dei samla tala viser at 49 % (17/35) svarar «ja», 17 % (6/35) svarar nei, og 34 % (12/35) svarar «veit ikkje». Den enkeltkategorien som har fått flest svar, er «ja», men me ser også at samla sett er det mange som er usikre. Mellom dei som svarar «nei» ser me ein stor skilnad mellom dei

vaksne (5 %) og ungdommane (29 %). Eit samtaleutdrag mellom dei tre ungdommane illustrerer problemstillinga.

3: Nei, eg ville ikkje seia at det har stor status. Men på Voss har da kanskje da, men eg føler at det blir litt sett ned på elles.

2: Ja

1: Sikkert. Eg ha'kje hørt noen snakka om vossamålet før egentlig.

2: Nei, det e'kje mange som eingong veit kor Voss er.

1: Eg har hørt at me snakkar nynorsk.

2: Ja, he he

3: Nei, trur ikkje det har status.

2: At me snakke rart har eg i hvertfall hørt. Frå folk som bur i Osloområdet.

3: Her på Voss då?

2: Det er vel heilt normalt. Eg trur ikkje det er nokken som tenkjer så mykje øve da.

(...)

2: Det er meir sånn at du blir litt sett ned på viss du snakke oslomål eller bergensk, for då trur folk at du er frå Bergen, Oslo. Det er meir sånn da går på, kor du bur, enn korleis du snakke.

3: Ja, det er sant

(00:00:17–00:1:24)

Ungdommane her snakkar som at språk og stad høyrer saman. Å snakka vossamålet er «normalt», det kan ein tolka som at på Voss er det å snakka vossamål det nøytrale og umarkerte. Samtaleutdraget tyder på at vossamål og Voss heng tett saman for desse tre ungdommane, og at det er staden som er det viktigaste. «Det er meir sånn at du blir litt sett ned på viss du snakke oslomål eller bergensk», seier den eine informanten. Dette underbyggjer det generelle inntrykket mitt av at verken bergensk eller oslomål vert rekna som prestisjespråk på Voss, og det er heller ikkje positivt å koma frå dei stadane. Tvert imot.

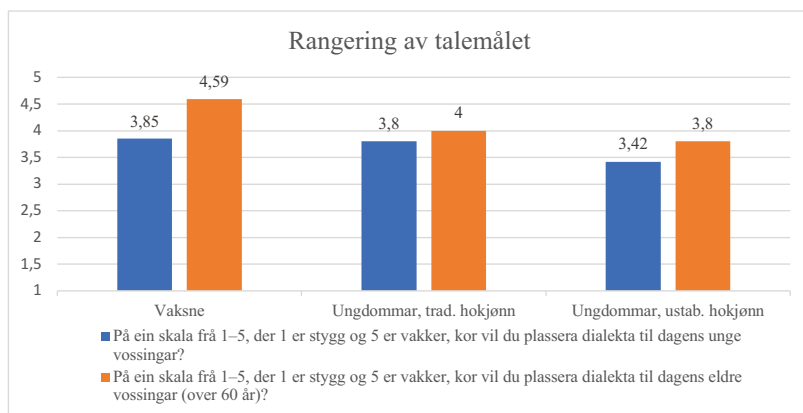
På spørsmål om det er skilnad mellom talemålet til eldre og yngre vossingar, svarar totalt 85 % ja, og her er det også skilnader mellom aldersgruppene. Resultata er presenterte i tabell 5.

Tabell 5: Synest du det er forskjell på språket til eldre og yngre vossingar?

Aldersgruppe	Ja	Nei	Veit ikkje
Born	71 % (15/21)	29 % (6/21)	0 % (0/21)
Ungdommar	95 % (19/20)	0 % (0/20)	5 % (1/20)
Vaksne	90 % (18/20)	10 % (2/20)	0 % (0/20)
Totalt	85 % (52/61)	13 % (8/61)	2 % (1/61)

Tabell 5 viser at borna skil seg frå dei to eldre gruppene ved at 29 % svarar at det ikkje er skilnad på språket, medan ingen ungdommar svarar det, og 2 vaksne (10 %).

Deltakarane vart også bedne om å rangera dialekta til høvesvis yngre og eldre vossingar på ein skala frå 1–5, der 1 var stygg og 5 var vakker. Spørsmål og svar er illustrert i Figur 2 og viser at hovudtendensen er at deltakarane synest dialekta si er fin, og at språket til dei eldre er litt vakrare enn til dei yngre.¹⁴

Figur 2: Rangering av talemålet, informantar delt inn etter alder og om dei har tradisjonelt eller ustabil hokjønn

Figur 2 viser svara deltakarane gav på spørsmål om å rangera talemålet til høvesvis yngre vossingar (blå søyler) og eldre vossingar (oransje søyler). Figur 2 viser søyler over svara til dei vaksne samla sett, medan ungdommane er delte inn i to grupper utifrå om dei har tradisjonell bruk av hokjønnsartikkel eller

14. Borna fekk ikkje dette spørsmålet.

ikkje (alle dei vaksne har, som tidlegare nemnd, konsekvent bruk av hokjønns-artikkel). Figur 2 viser at dei vaksne jamt over er litt meir positive til dialekta enn ungdommane, og at både ungdommane og dei vaksne meiner at det er talemålet til dei eldre som er det vakraste. Me ser også at det ikkje er store skilnader mellom gruppene, aller minst hjå dei to ungdomsgruppene, men at dei vaksne meiner at det er større skilnad på kor vakkert språket til dei eldre og dei yngre er.

I spørjeskjemaet var det eit ope spørsmål der deltakarane skulle skildra sitt eige talemål. Ingen nemnde her bruken av hokjønn, men nokre nemnde bøyingsendingane i bunden form eintal av hokjønnsord, t.d. jent-*o* og bygd-*e*, som typiske for vossamål. Heller ikkje der er det nokon som nemner at dei yngre har til dels manglande hokjønn. Dette kan tyde på at tapet av hokjønnsmarkørar er eit nytt fenomen i dialekta, og ikkje har nådd bevisstheita til deltakarane i denne studien enno.

4.2 Tilhøyrse til staden Voss

For å undersøkje kor sterk relasjon deltakarane har til bygda Voss, vart dei spurde om dei a) ville bli buande på Voss, b) ville flytta som vaksen og c) om dei ville flytta så fort som råd. Tabell 6 viser svara deltakarane gav på spørsmål om dei vil bli buande eller flytta frå Voss.

Tabell 6: Ynskje om å bli buande eller flytta

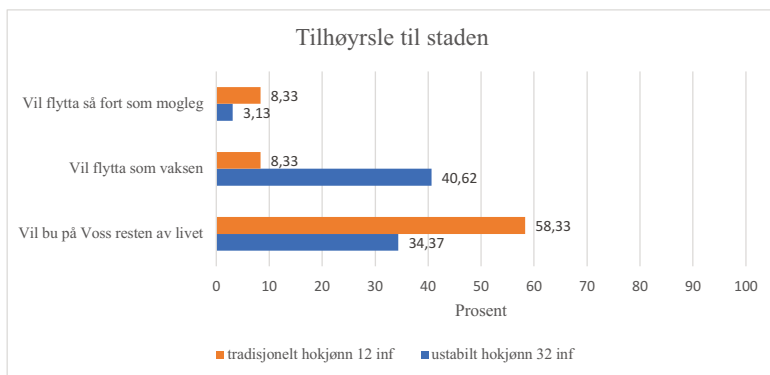
	Eg vil bu her resten av livet	Eg vil flytta når eg blir vaksen	Eg vil flytta så fort som mogleg	Veit ikkje
Born	33 % (7/21)	33 % (7/21)	0 % (0/21)	33 % (7/21)
Ungdommar	40 % (8/20)	45 % (9/20)	10 % (2/20)	5 % (1/20)
Vaksne	95 % (19/20)	0 % (0/20)	5 % (1*/20)	0 % (0/20)
Totalt	56 % (34/61)	26 % (16/61)	5 % (3/61)	13 % (8/61)

* «Eg kjem til å flytta, men har ikkje hastverk.» (CS_7).

Me ser av tabell 6 at hovudvekta av deltakarane vil bli buande på Voss resten av livet. Me ser også at 33 % av borna svarar «veit ikkje». Det er ikkje overraskande at born peikar seg ut som den aldersgruppa som er mest usikre på kor dei vil bu. Når det gjeld svaret «eg vil flytta når eg blir vaksen», er det mange som poengterer at dei vil flytta for å studera, og så flytta tilbake til Voss seinare. Den vaksne deltakaren som svarar at hen skal flytta, poengterer at det ikkje treng å skje «så fort som mogleg», men det var det alternativet som passa best, hen er jo alt vaksen. Dette viser også ei svakheit ved spørjeskjemaet i og med

at det manglar eit alternativ for dei som vil flytta, men ikkje så fort som mogleg, og det manglar eit tydeleg svaralternativ for dei som vil flytta vekk for å studera, men så tilbake. Det er berre to ungdommar som svarar at dei vil flytta så fort som mogleg. Dei samla svara tyder på at dei alle fleste har eit positivt syn på plassen dei bur på. Kva dette har å seia for bruken av den språklege praksisen deira, vert diskutert i del 5. Dersom reduksjon av hokjønn heng saman med manglande tilknytning til staden, vil me truleg sjå det i ei oversikt over svara fordelte etter om språkbrukaren har eit tradisjonelt eller ustabilt hokjønns-system.

I oversynet i Figur 3 betyr «tradisjonelt hokjønn» at språkbrukaren har 95–100 % bruk av den tradisjonelle hokjønnsartikkelen føre hokjønnsord, og «ustabilt» betyr at språkbrukaren delvis nyttar hankjønnsartikkel føre tradisjonelle hokjønnsord (mellom 6 og 94 % prosent bruk av hankjønnsartikkelen). Figur 3 viser svara frå både ungdommar og born, delt inn i to grupper etter bruken deira av hokjønnsartikkel (såkalla tradisjonelt og ustabilt hokjønn). Dei vaksne deltakarane er ikkje med i Figur 3 fordi dei alle har tradisjonelt hokjønn, og alle bortsett frå ein deltakar har bestemt seg for å bli buande på Voss. Det er born og unge som er dei mest interessante å undersøkje her. Me kan jo rekna med at dei vaksne sjølve har valt å bu på Voss.

Figur 3: Tilhørsle til staden, fordelt på born og ungdommar med høvesvis tradisjonelt eller ustabilt hokjønn

Figur 3 viser den prosentvise fordelinga av svar fordelt på dei to deltakar-gruppene med og utan tradisjonell bruk av hokjønnsartikkelen, altså born og ungdommar. Dei to aldersgruppene er slått saman her. Merk at i gruppa med tradisjonelt hokjønn er det 12 informantar, og i gruppa «ustabilt» hokjønn er

det 32 informantar. Dette betyr at ein deltakar utgjer 8,33 % i gruppa av deltakarar med «tradisjonelt hokjønn» og 3,13 % i gruppa av deltakarar med «ustabilt hokjønn». Det er altså to personar som vil flytta så fort som mogleg, ein i kvar av dei to kategoriane. Figur 3 viser prosentvis at born og unge med eit tradisjonelt system er meir positive til å bu på Voss resten av livet enn det born og unge med eit ustabilt hokjønn er, men når ein ser på talet på informantar er det høvesvis 7 personar med tradisjonelt hokjønn som vil bu på Voss resten av livet, og 11 personar frå gruppa «ustabilt» hokjønn. Ein skal altså ikkje leggja så stor vekt på dei ulike prosenttala, men tendensen viser at deltakarane med tradisjonelt hokjønn også er dei som har prosentvis sterkast tilhøyrslle til staden Voss utifrå spørsmåla om å bu på Voss.

Også ungdommane i gruppesamtalen diskuterer tilhøyrslle til staden. Ein av påstandane dei diskuterte, var «Voss er verdas beste plass å bu». Det svarte dei positivt på, som utdraget frå samtalen deira illustrerer.

1: «Voss er verdas beste plass å bu»

1: Ja

2: Ja, eg synest det er ein god plass å bu. Me bur i verdens beste land.

1: Sant! Eg koser meg her.

2: Eg syns det er sånn perfekt stad også, for du kjenner ikkje alle, men du kjenner dei fleste.

3: Ja, det er veldig passelig. Det skjer akkurat nok til at det ikkje blir for kjedelig på ein måte.

1: For min del er det kanskje meir nostalgi.

2: At du har vokse opp her?

1: Føler meg ikkje heilt so heima andre plassar, liksom.

3: Nei

2: Nei

(00:01:41–00:02:10).

Utdraget tyder på at desse tre ungdommane er godt nøgde med å bu på Voss. Dei argumenterer med at storleiken er passe, både når det gjeld kor mange ein kjenner og aktivitetstilbodet. Deltakar 1 nemner at det handlar om nostalgi, altså ei kjensle. Det å kjenna seg heime der du har vokse opp, viser at vedkommande også er i tråd med Eckert sine utsegner om at det er viktig å vera «locally oriented» og ikkje berre «locally located» (Eckert, 2003, s. 392). At nettopp ein ungdom legg vekt på det nostalgiske, meiner eg viser at vedkommande har ei sterk tilhøyrslle til staden.

Eit anna spørsmål som viser at ein er både orientert mot staden og at identiteten heng saman med dialekta, er spørsmålet om ein alltid snakkar dialekta, eller om ein t.d. unngår å bruka dialekt i visse situasjonar. 100 % av deltakarane svarar at dei alltid snakkar dialekta si (jamfør Tabell 3). Hovudtendensen i svara tyder på at tilhøyrsla til staden Voss er stor for deltakarane i studien.

4.3 Skriftspråk

Ein viktig faktor i undersøkinga av genus i norsk er om skriftspråket påverkar genusbortfall, og også talemålet generelt. Eit spørsmål som kan opplysa om denne samanhengen, er om språkbrukarane vel konservative eller radikale former på hovudmålet eller sidemålet. Hypotesen er at dersom ein vel konservative former i det nynorske skriftspråket, så vil ein også velja eit tradisjonelt talemål som inkluderer tre genus. I og med at deltakarane vert spurde om kva form dei ville ha valt, så kan resultata kanskje seia oss noko om dei medvitne haldningane til skriftspråket.

4.3.1 Sjølvrapportert bruk av skriftformer

I spørjeskjemaet fekk ungdommar og vaksne deltakarar sjå både ein nynorsktekst og ein bokmålstekst med alternative former for nokre av orda, t.d. *bestemoren/bestemora* i bokmålsteksten og *me/vi* i nynorskteksten (sjå Tabell 2 for ei oversikt over formene), og deltakarane skulle velja kva former dei ville ha skrive sjølve. Dei fekk opplyst at alle formene var godkjente former i skriftspråket. Alle deltakarane i denne studien har nynorsk som hovudmål og bokmål som sidemål. Tabell 7 viser ei oversikt over kva for former deltakarane rapporterte som føretrekte i høvesvis nynorsk og bokmål, delt inn etter den relative prosenten rapportert bruk av høvesvis konservative og radikale former. Den relative frekvensen er fyrst rekna ut på individnivå, deretter samla for gruppa.

	Nynorsk		Bokmål	
	Konservative former i %	Radikale former i %	Konservative former i %	Radikale former i %
Born	38 %	62 %	Ikkje spurt	
Ungdommar	46 %	54 %	51 %	49 %
Vaksne	65 %	35 %	94 %	6 %

Tabell 7: Rapportert bruk av skriftlege former i nynorsk og bokmål på gruppenivå

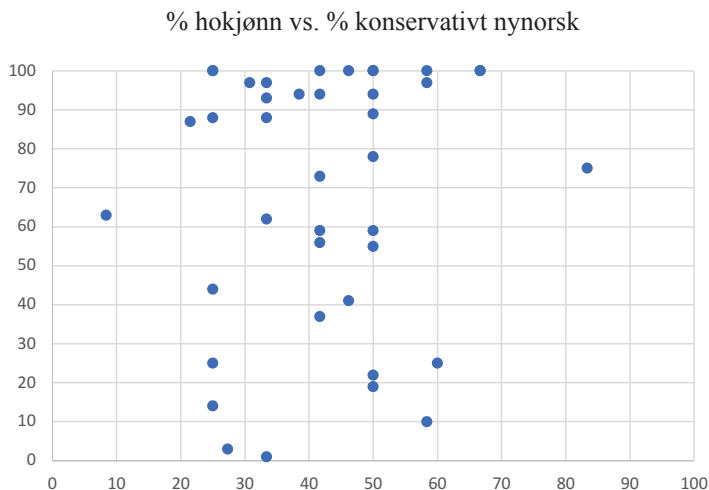
Tabell 7 demonstrerer at jo yngre ein er, jo meir radikale former vel ein. Dei vaksne vel meir konservative former enn born og ungdommar, både i bokmål og nynorsk.

Under utfyllinga av dei føretrekte nynorske formene i spørjeskjemaet var det fleire av dei vaksne som kommenterte at dei valde form etter språkbruks-situasjonen, og at det er dei konservative formene som har status i meir offisielle samanhengar i bygda. Tre vaksne deltakarar sa t.d. at dersom dei skulle skriva i lokalavisa, så ville dei valt meir konservative former enn viss dei skulle skriva ein e-post til vener. Ei anna av dei vaksne sa også at ho skriv t.d. *diverre* i ein e-post på arbeid (i kommunen), men elles vel *dessverre*.

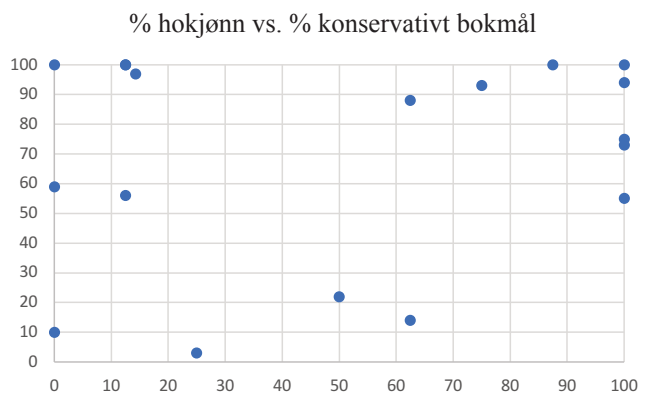
Eit sentralt spørsmål er om born og unge med det eg har kalla ustabil hokjønn (altså dei som vekslar mellom hankjønns- og hokjønnsartikkel føre tradisjonelle hokjønnsord), vel andre former enn informantar med tradisjonell bruk av hokjønn. I den fylgjande presentasjonen av resultat utelet eg dataa frå dei vaksne deltakarane i og med at dei alle har tradisjonell bruk av hokjønn, og eg er her mest interessert i å sjå på korrelasjonane til dei to gruppene der informantane har både stabilt og ustabil hokjønn. I og med at det er store individuelle skilnader på kor mykje bruk det er av hankjønns- og hokjønnsformer føre hokjønnsord, har eg her samanlikna prosentvis bruk av hokjønnsartikkelen *ai* (resultata frå produksjonseksperimentet) samanlikna med prosentvis rapportert bruk av høvesvis konservative og radikale former i nynorsk og bokmål ved å rekna ut Pearsons korrelasjon. For borna er korrelasjonen mellom hokjønnsartikkel og konservativ nynorsk -0,066, og for ungdommar 0,23. Det er altså liten korrelasjon mellom konservativ nynorsk og tradisjonell bruk av hokjønnsartikkel. Resultata frå samanlikninga er demonstrerte i Figur 4.

Datapunkta baserer seg på individa sin relative frekvens av konservative former (slik at ein språkbrukar med 30 % bruk av konservative former har 70 % bruk av radikale former osb., og her er det berre frekvensen av konservative former som er illustrert.) Kvart punkt viser ein informant sitt par av verdier. Figuren viser at det ikkje er noko tydeleg mønster mellom val av nynorske former og bruken av tradisjonelt hokjønn.

Ungdommane vart også bedne om å seia kva for former dei ville ha valt dersom dei skulle skriva bokmål. Her er korrelasjonen mellom hokjønnsartikkel og konservativ bokmål 0,19 (og -0,19 for hokjønnsartikkel og radikale bokmålsformer). Figur 5 viser at det heller ikkje er nokon klar samheng mellom bruken av hokjønnsartikkel og bruken av høvesvis konservative eller radikale former i bokmål.

Figur 4: Prosentvis bruk av hokjønnsartikkel samanlikna med sjølvrapportert bruk av konservative former i nynorsk, born og ungdommar

Figur 5: Prosentvis bruk av hokjønnsartikkel samanlikna med sjølvrapport bruk av konservative former i bokmål, ungdommar

X-aksen i figur 5 viser den prosentvise bruken av sjølvrapporterte konservative former i bokmål, medan y-aksen viser prosentvis bruk av hokjønnsartikkel frå produksjonseksperimentet.

Oppsummert viser resultata frå undersøkinga om sjølvrapporterte skriftspråkspreferansar at den viktigaste faktoren for val av konservative versus

radikale former er alder. Yngre deltakarar vel meir radikale former enn eldre deltakarar, og det ser ikkje ut til at verken radikale eller konservative skriftspråkspreferansar fell saman med bruken av hokjønn. Resultata vert diskutert i 5.3.

4.3.2 Input frå lesing

I spørjeskjemaet var deltakarane spurde om lesevanar. Dersom input frå skriftspråket spelar ei rolle, vil ein kanskje sjå dette i kva dei les. Svara deltakarane gav på om dei les både bokmål og nynorsk jamleg, er presenterte i Tabell 8.

Tabell 8: Les du både bokmål og nynorsk jamleg?

	Ja	Nei, berre nynorsk	Nei, berre bokmål	Les lite
Born	85 % (17/20)	15 % (3/20)	0 % (0/20)	0 % (0/20)
Ungdommar	90 % (18/20)	0 % (0/20)	0 % (0/20)	10 % (2/20)
Vaksne	100 % (20/20)	0 % (0/20)	0 % (0/20)	0 % (0/20)
Totalt	92 % (55/60)	5 % (3/60)	0 % (0/60)	3,33 % (2/60)

Tabellen viser ikkje overraskande at dei aller fleste opplever at dei er eksponerte for både bokmål og nynorsk jamleg. Tre born fortel at dei berre les nynorsk. Men det som er klart, er at dei alle opplever å bli eksponert for nynorsk jamleg, og det skil desse deltakarane frå mange andre i Noreg, der eksponeringa for nynorsk jamt over er låg.

5 Diskusjon

Kan me sjå korrelasjonar mellom tap av hokjønnsformer og sjølvrapportert bruk av konservative og radikale former i bokmål og nynorsk?

5.1 Dialektbruk og status

I del 4 såg me at alle deltakarane i studien svarar at dei alltid snakkar vossamål. Svara frå spørjeundersøkinga og samtalanе tyder på at det å snakka dialekt er det som er vanleg og normalt, eller umarkert, hjå desse språkbrukarane. I dette datasettet svarar om lag halvparten av deltakarane at på Voss er det dialektbruk, og gjerne bruk av eldre ord og former, som gjev status. 49 % av dei som svarte på spørsmålet om det gjev høg status å snakka vossamål, svarte «ja», 17 % svarte «nei» og 34 % svarte «veit ikkje». Det er altså ein stor del som ikkje veit, og ein skal vera litt forsiktig med å konkludera med at dei fleste opplever at det gjev status, sjølv om det er mange fleire som svarar ja enn det er som

svarar nei. Samanlikna med erfaringa deltakarane har med å bli misforstått (75 % av ungdommane har opplevd dette, og 80 % av dei vaksne), så er det likevel slik at dei fyrst og fremst snakkar dialekt. Søfteland og Stjernholm sin artikkel om talemålet i Østfold viser at studentar og informantar skil mellom talespråket dei brukar heime og ute. «Der flatbygdene nord for Oslo har sin Prøysen, er det vanskeligere å finne østfoldinger som bruker det lokale talemålet utafor den lokale konteksten, og særlig ikke i sammenhenger som anses som mer offisielle eller høykulturelle» (Stjernholm & Søfteland, 2019, s. 102). Ingen av deltakarane i studien min nemner bruk av eit anna talemål i offisielle eller høgkulturelle samanhengar når dei eventuelt utdjupar svaret (men nokre fortel at dei brukar meir arkaisk skriftspråk i visse situasjonar, meir om dette i 5.3). Dataa tyder på at autentisitet og tilhøyrsløse er viktig for desse deltakarane. Grunnen som dei fleste deltakarane frå Voss gjev når dei eventuelt endrar litt på talemålet sitt, er at den dei kommuniserer med, ikkje forstår, ofte fordi hen «ikkje er så god i norsk». Nokre få seier at dei endrar litt «når folk frå Oslo ikkje forstår». På oppfølgingsspørsmål om kva dei konkret gjer når dei endrar språket sitt, seier språkbrukarane at dei slår om til litt «bokmål» viss dei opplever at den andre ikkje forstår, og at det handlar om å bruka andre ord. Ingen nemner at dei nyttar hankjønnsformer der det tradisjonelt var hokjønnsformer.

Nokre deltakarar gjev i samtale uttrykk for at det å halda på dialekta kan vera krevjande, og at det er ei bevisst handling å snakka vossamål. Ein hovudtendens som kom fram, er at deltakarane rangerer dialekta si høgt, og at dialekta til eldre vossingar (over 60 år) er litt finare enn dei yngre si dialekt. (jf. Figur 2). Deltakarar som kommenterer skilnaden mellom yngre og eldre, snakkar om tap av dialekttrekk som noko negativt. Ein ungdom formulerer seg slik: «Dei fleste ungdommar snakkar ikkje «skikkeleg» vossamål, meir bergensk» (BS_8).¹⁵ Eit av borna i undersøkinga seier noko liknande når hen blir spurt om det er skilnader på språket til eldre og yngre vossingar: «Gamle snakkar meir “ordentleg” vossamål» (AS_8). Dette funnet er i tråd med eit vanleg syn hjå «folk flest» at dei autoritative formene er dei tradisjonelle formene i dialekta (Mæhlum & Røneld, 2023, s. 15). Akselberg (2002) undersøker også ungdommar frå Voss sine språkhaldningar. Studiane spør på ulik måte, men konklusjonane er samanliknbare. Både dei som var ungdommar på Voss i 2000, og dei som var det i 2022, er positive til eige talemål. Tendensen med at vossingar rangerer talemålet sitt høgt, er stabilt. Forskingsspørsmål 1 var, *Er tap av ho-*

15. Viser til informantkode: A= born, B= ungdom, C= vaksen, P= frå periferien, S=frå sentrumsområdet, 8 viser til informanten

kjønn drive av eit ynskje om prestisje? Svaret på det spørsmålet må bli «nei» i denne undersøkinga. Det ser ut som at det ikkje er noko ynskje om å snakka eit anna talemål som er motivasjonen for bortfall av hokjønn hjå deltakarane i denne studien.

5.2 Tilhøyrslle til staden Voss

Når det gjeld spørsmåla om tilhøyrslle til staden, er det større samsvar mellom alle aldersgruppene, og dei ser ut til å vera samde i at vossamålet er vakkert, og at staden Voss er ein fin stad å bu på. I og med at spørjeskjemaet hovudsakleg vart fylt ut av meg og deltakaren i ein samtale, fekk eg fleire utfyllande kommentarar frå deltakarane. Det er fleire ungdommar som svarar at dei vil flytta, men legg til at det er fordi dei skal studera, og at dei ser for seg at dei skal flytta tilbake til bygda når dei vert vaksne. I ettertid ser eg at det skulle ha vore eit spørsmål om ein ser for seg å bu på Voss som vaksen for å få meir presise resultat. Men biletet svara gir, er at dei unge er positive til å bu på Voss, og dei med eit tradisjonelt hokjønnssystem er også prosentvis meir positive enn born og unge med eit «ustabilt» hokjønn. Ungdommane ser uansett ut til generelt å vera tilfredse med å bu på Voss, og det meiner også dei tre ungdommane i lydopptaket som eg viser til. Dei trekkjer fram at staden er akkurat passe stor, og eg tenkjer at utsegna med nostalgi er svært interessant. Eckert (2003) peikar på at for å bli oppfatta som autentisk i språksamfunnet, er det ikkje nok å berre koma frå ein stad, men du må også vera orientert mot den staden, altså visa og kjenna tilhøyrslle. Det er ikkje nok å berre bu ein plass for å vera «autentisk» meiner Eckert: «Locally located and oriented, the Authentic Speaker produces linguistic output that emerges naturally in and from that location» (Eckert, 2003, s. 392). Eg forstår Eckert som at det å vera orientert mot staden handlar om å kjenna tilhøyrslle til staden, menneska og kulturen der. Det er ikkje nok å berre koma frå ein stad, men ein må også kjenna tilhøyrslle til staden. Den eine ungdommen si utsegn om at det handlar om nostalgi kan nettopp vera eit uttrykk for å kjenna tilhøyrslle til staden. I opptaket av tre ungdommar som snakkar saman, diskuterer dei også spørsmålet om status (sjå pkt. 4.1). Dei trur ikkje at vossamål har høg status elles i landet, og meiner at det å snakka vossamål, er som den eine ungdommen seier, «normalt» på Voss. Den eine ungdommen svarar på spørsmålet om statusen til det lokale talemålet at «Du blir nok sett ned på om du snakkar oslomål eller bergensk, for då trur folk at du er derifrå». Språket er med andre ord med på å definera kor du kjem frå, og det å snakka vossamål på Voss er både sjølvsagt og forventa, eller «normalt» som deltakaren seier. Sitatet underbyggjer også påstanden om at verken oslomål eller bergensk,

eller det å koma frå Oslo eller Bergen, gjev prestisje hjå desse ungdommane på Voss. Den lokale tilhøyrsla ser med andre ord ut til å vera sterk, og opposisjonen til byspråka ser ut til å vera ein identitetsfaktor hjå desse tre ungdommane.

Denne studien av tilhøyrsla og bruk av talespråk på Voss viser andre resultat enn kva Stjernholm og Søfteland fann i Østfold (Stjernholm & Søfteland, 2019). Tilhøvet mellom Bergen og Voss har fleire historiske fellestrekk med t.d. Oslo og Østfold, men medan talespråket i Østfold viser teikn til nivellering, og studien til Stjernholm og Søfteland viser at informantar brukar dialekta som eit «heimespråk», viser data frå spørjeundersøkinga på Voss at informantane rapporterer at dei har konsekvent bruk av den lokale dialekta og ikkje noko skilnad på språket ein nyttar heime og ute.

Resultata mine tyder på at svaret må bli «nei» med eit lite atterhald på forskingsspørsmål to: *Motverkar eit positivt syn på eiga dialekt og heimstad tap av hokjønn?* Dei aller fleste er positive både til dialekt og heimstad, men me ser altså at dei med eit såkalla tradisjonelt hokjønn er litt meir positive til å bli buande på Voss, enn dei deltakarane med eit hokjønn i endring, så det kan vera at eit positivt syn bremsar endringa, men me kan ikkje seia at ho blokkerer for endring.

5.3 Påverknad frå skriftspråket

Det er ein klar tendens i materialet, og det er at jo yngre alder, desto meir rapportert bruk av radikale former i skrift. Dette gjeld for både nynorsk og bokmål, og den same tendensen finn me uavhengig av bruken deira av hokjønnskongruens. Skilnaden er størst mellom borna og dei vaksne, medan ungdommane er på midten. Ungdommane fordeler seg også ganske jamt mellom radikale og konservative former i både bokmål (51 % konservative og 49 % radikale former) og nynorsk (46 % konservative og 54 % radikale former), medan både born og vaksne har tydelegare felles preferansar på gruppenivå (jf. Tabell 7).

I den vaksne gruppa er det 94 % som rapporterer bruk av konservative former i bokmål. Det var berre ein av dei vaksne som i samtalen sa at hen skreiv bokmål innimellom (og då i jobbsamanheng), slik at den sjølvrapporterte bruken viser former dei ville ha brukt då dei skreiv på skulen. Nokre av dei vaksne deltakarane seier i samtale at dei vel konservative bokmålsformer for å skilja dei to skriftspråka frå kvarandre, fordi det lærte dei på skulen. Ein kan også spekulera på om valet av konservative former skuldast enten at dei har ei sterk språkkjensle for stilnivå, eller at dei oppfattar dei konservative variantane som «mest» bokmål.

Tidlegare studiar har vist at elevar med nynorsk som hovudmål har mange normavvik i nynorsk, og desse kan skuldast påverknad frå både talemål og bokmål (sjå t.d. Bjørhusdal & Juul, 2017; Eiksund, 2020). I denne studien frå Voss er det ikkje snakk om formavvik, fordi alle formene dei kunne velja mellom, er godkjente. Tendensen eg har funne i tidlegare forskning når det gjeld bruk av konservative, moderate eller radikale former i nynorsktekstar generelt, er at moderate former dominerer i normgjevande tekstar (sjå Helset, 2018, for ein grundig gjennomgang). Då er det som forventa at dei yngre er meir radikale enn dei eldre. Når det gjeld nynorsk, er det som tidlegare nemnd i 3.2 slik at dei konservative formene språkbrukarane kunne velja, ofte har stort samanfall med dialekta, t.d. pronomenet «me» i staden for «vi», og infinitiv på *-a* heller enn *-e*.

For å undersøkje om valet av skriftspråksformer heng saman med bruken av tradisjonelt hokjøn, må me sjå på resultatane frå ungdommane som er den aldersgruppa som både har tradisjonelt og ustabilt hokjøn, og som har oppgjeve preferansar for former på både nynorsk og bokmål. Resultatane frå denne testen av sjølvrapporterte former viser ikkje tendens til korrelasjon mellom tap av hokjøn og radikale eller konservative former.

Nokre av dei vaksne deltakarane fortalde meg at dei byter former etter medium og mottakar, og at dei brukar eldre nynorskformer i meir formell språkbruk som t.d. på arbeid. To personar nemner at når dei skriv kronikkar eller lesarinnlegg i lokalavisa, prøver dei å bruka fleire konservative nynorskformer enn dei brukar elles. Utifrå desse døma kan me anta at desse språkbrukarane ser på konservativ nynorsk som skriftspråkvarianter som dei set høgt, eller opplever at mottakaren set høgt. Oppfatninga av at konservative former er bra i lokalavisa, meiner eg tyder på at det kollektive normidealet truleg er knytt til konservativ nynorsk. I ein meir offisiell språkbrukssituasjon som det å skriva i lokalavisa må reknast som, er det endå viktigare å bruka tradisjonelle former enn i meir uformelle situasjonar som til dømes å skriva e-post til vener (jf. 4.3). Tilhøyrle til staden står truleg i samband med tradisjonell språkbruk for nokre av dei vaksne i studien. Når det gjeld ungdommar, ser det også ut til at eit felles normideal er viktig, men at dei heller enn konservativ nynorsk, vel talemålsnære former. Bryn (2023) gjer ei kvalitativ undersøking av normavvik i tekstar skrivne av fem ungdommar på Voss i ulike skrivesituasjonar. Bryn (2023, s. 81) skriv:

Her finn me talemålsavvik som er nokså like. Gjennom dette får me inntrykk av at det munnlege og meir uformelle talemålet er fokusert. Det at dei unge

skriv likt i denne skrivesituasjonen, kan vidare tyda på eit ynskje om å einast om felles normer innanfor digitale plattformer – ein felles identitet.

Kva som gjev felles identitet er altså ulikt, men det er interessant at det er talemålet som viser felles identitet (og ikkje til dømes bruk av engelsk) hjå ungdommane. Dette er nok eit døme på at språk og identitet må seiast å vera sterkt samanvevd i dette språksamfunnet.

Det er interessant at born og ungdommar viser såpass like tendensar når det gjeld bruken av hokjønnskongruens (jf. resultata frå den eksperimentelle studien, vist til i del 2). Det som skil desse to gruppene, i tillegg til alderen deira, er om dei har hatt sidemål eller ikkje på skulen. Ein freistande konklusjon er at det å ha sidemålsundervisning ikkje er ein viktig faktor når det gjeld påverknad på genusproduksjon og talemål generelt. For dei som har bokmål som sidemål, er det ikkje undervisninga på skulen som er viktig for å bli eksponerte for skriftspråket bokmål. Resultata viser ikkje nokon klar samheng mellom bruk av konservative eller radikale skriftformer og tap av hokjønn. Dette gjer at ein kan spekulera på om bruken av skriftformer ikkje påverkar talemålet. Datagrunnlaget er for lite til å trekkja bastante konklusjonar, men utifrå desse resultata kan det sjå ut som at rapportert bruk av skriftformer ikkje påverkar bruken av hokjønn i talemålet til desse deltakarane frå Voss.

Skriftspråkspåverknad kan også koma frå lesing. I dette datamaterialet fortel alle at dei les nynorsk, og 58/60 at dei les nynorsk jamleg. Majoriteten av deltakarane i denne studien (55/60) svarer at dei les både bokmål og nynorsk jamleg. 3/60 svarar at dei berre les nynorsk, alle tre er born, og 2/60 (begge ungdommar) svarer at dei les lite. Utifrå resultata i denne studien når det gjeld lesing, ser det ut til at jamleg lesing av nynorsk ikkje blokkerer for tap av hokjønn. Men me skal ha med i bakhovudet at dei fleste i dag uansett les mykje bokmål på ulike plattformer. Dersom bortfall av hokjønn skuldast påverknad frå bokmål, kan me spekulera i om input, altså lesing og lytting, er ein viktig påverknad.

Basert på den rapporterte skriftspråkpreferansen kan me ikkje konkludera med at det er deira eiga skrivning som påverkar. Svaret på forskningsspørsmålet *Kan me sjå korrelasjonar mellom tap av hokjønnsformer og sjølvrapportert bruk av konservative og radikale former i bokmål og nynorsk?* må også bli «nei» for denne studien. Ein kan stilla spørsmål ved om denne testen er den beste måten å svara på spørsmålet om påverknad på. Testen baserer seg på eit utval av ord og former, og gjev slik sett ikkje eit fullverdig bilete av preferansane. Som eg skreiv i 3.2, er det også slik at nokre av formene som vert

rekna som konservative nynorskformer generelt, som t.d. a-infinitiv, er talemålsnære former hjå språkbrukarar på Voss. I tillegg veit me ikkje sikkert kva former desse deltakarane ville ha skrive i faktisk produksjon. Tendensen til at eldre språkbrukarar rapporterer å bruka eldre former enn dei yngre gjer, er ikkje overraskande. Dersom skriftspråket påverkar talespråket, så er det kanskje fyrst og fremst gjennom input, altså lesing, men også i faktisk skriftproduksjon. I framtidige studiar hadde det vore interessant å også studera genusbruken i skriftspråket til born og unge på Voss.

6 Konklusjon

I denne artikkelen har eg vist at deltakarane i studien min av identitet og tilhøyrsløse er positive til både bygda Voss og talemålet sitt. Vossamålet har høg status hjå deltakarane i alle aldersgruppene, og både hjå deltakarar med tradisjonelt og ustabil hokjønnsbruk. Talmaterialet er lite, men tendensen er at språk og språkendring heng saman med opplevd autentisitet og tilhøyrsløse til staden. Jo meir positiv til staden og dialekta, jo meir tradisjonelt snakkar du, inkludert bruk av hokjønnsbruk. Det ser ut som at opplevd autentisitet og tilhøyrsløse til staden verkar konserverande på språkbruken generelt. Dei vaksne, som i denne studien har heilt klart mest bruk av tradisjonelle former, er også mest positive til dialekta. Trass i det positive synet på vossamål og staden Voss, ser me altså bortfall av hokjønnsformer hjå born og unge på Voss, akkurat som i andre delar av landet. Alder ser ut til å vera ein viktigare faktor enn lokal tilhøyrsløse. Artikkelen tek utgangspunkt i medvitne haldningar og sjølvrapportert bruk. Tendensen samla sett er at bortfall av hokjønnsformer ikkje ser ut til å vera motivert av tap av lokal tilhøyrsløse og medvite ynskje om å endra språket.

Bibliografi

- Akselberg, G. (1995). *Fenomenologisk dekonstruksjon av det labov-milroyske paradigmet i sosiolingvistikken. Ein analyse av sosiolingvistiske tilhøve i Voss kommune*. Nordisk institutt, Universitetet i Bergen.
- Akselberg, G. (2002). Evaluering av eigen dialekt og aktuelle sosialiseringssfaktorar. *Målbryting, språkleg identitet og haldning*, 6, s. 93–120.
- Akselberg, G. (2003). Utviklinga av vossamålet ved tusenårsskiftet - ei gransking av språkbruk hjå ungdomar på Voss 2001–2002 sett i eit talespråkleg regionaliseringsperspektiv. I G. Akselberg, A. Bødal, & H. Sandøy, *Nordisk dialektologi* (s. 197–226). Novus forlag.

- Bjørhusdal, E., & Juul, G. K. (2017). Bokmålsavvik frå nynorsknorma i sjetteklassetekstar. *Maal og Minne*, 109(1), s. 93–121.
- Bryn, Sigrid (2023). Normeringsavvik i ulike skrivesituasjonar: Ei gransking av normeringsavvik hjå eit utval ungdomar i eit fokusert språksamfunn. Masteroppgåve ved Høgskulen på Vestlandet. URL: <https://hvlopen.brage.unit.no/hvlopen-xmlui/handle/11250/3100556>
- Busterud, G., Lohndal, T., Rodina, Y., & Westergaard, M. (2019). The loss of feminine gender in Norwegian: A dialect comparison. *Journal of Comparative Germanic Linguistics*, s. 141–167.
- Busterud, G., Lohndal, T., Rodina, Y., & Westergaard, M. (2020). Hvor mange genus er det i Trondheims-dialekten? *Maal og Minne*, 112(2), s. 1–36.
- Busterud, G., Lohndal, T., Opsahl, T., Rodina, Y., & Westergaard, M. (2025). Language change and the loss of feminine gender: Grammatical gender and declension class in the Oslo dialect. *Nordic Journal of Linguistics*, s. 1–26. <https://doi.org/10.1017/S0332586525000071>
- Corbett, G. G. (1991). *Gender*. Cambridge University Press.
- Cornips, L., & de Rooij, V. (2018). *The Sociolinguistics of Place and Belonging, perspectives from the margins*. John Benjamins Publishing Company.
- Eckert, P. (2003). Sociolinguistic and authenticity: Elephants in the room. *Journal of Sociolinguistics* 7, s. 392–397. <https://doi.org/10.1111/1467-9481.00231>
- Eckert, P. (2018). *Meaning and Linguistic Variation*. Cambridge University Press.
- Eiksund, H. (2020). Å kunne skilje nynorsk frå bokmål og dialekt. *Maal og Minne*, 112(1), s. 27–64.
- Fildepot for LIA. (u.d.). Henta frå Fildepot for LIA: <https://lia.tekstlab.sigma2.no/>
- Haug, K. (2025). Genus og bøyning i vossamålet. *Maal og Minne*, 117(1), s. 1–32.
- Heggstad, L. (1932). *Vosseamålet*. Molde prenteverk.
- Helset, S. J. (2016). Tilhøvet mellom konservative, moderate og radikale former i nynorsk – ein studie av nynorskskrivaren sine språklege intuisjonar og val. *Maal og Minne*, 108(1), s. 141–172
- Hernes, R. (2006). *Talemål i endring? Ein longitudinell studie av talemålsutvikling og språkleg røyndomsoppfatning hjå ungdomar i Os*. Nordisk institutt, Universitetet i Bergen. Henta frå <https://bora.uib.no/bora-xmlui/bitstream/handle/1956/1927/Main%20Thesis.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

- Hockett, C. F. (1958). *A course in modern linguistics*. The Macmillan company.
- Hårstad, S. (2021). Digital skriving under den sosiolingvistiske lupen: Har det skjedd en språklig revolusjon? I L. Jølle, A. Larsen, H. Otnes, & L. Aa, *Morsmålsfaget som fag og forskningsfelt i Norden*, s. 21–45. Universitetsforlaget. <https://doi.org/10.18261/9788215050997-2021-03>
- Hårstad, S., & Mæhlum, B. (2018). Nasjonale og regionale identiteter. I T. B. (red.), *Norsk språkhistorie 3, Ideologi* (s. 245–326). Novus forlag.
- Labov, W. (1972). *Sociolinguistic patterns*. University of Pennsylvania Press.
- Lundquist, B., & Vangsnes, Ø. (2018). Language separation in bidialectal speakers: Evidence from eye tracking. *Frontiers in Psychology*. Henta frå <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpsyg.2018.01394>
- Lundquist, B., Klassen, R., & Westergaard, M. (2022). Dynamikken i en språkendringsprosess: Bortfall av hunkjønnsformer i norsk. *Norsk Lingvistisk Tidsskrift*, Årgang 40, 2022, s. 27–56.
- Lødrup, H. (2011). Hvor mange genus er det i Oslo-dialekten? *Maal og Minne*, 103(2), s. 120–136.
- Milroy, J., & Milroy, L. (1985). Linguistic change, social network and speaker innovation. *Journal of Linguistics* 21, s. 339–384.
- Monka, M. (2019). kap. 3, Southern Jutland Language Ideology as a Means to Slow down Standardization. I M. Maegaard, M. Monka, K. K. Mortensen, & A. C. Stæhr, *Standardization as Sociolinguistic Change: A transversal Study of Three Traditional Dialect Areas* (s. 47–78). Routledge.
- Mæhlum, B. (2020). *Konfrontasjoner: Når språk møtes*. Novus forlag.
- Mæhlum, B., & Røyneland, U. (2023). *Det norske dialektlandskapet Innføring i studiet av dialekter* (2. utgave). CappelenDamm.
- Røsstad, R. (2008). *Den språklege røynda: ein studie i folkelingvistikk og dialektendring frå austre Vest-Agder*. Novus forlag.
- Røyneland, U. (2005). *Dialektnivellering, ungdom og identitet. Ein komparativ studie av språkleg variasjon og endring i to tilgrensande dialektområde, Røros og Tynset*. Unipub.
- Sandøy, H. (2013). Driving forces in language change – in the Norwegian perspective. I T. Kristiansen, & S. Grondelaers, *Language (De)standardisation in Late Modern Europe: Experimental Studies* (s. 125–151). Novus forlag.
- Skjekkeland, M. (2009). *Språk og samfunn i endring: ein studie av tilhøvet mellom lokal identitet og talemålsutvikling*. Novus forlag.
- Solbakken, H., Eik, R., van Baal, Y., & Lohndal, T. (2024). The decline of feminine possessives in Norwegian: An empirical and theoretical invest-

- igation of gender and declension class. *Glossa: a journal of general linguistics* 9(1). <https://doi.org/10.16995/glossa.15391>
- Solheim, R. (2006). *Språket i smeltegryta. Sosiolingvistiske utviklingslinjer i industrisamfunnet Høyanger*. Noregs teknisk-naturvitskaplege universitet, Det historisk-filosofiske fakultetet. Institutt for nordistikk og litteraturvitenskap.
- Sollid, H. (2008). Autentisitet på nordnorsk. *Målbryting* 9, s. 69–91. <https://doi.org/10.7557/17.4798>
- Stjernholm, K. (2014). *Urbane offentlige landskap i bygd og by. Lingvistiske landskap i Oslo og på Voss*. Språkrådet. Henta frå https://sprakradet.no/wp-content/uploads/rapport-stjernholm-lingvistiske-landskap_2014.pdf
- Stjernholm, K., & Søfteland, Å. (2019). Talemål i Sør-Østfold: Ideologi, struktur og praksis. *Målbryting* 10, s. 101–131. <https://doi.org/10.7557/17.4947>
- Sundgren, E. (2007). *Sociolingvistik*. Liber.
- Trudgill, P. (1983). *On dialect: social and geographical perspectives*. Basil Blackwell.
- Trudgill, P. (2000). *Sociolinguistics: An Introduction to Language and Society*. Penguin.
- van Baal, Y., Eik, R., Solbakken, H., & Lohndal, T. (2024). The decline of feminine gender: A cross-dialectal study of seven Norwegian dialects. *Journal of Comparative Germanic Linguistics*, 27(9). <https://doi.org/10.1007/s10828-024-09155-9>
- Vidsteen, C. (1884). *Oplysninger om Vossemaalet*. Griegs bogtrykkeri.
- Villanger, S. (2010). “Da hadde vært litt kult visst vi hadde snakka strilsk om hondra år”. Institutt for lingvistiske, litterære og estetiske studium, Universitetet i Bergen. Henta frå <https://folk.uib.no/hnohs/DEP/Silje%20Villanger.pdf>
- Weinreich, U., Labov, W., & Herzog, M. (1968). Empirical Foundations for a Theory of Language Change. I L. W. Y., *Directions for historical Linguistics a symposium* (s. 98–195). University of Texas Press.
- Westergaard, M., & Rodina, Y. (2016). Hvor mange genus er det i Tromsø-dialekten? *Maal og Minne*, 108(2), s. 159–189.

Summary

This article explores the decline of the feminine gender in the Voss dialect, investigating whether social factors such as belonging and identity influence this

linguistic shift. An experiment from 2022 revealed a reduction in the use of feminine gender among children and adolescents, while adults used the traditional three-gender system. The linguistic findings are compared with results from a questionnaire on language use and identity, as well as excerpts from a semi-structured conversation among three adolescents from the same experimental study. The study focuses on participants' explicit and conscious attitudes toward language and identity. Despite the positive attitudes of younger participants towards their dialect and community, the use of feminine gender forms has declined. Prestige does not appear to be a significant factor driving this change. The decline is likely part of a national trend affecting various Norwegian dialects.

Keywords: Grammatical gender, Norwegian dialects, language change, attitude and belonging, Voss

Kristin Nordbø Haug
Stipendiat
Institutt for lingvistiske og nordiske studier
Universitetet i Oslo

Kvantitetsmotsetnad i endestaving i nordisk

Eldar Heide¹ og Joakim Vea

¹Høgskulen på Vestlandet

I denne artikkelen samlar vi dokumentasjon av kvantitetsmotsetnad i vokalar i utlyd, i det som vanlegvis blir kalla trykklett staving, som i /²tanga/ : /²tanga:/ (<*tangar*, *tanganum*). Dette finst i Setesdal i dag, og for få generasjonar sidan fanst det òg i delar av Vest-Telemark og i eit stort område i Midt-Sverige. Dette styrker, argumenterer vi for, Larsens teori om at hokjønnssendingar med diftong og runda vokal i bunden form ([au], [ei], [eⁱ], [ou], [u], [o], av *-an*, *-on* /*-un*-, *-in*), kjem av lang vokal, forlengd i samband med nasaleringa og bortfallet av *-n* i slike bøyingsformer. I samband med dette drøftar vi òg rekkefølga på nasalering, *n*-bortfall og den trulege forlenginga i mellommorsk tid. Ulikt tidlegare forskarar føreslår vi ikkje vokalforlenging i staden for nasalering, men begge delar. Nasalering gjer vokalar lengre, så nasaleringa som kom før og under *n*-bortfallet, ville gjort vokalane lengre. Samtidig kan *n*-bortfallet ha strekt seg over lang tid.

Nøkkelord: vokal, trykk, hokjønn, forlenging, nasalering, dialekt, språkhistorie

1 Innleiing

«[I] utlyd har det [i norsk] aldri vore nokon kontrast mellom kort og lang vokal etter urnordisk tid», seier Torp i den nye, store språkhistoria (Kristoffersen & Torp 2016, 186-87). Slikt er det få som skriv om, så det er vanskeleg å seia kva som er det rådande synet. Riad kan tolkast i same retning som Torp (Riad 1992, særleg 340, 346). Vi finn ingen ting om spørsmålet i Kristoffersen 2000 eller Kristján Árnason 2011. Vi finn heller ikkje litteratur som seier noko anna enn Torp når vi søker i det digitaliserte Nasjonalbiblioteket (<https://www.nb.no/search>). Dermed kan vi vel i alle fall seia at synet Torp formulerer, ikkje er omstridd når det gjeld det generelle.

Det blir likevel motsagt av empiri i visse målføre. Frøyset nemner i forbifarten at delar av Setesdal har «fonematisk skifte mellom lange og stutte vokalar i utlyd» (Frøyset 1971, 83), slik at t.d. /²sti:ga/ er noko anna enn /²sti:ga:/. Det siste er dativ eintal, det fyrste ubunde fleirtal av hankjønnsordet *stige*. Tradisjonelt mål i alle fall i Valle i Setesdal har dette systemet den dag i dag. Det er dokumentert at eit større område i Setesdal og Vest-Telemark hadde eit slikt system langt utpå 1900-talet, til liks med eit stort område i Midt-Sverige. Går vi attende til mellomnorsk tid, er det grunn til å tru at store delar av det atlantiske Noreg hadde det (Larsen 1915, 164).

Dette trur vi er lite kjent. Her vil vi derfor samle dokumentasjon av at Valle-systemet finst og nyleg har funnest i eit større område der i regionen og i Midt-Sverige. Slik dokumentasjon er ikkje samla tidlegare. Vidare skal vi argumentere for at denne empirien styrker Larsens teori om at hokjønnsendingar med diftong eller runda vokal i bunden form (*routei*,¹ *kònao*, *kònå*, *kòno*), kjem av at endevokalen vart forlengd i samband med bortfallet av *-n* (i gammalnorsk *róten*² og *konan*).

2 «Trykklett» kvantitetsmotsetnad i Setesdal og Vest-Telemark i vår tid

Vi set «trykklett» i hermeteikn eller skriv slikt som «...det vi normalt kallar trykklett...» fordi det er eit ope spørsmål om ein «trykklett» vokal som er lang, kan reknast som trykklett i norsk.

I det ein kallar trykklett stilling, har tradisjonell dialekt i Valle og Hylestad i Setesdal i dag, i arveord, fonemisk lang utlydsvokal m.a. i:

- bunden form eintal av svake hokjønnsord, t.d. *vise*, *jente*, *fure* (treslaget) og *kiste*,³ t.d. i (*den*) /²çista:/, og
- i dativ eintal (bunden form) av svake hankjønnsord, t.d. (frå den) /²tanga:/⁴ (*tange*: ‘smal odde’, ‘spissen av bladet som går inn i skaftet på ein kniv’).

1. Vi brukar lydskrift berre der det minskar faren for mistyding.

2. Norsk form, med vokalharmoni (Hagland 2013: 619-20), islandsk *rótin*. Vi gjennomfører vokalharmoni i gammalnorske ordformer.

3. <https://vallemal.no/ord/1810/>, <https://vallemal.no/ord/718/>.

4. <https://vallemal.no/ord/6034/>.

På nettstaden vallemal.no⁵ er dette konsekvent markert, med hatt over dei vokalane som er lange. Ein del av døma på bruk av orda er lesne inn i lydfler. I mange tilfelle høyrer ein ikkje klårt at vokalen er lang, fordi ordet står inneklemt i setninga (jf. Heide 2012, 111-12). Likevel har morsmålstalarane som lagar basen, i skrift markert vokalen som lang, og ofte høyrer ein det tydeleg, t.d. i dativ eintal av *tange*.⁶

Dette målet har mange minimale par der det berre er lengda på utlyds-vokalane som skil tydinga.⁷ I dei svake hankjønnsorda finn vi slike minimale par innanfor bøyninga av kvart ord. Ubunde nominativ fleirtal /²tanga/ (<*tangar*) dannar såleis minimalt par med dativ eintal (bunden form) /²tanga:/ (<*tanganum*), til liks med t.d. /²sti:ga/ og /²sti:ga:/.⁸

I andre tilfelle må ein stille ulike ord mot kvarandre for å finne minimale par. Til dømes dannar fortidsforma /²so:ga/ (infinitiv *søge*, «fylgje ein kraftig vassstraum»⁹), minimalt par med (den) /²so:ga:/ (‘forteljinga’).¹⁰ Kanskje gjeld alt som er sagt her tradisjonelt mål i Bykle kommune òg. Men der har vi, bortsett frå i bøyninga av svake hokjønnsord (sjå nedanfor), berre Målføresynopsen å stø oss til (ikkje ei nettside under oppbygging med ferske data, slik vallemål.no er). Og som vi straks skal sjå, kan det som står i Målføresynopsen no vera forelda.

Tilgrensande bygder i Telemark i tillegg til dei nemnde Setesdals-bygdene hadde tidlegare minimale par innanfor bøyninga av ei gruppe svake hokjønnsord, t.d. (ei) /²vi:ka/ – (den) /²vi:ka:/ (‘sju dagar’). Denne vekslinga hadde ein i svake hokjønnsord som i gammalnorsk var stuttstava, slik at fullvokalen vart bevart i endinga. (I Bykle var *-a* òg bevart i stuttstava infinitivar, Hannaas 1921, 22; i eldre mål i Valle òg.). Akkurat i dette området var det den gammalnorske nominativsendinga *-a* som var bevart (slik som allment i svake hokjønnsord lenger vest), i staden for den oblike endinga *-u* / *-o* (som vi finn elles i austnorsk). Så danna ein bunden form av desse orda med forlenging av *a*-en. (Også i dei gamle langstava orda, som gno. *visa* og *kanna*, har minst Valle lang *-a* i bunden form. Men der har ubunden form hatt *-e*¹¹ i svært lang tid).

5. Valle mållag står bak, og Sigurd Brokke er drivkraft, etter det vi forstår.

6. <https://vallemal.no/ord/6034/>.

7. For å utelukke at vi har misforstått opplysningane på nettsida, snakka Eldar Heide i telefon 08.12.2019 med Sigurd Brokke i vallemal.no.

8. <https://vallemal.no/ord/6034/>, <https://vallemal.no/ord/7023/>.

9. <https://vallemal.no/ord/13746/>.

10. Sigurd Brokke sanna 08.12.2019 at dette er minimale par.

11. <https://vallemal.no/>, *Målføresynopsen, Aust-Agder fylke*: 90a-93b, §37, 99a-103a.

Larsen opplyser at systemet (ei) /²vi:ka/ – (den) /²vi:ka:/ fanst i Bykle og i Mo i Telemark på slutten av 1800-talet, og nemner som dømme orda *veke*, *hake* og *gate* / *gutu* (gammalnorsk *vika* / *vik*, *haka* / *hoku*, *gata* / *gotu*). Ubunden form var /²vi:ka/, /²ho:ka/, /²go:ta/, seier han, og bunden form /²vi:ka:/, /²ho:ka:/, /²go:ta:/ (Larsen 1890-91, 247, 1897, 51, 54, Larsen 1913, 33. Norvegia-lydskrift er overført til IPA her og elles i artikkelen). Ross fører opp dette systemet frå eit større område: Mo og Skafså i Telemark og Bykle i Setesdal. Som dømme nemner han (ei) /²vi:ka/ – (den) /²vi:ka:/ (Ross 1906, 3, 17-18).

Målføresynopsen fører opp same systemet i Setesdal frå Hylestad, Valle og særleg Bykle, med dømme som (ei) /²vi:ka/ – (den) /²vi:ka:/, (ei) /²ko:na/, (den) /²ko:na:/, (ei) /²go:ta/, (den) /²go:ta:/ (*veke*, *kone*, *gate* / *gutu*) (*Målføresynopsen, Aust-Agder fylke*, § 1, s. 1a-2b; §37, s. 90a-93b).

Ross (1906, 17-18) seier òg at Lårdal, Vinje og Rauland i Telemark hadde lang *a* i bunden form, men *-u* i ubunden form i den aktuelle bøyingsklassen, altså (ei) /²vi:ku/ – (den) /²vi:ka:/. Då var det ikkje lengdemotsetnad på utlydsvokalen innanfor bøyinga av svake hokjønnsord. Utanfor den ramma, må det likevel ha vore det. Til dømes må slik motsetnad ha skilt former som (bålet) /²lo:ga/ (preteritum) og (den) /²lo:ga:/ (ei *loge* er m.a. ‘fakkell’ / ‘noko som ligg’).¹²

Ingen dialekt har lenger systemet (ei) /²vi:ka/ – (den) /²vi:ka:/. Dei dialektane som hadde det, har fått overgang *-a > -e* i ubunden form, og dei fleste har forkorta *-a-en* i bunden form. Målføresynopsen fører opp *-a* i ubunden form frå Mo / Skafså i 10-15 ord, men ikkje lang endevokal i bunden form nokon stad i Vest-Telemark (*Målføresynopsen, Vest-Telemark* 1935-78, 0-4, §2, 151-156, §37). Oppskriftene er for det meste frå 1950-talet i det aktuelle området, med to oppskrifter frå 1930-talet i Mo og éi frå Vinje hovudsokn. Valle og truleg Bykle har framleis lang *-a* i (den) /²vi:ka:/ osb., men har ikkje lenger *-a* i ubunden form.

Den vesle bøyingsklassen som enda på *-a* i ubunden form, er altså jamna ut mot den vanlegaste typen av svake hokjønnsord, som har hatt *-e* sidan mellomnorsk tid.¹³ Dette ser ut til å vera fullført på midten av 1900-talet, basert på opplysningane i Målføresynopsen, som dessverre er noko usystematiske og knappe (*Målføresynopsen, Aust-Agder fylke*, § 1, s. 1a-2b; §37, s. 90a-93b,

12. Dersom også Lårdal, Vinje og Rauland før den eldste dokumentasjonen vår hadde *-a* i ubunden form i gruppa *veke*, *kone*, osb., så var området med kvantitetsmotsetnad innanfor hokjønnsbøyinga monaleg større. Det kan tenkjast at *-a* i ubunden form her i eldre nynorsk tid vart skifta ut med *-u* under det presset austfrå som Ross er inne på (1906: 3).

13. Infinitiv kløyvd i *-a* og *-e*, som desse bygdene òg hadde, er òg erstatta med berre *-e*.

Målføresynopsen, Aust-Agder 1935-56, 0-3a). Seinast ser det ut til å ha skjedd i somme av Telemarks-bygdene. Olav Grimdal fører opp frå Skafså gjennomført *-a* i ubunden form i denne bøyingsklassen i 1937. Johan A. Schulze har rundt halvta av døma med *-a* frå Mo i 1953. (*Målføresynopsen, Vest-Telemark* 1935-78, 0-4, §2) Då Eldar Heide i telefon spurde gamle folk i Mo om dette i 2017, kjende ingen til anna enn *-e* i ubunden form.

Minimale par innafor bøyinga av svake hankjønnsord, typen /²tanga/ pl. mot /²tanga:/ dativ. sg., kan vi ikkje finne i materialet frå Vest-Telemark, sidan Vest-Telemark ser ut til å ha vore utan dativ sidan tidleg på 1800-talet (Skulerud 1918, 7-8).

Denne bolken kan oppsummerast slik: Valle, Bykle, Hylestad, Mo, Skafså, Lårdal, Vinje og Rauland har, eller hadde for få generasjonar sidan, kvantitetsmotsetnad i det ein kallar for trykklett staving, med minimale par som (bålet) /²lo:ga/ (preteritum) og (den) /²lo:ga:/ ('fakkelen'). Store delar av området hadde slik lengdemotsetnad innanfor bøyinga av svake hokjønnsord. Tradisjonelt mål i delar av Setesdal har denne typen lengdemotsetnad den dag i dag. At det «i utlyd [...] aldri [har] vore nokon kontrast mellom kort og lang vokal etter urnordisk tid» (Kristoffersen & Torp 2016, 186-87), stemmer altså ikkje.

I tabell 1 har vi sett opp ei oversikt over områda der minimale par med lengdemotsetnad mellom *-a/* og *-a:/* er dokumenterte i moderne tid. Det gjeld ubunden og bunden form eintal i svakt hokjønn (/²vi:ka/ – /²vi:ka:/), ubunden form fleirtal og dativ eintal i sterkt hankjønn (/²tanga/ – /²tanga:/) og på tvers av ordklassar (/²lo:ga/ – /²lo:ga:/). Plussteikn viser at det finst dokumentasjon på minimale par frå områda, minusteikn viser at dokumentasjon ikkje finst.

Tabell 1. Fonemisk skil mellom trykklett */a/* og */a:/* i Setesdal og Vest-Telemark.

Minimale par	Valle	Bykle	Mo, Skafså	Lårdal, Rauland, Vinje
/ ² vi:ka/ – / ² vi:ka:/	-	+	+	-
/ ² tanga/ – / ² tanga:/	+	+	-	-
/ ² lo:ga/ – / ² lo:ga:/	+	+	+	+

Den same typen kvantitetsmotsetnad som vi har skissert frå Setesdal og Vest-Telemark, kjenner vi òg frå Västmanland, Södermanland, Närke og nordre Västergötland i Sverige, frå 1800-talet og utover på 1900-talet. Der vart endinga *-a/* i ubunden form av svake hokjønnsord forlengd i bunden form, slik at ein

hadde minimale par som /²pi:ga/, ‘tenestejente’, og /²pi:ga:/, ‘tenestejenta’ (Geijer & Holmkvist 1929, 14-16).

3 Korleis oppstod diftong og runda vokal som ending i bunde hokjønn?

3.1 Forskingshistorie

At vokalendingane i hokjønn i dialektane skil seg mykje frå gammalnordisk vokalkvalitet i *-in* / *-en*, *-un* / *-on* (vokalharmoni i norsk) og *-an*, blir oftast forklart med nasalering. Slik seier Sandøy det (1987, 207): «nasalering fører gjerne til lågare kvalitet, slik at [-i] kunne bli både til /-e/, /-æ/ og /-a/, og [-ã] kunne bli runda (og heva) til /-o/ og /-u/.» Noko av dette seier Vigeland òg (1981, 77). Liknande, men mindre klåre formuleringar, finn vi t.d. hos Christiansen (1948, 209) og Skjekkeland (1997, 131).

Andre meiner andre faktorar enn nasalering har spela ei viktig rolle, eller hovudrolla. Amund B. Larsen meinte at hokjønnsendingar med diftong, (den) *routei* (< *róten*, ‘rota’) i Setesdal og Midtre Sogn (/¹routeⁱ/), og /²veⁱsau/ i Sogn (Larsen 1926, 158-59), og runda vokal i Nordhordland, (den) /²vi: su/ (/²vi:so/), kjem av at endevokalen vart erstatningsforlengd då *n-en* i *róten* og *vísan* fall bort. Larsen resonnererte som så at sekundær diftong elles kjem av gammal lang vokal, som *tíð* > *tei* (i Sogn heller /teⁱ/) og *bátr* > *baot* (i Sogn; i Setesdal blir gammal /a:/ ikkje diftongert), samtidig som /o/ (/u/) ofte kjem av gammal lang *a*. (Larsen 1915, 163-64; 1926, 32 + sprogkart 1)

Larsen meinte ikkje at erstatningsforlengd vokal i *-an* var utgangspunktet for runda vokal *viså*, *viso*, på Vestlandet sør for Nordhordland (Voss, Hardanger, Sunnhordland, Rogaland, Indre Vest-Agder) eller på Nord-Vestlandet (Møre og Romsdal), på delar av Trøndelags-kysten og i Nord-Noreg (Helgeland, Salten).¹⁴ Her meinte han runda vokal i endinga kom av akkusativ *-una* / *-ona* (Larsen 1886, 76; 1915, 163-64). Dette såg Larsen som «især avgjort» på Voss og i Hardanger. Der heitte gammalnorsk *vísan* /²veⁱsou/, parallelt til /²mo:rou/ av *morgun*, medan gammalnorsk *undan* (preposisjon) hadde forma /²undau/, med *-an* > *-ao*, som i hokjønnsendinga i Sogn (ibid, med fotnote, jf. Larsen 1926, 428-29, Vidsteen 1885, 29).

Seip (1947, 129-30) stør Larsen i at *-en* / *-in* > diftong i Setesdal og Sogn kjem av forlengd vokal. Hesselman (1948, 234) er òg inne på at erstatningsfor-

14. I tidleg moderne tid ser det ut til at nesten heile det vestnorske og nordnorske målvaldet hadde runda vokal i slike former, jf. Christiansen 1951, 1962; Heide 2013.

lenging ved *n*-bortfall kan forklare hokjønnsendingar i Skandinavia, men meiner det ikkje er nødvendig å rekne med dette for å forklare formene vi observerer. Skjekkeland (1997, 132) seier noko liknande, om «typen ‘*bygdei* (Setesdal, Midtre Sogn)». Torp meiner derimot det «ser ut til» at måla i Setesdal og Midtre Sogn har fått «erstatningsforlenging av vokalen» i former som *byggðin* og *visan*, slik at /¹bygdei/, /¹byggðei/, og /²veisau/ kjem av «*/byggdi:/ og */vi:sa:/». Dette har då skjedd «i staden for nasalering». (Kristoffersen & Torp 2016, 186-87)

På Nordmøre og i Namdalen meinte Larsen former som (den) *viså* og *viso* kunne koma av nominativ *visan*. Det var fordi *sautján*, ‘17’, på delar av Nordmøre har kome ut som /²si:çu/; dette ordet hadde jo ikkje noka gammalnorsk oblik form med *-u-* / *-o-*. Men, sa Larsen, «det fonetisk rimeligste» er at former som *viså* og *viso* i denne regionen har oppstått av nominativ *visan* «ved en kontamination med akk[usativ] *visona*» (Larsen 1886, 76). Dette meinte han i alle fall tidleg i forskargjeringa si.

Å sjå akkusativ bakom runda vokal i bunden form av svake hokjønnsord er vanleg i svensk tradisjon. Sjå t.d. Modéer (1946, 117, jf. s. 100) om slik ending i svenske dialektar. Hesselman (1948, 226-27) meinte òg, som Larsen, at (den) /²veisou/ på Voss og i Hardanger, kjem av «akk[usativ] *visun(a)*». Men, motsett Larsen, meinte han at dette òg gjaldt (den) *viså* på Sunnmøre.

3.2. Våre vurderingar

I den forskingshistoria vi har presentert her, er det to spørsmål det er usemje om når det gjeld hokjønnsendingane i dialektane:

- a. Kan runda vokal eller diftong i endinga forklarast med nasalering, eller føreset slike endingar at vokalen vart forlengd i sein gammalnorsk eller mellomnorsk?
- b. Kan runda vokalending enklast forklarast av akkusativforma, eller bør vi føresetja at vokalen vart forlengd?

Når det gjeld det siste: Vi meiner Larsen argumenterer godt for at typen (den) /²veisou/ på Voss og i Hardanger kjem av akkusativ (Larsen 1915, 163-64, med fotnote. Då er dette eit unntak frå tendensen til at moderne tids former i vestnorsk kjem av nominativ, medan akkusativ ofte er utgangspunktet i austnorske mål; jf. Berg 2018, 183-84.)

Samtidig er det all grunn til å tru at typen *viso* i bunden form på Helgeland kjem av *visan*. I Vefsn, der det heiter (den) *viso*, har nemleg retningsadverba

øg fått endinga *-o*, av *-an*: *åvoføre*, /²nu:ʈufør/, /²øustuvjñ/ (Riksheim 1921, 40), av *ofanfyrir*, *norðanfyrir* og *austanvindr*. Når *-n*- framleis står, er vokalen *-å*: /²nu:ʈonifro:/ < *norðanifrå*, /²o:vonece/ < *ofanefter*, (ibid). Hardanger – Voss viser altså på ingen måte at *-o* i bunde, svakt hokjønn ikkje kan koma av nominativ *-an*. Formene frå den regionen viser berre at runda ending i bunde, svakt hokjønn ikkje treng å koma av *-an*. Formene frå Vefsn peikar klårt i retning av at det *kan* gjera det. Faktisk meinte Larsen òg at runda ending i bunde, svakt hokjønn akkurat i Nordhordland kom av *-an*, med forlenging av *-a-en* (Larsen 1926, 158-59).

Før vi argumenterer for eit svar på spørsmål a., vil vi peike på at det er fleire diftongformer som treng forklaring enn granskarane har nemnt til no. Dette gjeld *-ou/* i bunde eintal av svake hokjønnsord, altså typen /²ve'sou/, /²ko:nou/. Denne forma er på linje med /²mo:rou/ av *morgon(n)* (gammalislandsk *morgun[n]*), som Larsen (1915, 163-64) nemner frå Hardanger og Voss i samband med teorien om erstatningsforlenging. Vidare gjeld det *-ou/* i dativ fleirtal (bunden form; ubunden dativ finst ikkje) i Setesdal (Ross 1909, 42), på Voss (ibid, 125), og i Sogn (Larsen 1926, 178-79, 212-15).

Desse diftongformene burde kunne forklarast på i prinsippet same måte som diftongformene som kjem av *-an* og *-en* / *-in*. Her er det som har skjedd i vossemålet:

vísuna (ikkje *vísan*, jf. ovanfor) > /²ve'sou/
vísunum > /²ve'sou/
konona > /²ko:nou/
kononom > /²ko:nou/

Her òg er det utvikla diftong i samband med bortfall av etterfølgjande nasal. Desse diftongendingane svarar til diftongen som kjem av gammalnorsk rotvokal *ó*, som i *ró f.* > /rou/ (Ross 1909, 38, 40, 122, Larsen 1926, 164-69). Diftong av gammal *ú*, er derimot slikt som /e^u/ i dei aktuelle måla (Ross 1909, 45, 122, Larsen 1926, 188-91). I prinsippet er det då *-ona/* og *-onom/* vi skal rekne med som utgangspunkt for */ou/*, via eit mellomsteg med *-o:n/-*.

Spørsmålet er om denne og andre former vi har nemnt ovanfor, kan forklarast utan å føresetja forlenging av endingsvokalen i gammal tid. Vi trur ikkje det. Av det som til no er lagt fram i artikkelen, peikar følgjande poeng i retning av at endingsvokalen i bunde hokjønn eintal vart forlengd i overgangen til nynorsk form:

- A. Fonemisk lang, forlengd vokal i bunde hokjønn /a:/ av *-an* eksisterer i Setesdal i dag, som i (den) /²vi:ka:/. For få generasjonar sidan eksisterte det i eit større område i Setesdal – Vest-Telemark, og i eit mykje større område i Midt-Sverige.
- B. Endingane /au/, /ei/, /e/, /ou/ av *-an*, *-in*, *-un* / *-on*- synest å føresetja forlengd vokal.
- C. Midt-Helgeland (Vefsn), som har typen (den) *viso*, har *-an* > *-o* i rettingsadverb. Det tyder på at *viso* òg kjem av *-an*, og det verkar det vanskeleg å få til utan forlenging av vokalen i *-an*.

At systemet (ei) /²vi:ka:/ – (den) /²vi:ka:/ har funnest i delar av Setesdal og Telemark i moderne tid, og i eit stort område i Midt-Sverige, slik vi har samla dokumentasjon for her, burde vera eit viktig argument for at diftongisk og (til dels) runda hokjønnsartikkel kjem av at vokalen vart forlengd i gammal tid. Både Larsen og Torp argumenterer som om formene med forlengd endevokal ikkje er heimla, berre hypotetiske mellomsteg som vi kan rekne oss fram til. Teorien står på fastare grunn når det hypotetiske mellomsteget er heimla.

Vi vil òg peike på at jamvel om nasalering enkelt forklarar lågning *-in* / *-en* > *-æ*, *-a* osb., så kan nasalering åleine vanskeleg forklare diftongering. I overgangar som *róten* > *routei*, /¹route/, og *visan* > /²ve'sau/, blir det lagt til eit høgt vokalelement: Kjeven gjer eit løft fram mot der nasalen var. Slik utvikling har vi ikkje klart å finne parallellar til. Tvert imot, det vi ser i målføra på nytt og på nytt, er at nasalitet dreg vokalar ned eller blokkerer heving.

Nesten allment i norsk har *ng* og *m* blokkert hevinga av /u/ til /ʉ/, i ord som *pungr* > /tʉŋ/, *ungr* > / ʉŋ/ og *dumbr* > /dʉm/, ikkje > /tʉŋ/ osb. (t.d. Larsen 1897, 37). I store delar av landet har *n* og *nd* òg gjort det, slik at *hund*, *rund* og *brun* framleis blir uttala med /u/. I tradisjonell dialekt i Øvre Telemark får hokjønnsord som *tru* og *bru*, *o* som rotvokal i bunden form, som minne om at endings-*n*-en som no er borte, drog vokalen ned i bunden form (Larsen 1890-91, 219-20). I tradisjonell selbygg heiter det slikt som *spuddu* i ubunden form og *spoddō* i bunden form (Røset 1999, 63), 'bakstetikke'. Larsen seier om setesdalsmålet at «Svage hankønsord ender på *i*, men når *n* tilføies som artikkel, sæknes det til *e*» (Larsen 1897, 65). I Telemark blir *skína* inf. til /²sçe:ne/, *sin* pron. blir /se:n/, og *minni* n. blir /²meni/ (Larsen 1915, 163). I vikkværske mål blir *ei*-diftongen tradisjonelt *æe* føre *m* og *n*, mot *æi* elles (Ross 1908, 10).

Overgangar som *ván* > *von* og *spánn* > *spon* kan sjåast som motdøme til tendensen vi peikar på. Men her er det i røynda *-ǫ́n(n)* som blir *-on* (Noreen

1923, 105), og eit viktig poeng er at vokalen i slike tilfelle både er nasal og lang, jf. neste bolc.

I mykje av området med *visan* > *viså/viso* i Rogaland og Sunnhordland finn vi òg former med runda vokal i bunden form i sterkt hokjønn, til dømes *sólen* > *solå/solo*. Desse endingane er etter alt å dømme overførde frå lint hokjønn (jf. Christiansen 1951 og 1963 og Heide 2013). Vi sluttar oss altså ikkje til at slike former er utvikla lydrett frå ei mellomform med nasalert kort *-/ã/* (jf. Bye 2011, 7–8). Kløyvd hokjønn *sole/viså* er kjent frå yttersida av Karmøy og frå Austevoll (Særheim 1998, jf. Ross 1909, 105), og det tyder på at heile området hadde dette systemet tidlegare, men at det er pressa tilbake til utkantar (jf. Bye 2011, 6).

3.3. Typologi

Det ser ut til at det òg er vanskeleg å forklare overgangen *-an* > runda vokal direkte av nasalering. Sampson (2000, 24) har undersøkt dette i romanske språk, og kjem fram til dette: “At all events, current evidence does not suggest any genuine correlation between nasality and lip rounding.”

Dermed ser det ut til at ingen av overgangane *-an*, *-in*, *-un* > */au/*, */ei/*, */eⁱ/*, */ou/* enkelt kan forklarast av nasalering åleine. Då ligg det nær å sjå nærare på om ikkje vokalforlenging kan forklare det vi ser. Går vi til internasjonal litteratur om nasalering, så er det ei utbreidd oppfatning at nasalering og nasalbortfall fører til vokalforlenging. Alle vokalar som er nasale etter nasalbortfall, er lange i det islandske vokalsystemet frå fyrstninga av 1100-talet som er skildra i *Fyrste grammatiske avhandling* (Hreinn Benediktsson 1972, 134–35).

Franske nasale vokalar er fonetisk lengre enn tilsvarende orale vokalar (Delattre & Monnot 1968). Sambandet mellom nasalitet og lengd er òg dokumentert i andre språk. Sampson (2000) har påvist det i romanske språk generelt, Hajek (1997) i språk kringom i verda, med nærstudium av nord-italienske dialektar.¹⁵

Det ser ut til å vera eit perseptuelt samband mellom nasalitet og lengd. Nasale vokalar er mindre tydelege enn orale vokalar, slik at dei blir uttala lengre som erstatning. Nasale vokalar blir oppfatta som lengre, og lange vokalar blir oppfatta som meir nasale (Beddor 1993, jf. Whalen & Beddor 1989).

15. Det ville vore interessant om nokon kunne målt om nasalvokalane i selbygg er lengre enn tilsvarende orale vokalar.

Dette inneber at det ikkje er grunn til å rekne med erstatningsforlenging eller nasalering, tvert imot. Forlenging som konsekvens av nasalering er ein robust tendens. Så er då òg Hajek (1997) og Sampson (2000) skeptiske til modellen med erstatningsforlenging. Dei meiner det helst er slik at vokalen blir forlengd før bortfallet av nasalen.

Anten det skjedde i eine eller andre rekkefølgja, av eine eller andre årsaka, så burde det vera rimeleg å rekne med vokalforlenging i samband med *n*-bortfallet som skapte vokaliske hokjønnsendingar.

3.4. Datering av utviklinga i norsk

Det kom ei innvending mot resonnementet då vi la fram desse tankane på Møte om norsk språk utanfor Bergen 23.11.2017: Bortfallet av kort *-n* kom så seint i mellomnorsk at diftongeringa vanskeleg kan ha kome endå seinare. «[S]å lenge det vart skrive norsk i Noreg, heldt dei på *-n* i bunden form», konstaterer Berg (2018, 184). I kjeldene er det likevel «nokre få moglege unntak» frå *n*-skrivninga», slike som «*then sama iordha* ‘den same jorda’ (DN XIV 117, Levanger 1473)» (ibid), med *iordha* for gammalnorsk *jorðin*. På grunnlag av skriftformene som manglar *-n*, meiner Berg at «dei nye endingane er komne opp i løpet av 1400-talet» (ibid).

Etter vårt skjønn kan kabalen gå opp med den rekkefølgja vi har skissert. Berg meiner diftongeringa av lang vokal skjedde mot slutten av 1400-talet, og nemner /o:/ og /ɑ:/ som døme (Berg 2018, 180). Skomedal (1971, 301) meiner diftongering av lange vokalar skjedde før 1440-talet i Setesdal. Både dette og tidspunktet for *n*-bortfallet er usikkert; data er tynne. Men det vi har, tyder på at *n*-bortfall og diftongering skjedde om lag samtidig.

Dét er rimeleg om vi ser desse fenomena i samanheng med kvalitetskløyinga av det gamle kvantitetssystemet, som kom før kvantitetsomlegginga gjorde ho fonemisk (Heide 2010, særleg s. 25-28, jf. Berg 2018, 178-79). Kvalitetskløyvninga, som skjedde i overgangsperioden frå gammalnordisk til dei seinare nordiske varietetane, gjekk ut på følgjande:

- I Sentral-Norden oppnådde ein tydeleggjering av det gamle kvantitetssystemet med å retroflektare gammal kort *l* og *n* (i eit mindre område), og let gammal lang *nn* og *ll* vera uendra. Samtidig senka ein i mange tilfelle gamle korte vokalar.
- I Rand-Norden vart det gamle kvantitetssystemet i staden tydeleggjort med at ein palataliserte eller segmenterte lang *ll* og *nn*, og let gammal *l*

og *n* vera uendra. Samtidig diftongerte ein nokre av dei gamle lange vokalanene.

I kortform: Sentral-Norden endra gamle korte, og heldt gamle lange uendra. Rand-Norden gjorde det motsette. Dette er det klåre mønsteret når vi ser Norden under eitt, jamvel om det er store overlappande grenseområde mellom Sentral-Norden og Rand-Norden, og Dalarna i Sverige følgde Rand-Norden. Det sentralnordiske bortfallet av kort *-n* i utlyd i hokjønn, med *-nn* i hankjønn ståande (men forkorta, og i store område palatalisert), kan sjå ut til å vera ein del denne voksteren. Kvalitetskløyvinga av kvantitetssystemet ser ut til å ha kome av ein tendens til å tydeleggjera det, og det skjedde absolutt når kort *-n* fall bort. Dermed er det naturleg om diftongering og *n*-bortfall skjedde om lag samtidig.

For at resonnementet vi skisserer om dei diftongiske og runda hokjønnsendingane skal gå i hop, så må forlenginga av vokalanene i hokjønnsendingane likevel ha kome *før* diftongeringa. Det kan ha skjedd på den måten at vokalanene pga. nasalering vart forlengde før *n*-bortfallet, slik Hajek (1997) og Sampson (2000) peikar på i andre språk.

Men det kan òg ha gått til på eit mellomvis: Nasaliteten i hokjønnsvokalanene etter *n*-bortfallet, i samspel med skrifttradisjonen, kan ha gjort at skrivarane utan problem heldt fram med å skrive *-n* i lang tid etter at *n*-en i regelen var borte. Dermed kan *-n* ha falle bort tidlegare enn vi ser av handskriftene. Dette føreslo Ivar Berg etter føredraget vårt på Møte om norsk språk i 2017. Samtidig kan vi rekne med ei lang overgangstid, der utlyds-*n*-en i nesten alle tilfelle var fallen bort, men vart uttala i visse posisjonar:

- i når ordet hadde ekstra trykk, eller
- ii stod føre pause, eller
- iii neste ord begynte på vokal.

Prinsipp i. og ii. regulerer infinitivsendinga i fleire dialektar kringom i Norden: I det eller det målet er endinga då svekt til *-e* eller apokope i nesten alle tilfelle, samtidig som (full)vokal står når ordet har ekstra trykk eller står føre pause (Heide 2012). Jamfør det som står om *pigā* og «ettertryck» i Geijer og Holm-kvist-sitatet nedanfor.

Prinsipp iii. er som på engelsk i dag, med *a* som normal artikkel, og *an* som unntak føre vokal. Slik er det òg i fransk, men generelt, i alle slag ord. Der er *n*-en i regelen borte frå uttalen t.d. i artikkelen *un* (med vokalen nasalert), men

han blir uttala når neste ord tek til med vokal, som i *un arbre*, 'eit tre'. Slike system treng ikkje vera flyktige. Det engelske har vara sidan slutten av 1300-talet (Hewson 1972, 17-18), det franske frå før 1300 (Pope 1934, 63-67). Slike system treng heller ikkje vera synlege i skrift: på fransk skriv dei alle *n*-ane enno. Og faktisk er utlyds-*n*-ane i prinsippet ikkje falne i det franske talemålet heller. Sjølv om dei i dei fleste tilfelle er borte, ligg dei under, og dukkar fram så snart det kjem ein vokal etter.

Til slutt i bolk 2 nemnde vi eit midtsvensk område som tradisjonelt hadde kvantitetsmotsetnad /a/ – /a:/ i svake hokjønnsord. Då Geijer og Holmkvist omtala dette i 1929, var systemet på veg ut. Dei skreiv:

Här vacklar bestämd form mellan två typer: **pigā** ock **pigo**. I synnerhet vid särskilt eftertryck uttalas bestämd form med långt, slutet **ā** [...] i ändelsen. Denna senare form är tydligen den äldsta. Den har större utbredning, i det att den även är känd från Södermanland, Närke ock norra Västergötland m. m., ock den är den enda som är belagd i de tidigast gjorda uppteckningarna. Den yngre formen med **-o** är en utveckling av den gamla formen, föranledd av en i dialekten nu pågående ljudutveckling, enligt vilken långt **a**-ljud vid förkortning övergår till ett **å**-liknande uttal (*o*). Denna yngre form vinner numera tydligen terräng på den äldres bekostnad. (Geijer & Holmkvist 1929, 14-16)

På eine sida er dette prov på at voksteren *-an* > /a:/ > *-ā* / *-o* i hokjønnsending er kurant. Slik sett stør det eitt av hovudpoenga våre. På hi sida inneber dette at ein ikkje treng å laga lange, kompliserte utgreiingar om mellomnorsk tid for å vise at slik utvikling er sannsynleg eller mogeleg, slik vi har gjort. Lang *-a* i ending kan utan vidare gå over til *-o* i sein tid.

Vi meiner summen av det vi har lagt fram her, gjer det sannsynleg at *-o* / *-ā* i bunden form av svake hokjønnsord, som i gammal tid fanst i mesteparten av det atlantiske Noreg (fotnote 11), i dei fleste distrikt kjem av *-an* via forlenging i samspel med nasalering. I det midtsvenske området kan vi observere slik vokster direkte, og *-an* > *-ān* / *-o* i retningsadverb i Vefsn kan ikkje forklarast ut frå bøyingsformer frå oblike kasus.

4 Avslutning

I denne artikkelen har vi:

- samla dokumentasjon for at kvantitetsmotsetnad i utlyd, i det som vanlegvis blir kalla trykklett staving, som i /²tanga/ : /²tanga:/ (<*tangar*, *tanganum*), i arveord finst i Setesdal i dag og tidlegare i eit større område med delar av Vest-Telemark, og i eit stort område i Midt-Sverige,
- prøvd å vise at dette styrker Larsens teori om at hokjønnsendingar med diftong og (berre i visse distrikt, meinte han) runda vokal i bunden form (/au/, /ei/, /eⁱ/, /ou/, /u/, /o/, av *-an*, *-on-*, *-in*), kjem av lang vokal, forlengd i samband med nasaleringa og bortfallet av *-n* i slike bøyingsformer.

Desse resultatata meiner vi inneber at samhøvet mellom lengd og trykk i stilling som normalt er trykklett, bør drøftast på nytt. Kan ein «trykklett» vokal som er lang, reknast som trykklett? Dette vil vi ta opp i ein annan artikkel.

Takk til Trond Trosterud og Sverre Stausland for kommentarar til utkast, og til dei som kommenterte føredraget vårt på Møte om norsk språk 23.11.2017 og dei som deltok i drøftinga av manuskriptet på Academia.edu i vekene etterpå.

Nemnd litteratur

- Beddor, P. (1993). Perception of nasal vowels. I M. K. Huffman og R. Krakow (Red.): *Phonetics and Phonology: Nasals, Nasalization and the Velum* (s. 171–196). Academic Press, Inc.
- Berg, I. (2018). Geografisk og sosial variasjon. 1 Tida fram til 1600. I B. Mæhlum (Red.): *Norsk språkhistorie. Praksis* (s. 165–90). Novus.
- Bye, P. (2011). Mapping Innovations in North Germanic with GIS. I J. B. Johannessen (Red.): *Language Variation Infrastructure* (s. 5–29). University of Oslo.
- Christiansen, H. (1948). *Norske dialekter 3. De viktigste målmerker og deres råderom*. Tanum-Norli.
- Christiansen, H. (1951). Fra *-o* til *-a* i nordnorsk hunkjønnsbøyning. *Maal og Minne*, 56–63.
- Christiansen, H. (1962). Fra *-å* til *-a* i nordnorsk bøyingssystem. *Maal og Minne*, 144–48.
- Delattre, P. & Monnot, M. (1968). The role of duration in the identification of french nasal vowels. *International Review of Applied Linguistics*, 267–88.

- Frøyset, I. (1971). Gamalnorsk stutt vokal føre ð i setesdalsmålet. I H. Magerøy og K. Venås (Red.): *Mål og namn. Studiar i nordisk mål- og namnegransking. Heidersskrift til Olav T. Beito* (s. 83–91). Universitetsforlaget.
- Geijer, H. & Holmkvist, E. (1929). Några drag ur Västmanlands språkgeografi. *Svenska Landsmål og Svenskt Folkliv*, 1–26.
- Hagland, J. R. (2013). Gammalislandsk og gammalnorsk språk. I O. E. Haugen (Red.): *Handbok i norrøn filologi* (s. 600–38). Fagbokforlaget Vigmostad & Bjørke.
- Hajek, J. (1997). *Universals of Sound Change in Nasalization*. Blackwell.
- Hannaas, T. (1921). Sætesdals-målet. I H. Aall m. fl. (Red.): *Norske bygder 1. Setesdalen* (s. 22–29). Cammermeyer.
- Heide, E. (2010). Tjukk l – Retroflektert tydeleggjering av kort kvantitet. Om kvalitetskløyvinga av det gamle kvantitetssystemet. *Maal og Minne*, 3–44.
- Heide, E. (2012). Syntaksavhengig *a*-infinitiv i eldre nordnorsk. *Maal og Minne*, 110–20.
- Heide, E. (2013). Tidleg dialektkontakt i Nord-Noreg. *Maal og Minne*, 69–83.
- Hesselman, B. (1948). *Huvudlinjer i nordisk språkhistoria*. Almqvist och Wiksell.
- Hewson, J. (1972). *Article and Noun in English*. Mouton.
- Hreinn Benediktsson (1972). *The first grammatical treatise. Introduction, text, notes, translation, vocabulary, facsimiles*. University of Iceland.
- Kristján Árnason (2011). *The Phonology of Icelandic and Faroese*. Oxford University Press.
- Kristoffersen, G. (2000). *The phonology of Norwegian*. Oxford University Press.
- Kristoffersen, G. & Torp, A. (2016). Fonologi. I H. Sandøy (Red.): *Mønster. Norsk språkhistorie I* (s. 101–211). Novus.
- Larsen, A. B. (1886). Oversigt over de trondhjemske dialekters slægtskabsforhold. *Det kongelige norske Videnskabers Selskabs Skrifter*, 37–117.
- Larsen, A. B. (1890–91). *Indberetning fra adjunkt Amund B. Larsen om reiser foretagne med offentlig stipendium i årene 1888–90 for at studere bygdemålene i Kristiansands stift*. Universitets- og skole-annaler. N.r. Aarg. 5(1890), 6(1891). Aargang 5 (1890), Aargang 6 (1891). Christiania.
- Larsen, A. B. (1897). *Oversigt over de norske bygdemaal*. Aschehoug.
- Larsen, A. B. (1913). *Om vokalharmoni, vokalbalangse og vokaltiljævning i de norske bygdemaal*. Kristiania Videnskapsselskap.
- Larsen, A. B. (1915). Vokalforlængelser i de norske bygdemaal. II. Gammel vokalforlængelse med nasalering. *Maal og Minne*, 154–166.

- Larsen, A. B. (1926). *Sognemålene*. I kommisjon hos Dybwad.
- Modéer, I. (1946). *Studier över slutartikeln i starka femininaer*. Uppsala universitet.
- Målføresynopsen, Aust-Agder* (1935–56). Originalprotokollen, ved Spesialsamlingane, Universitetsbiblioteket i Bergen.
- Målføresynopsen, Vest-Telemark* (1935–78). Originalprotokollen, ved Spesialsamlingane, Universitetsbiblioteket i Bergen.
- Noreen, A. (1923). *Altisländische und altnorwegische Grammatik*. Niemeyer.
- Pope, M. K. (1934). *From Latin to Modern French with Especial Consideration of Anglo-Norman. Phonology and Morphology*. Manchester University Press.
- Riad, T. (1992). *Structures in Germanic prosody. A diachronic study with special reference to the Nordic languages*. University of Stockholm.
- Riksheim, V. (1921). *Ljodvokstren i Vefsn-målet (Ner-Vefsn)*. Aschehoug.
- Ross, H. (1906). *Norske Bygdemaal II. Vest-Telemaal*. I kommission hos Dybwad.
- Ross, H. (1908). *Norske Bygdemaal. VII. Foldamaal. VIII. Oustfjellmaal. XI. Trøndemaal. X. Fosnmaal. XI. Norlandsmaal VII–XI*. I kommission hos Dybwad.
- Ross, H. (1909). *Norske Bygdemaal. XII. Fyrdemaal. XIII. Oust-Egdemaal. XIV. Vest-Egdemaal. XV. Rygemaal. XVI–XVII. Hordemaal XII–XVII*. Dybwad.
- Røset, I. (1999). *Selbumålet. Ord og uttrykk*. Novus.
- Sampson, R. (2000). *Nasal Vowel Evolution in Romance*. Oxford University Press.
- Sandøy, H. (1987). *Norsk dialektkunnskap*. Novus.
- Seip, D. A. (1947). Artikkelvokalen i sterke femininaer. *Maal og Minne*, 128–136.
- Skjekkeland, M. (1997). *Dei norske dialektane. Tradisjonelle særdrag i jamføring med skriftmåla*. Høyskoleforlaget.
- Skomedal, T. (1971). Vokalsystemet i Sætedalsmålet. I H. Magerøy og K. Venås (Red.): *Mål og namn. Studiar i nordisk mål- og namnegransking* (s. 291–306). Universitetsforlaget.
- Skulerud, O. (1918). *Telemaalet i umriss. Ei utsyn yver maalsoga og maalgeografien i Telemark, serleg med umsyn paa Tinn*. Norli.
- Særheim, I. (1998). Ei dialektgrense i Nordvest-Rogaland. *Årbok for Karmsund*, 184–197.
- Vidsteen, C. (1885). *Oplysninger om Bygdemaalene i Hardanger*. Giertsen.

- Vigeland, B. (1981). *Dialekter i Norge. Målmerker med språkhistoriske forklaringer*. Universitetsforlaget.
- Whalen, D. H. & Beddor, P. (1989). Connection between nasality and vowel duration and height: Elucidation of the eastern algonquian intrusive nasal. *Language*, 457–86.

Abstract

This article documents distinctive quantity in vowels in word final position, in what is usually referred to as unstressed syllables, as in /²tanga/ : /²tanga:/ (<*tangar*, *tanganum*). This exists in Setesdal today. A few generations ago, it was also a feature in parts of Telemark and a large area of central Sweden. We argue that this strengthens Larsen's theory that morphemes with diphthongs and rounded vowels in definite forms (/au/, /ei/, /eⁱ/, /ou/, /u/, /o/, from *-an*, *-on-*, *-in*) come from long vowels that were lengthened in connection with nasalization and loss of final *-n*. We also discuss the order of nasalization, loss of *n*, and likely lengthening in Middle Norwegian. In contrast to earlier research, we do not suggest lengthening as an alternative to nasalization. Nasalization makes vowels longer, so nasalization before and during loss of final *n* would have made vowels longer. Loss of *n* may also have been a lengthy process.

Keywords:

Eldar Heide
Professor i norsk
Høgskulen på Vestlandet
Postboks 7030
5020 Bergen.
eldar.heide@hvl.no

Joakim Vea
Master i lingvistikk
Uavhengig forskar
10282 Rutland Round Rd #2
Columbia, MD 21044
USA
joakim.vea@gmail.com